İMKÂNSIZ MEDENİYET

TOKİ/Aktaş Mahallesi Örneğinde
Feminist Bir Etnografi

BURCU HATİBOĞLU EREN

ayizi kitap

İMKÂNSIZ MEDENİYET

TOKİ/Aktaş Mahallesi Örneğinde Feminist Bir Etnografi

BURCU HATİBOĞLU EREN

Burcu Hatiboğlu Eren, 1981'de Ankara'da doğdu. Ortaokul ve liseyi, bu kitaba konu olan Altındağ tepesinin eteklerinde yer alan Telsizler Mahallesi'nde okudu. Ankara Üniversitesinde Sosyoloji lisans eğitimini ve Hacettepe Üniversitesinde Sosyal Hizmet yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlayana kadar aynı mahallede yaşadı. Eğitim yaşamı boyunca toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın hakları, yoksulluk ve kentleşme konularına ilgi duydu. Bu konudaki çalışmalarına Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünde devam ediyor.

ayizi
kitap

Ayizi Yayınları 44
Araştırma İnceleme Dizisi ⊖ 8. Kitap
Yayın Koordinatörü: İlknur Üstün

İMKÂNSIZ MEDENİYET
TOKİ/Aktaş Mahallesi Örneğinde
Feminist Bir Etnografi
Burcu Hatiboğlu Eren
1.Baskı, Mart 2017, Ankara
ISBN: 978-605-83419-4-4
Yayıncı Sertifika No: 20762

İmkânsız Medeniyet'i
Burcu Hatiboğlu Eren yazdı,
Aksu Bora yayına hazırladı,
tasarımı Tennur Baş yaptı.

Baskı ve Cilt:
Sena Ofset
Sertifika No: 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: + 90 212 613 03 21

AYİZİ YAYINLARI
A: Atatürk Bulvarı No: 223/12 06680 Kavaklıdere/Ankara Türkiye
T: +90.312.467 16 18 F: +90.312.467 16 19
W: www.ayizi.com.tr E: bilgi@ayizi.com.tr

ayizi
kitap

İMKÂNSIZ MEDENİYET

TOKİ/Aktaş Mahallesi Örneğinde Feminist Bir Etnografi

Burcu Hatiboğlu Eren

ayizi kitap

Teşekkür 7

MÜLKSÜZLÜK KOŞULLARINDA 9

Mahallede Feminist Bir Araştırmacı Olmak *15*

Dönüşüm mü Ayrışma mı? *17*

Yoksulların Mülksüzlüğü Üzerine Kurulu Bir Proje *20*

Paternalizm ve Ataerkil Mülkiyet İlişkileri:
Kadınlar İçin "Zorlu" ve "Zorunlu" Katılım Koşulları *23*

Hangi Kadınlar? *27*

MÜLKSÜZLÜK PRATİKLERİ 35

"Rahat" ve "Özgür" TOKİ *39*

"TOKİ sıcacık, tavanı desen akmaz, tertemiz" *41*

TOKİ Sınırlarında Özgürlük:
"Parka çocuğunu götüren gelinler bile var" *46*

Evsizlik Halleri *51*

Sosyo-Mekânsal Kopuş:
Kapı önünde namus kaygısı ve eve kapanma *56*

Sosyal Tabakanın En Altında Kalmak:
Yıkıntı/harabe evlerde yaşamak *63*

"Bereketsiz" TOKİ:
"Çocuklarımın ihtiyacı mı evimin masrafı mı?" *66*

Bedenlere Yansıyan "Evsizlik Korkusu" *71*

Evsizlik ve Ataerkil Ahlâk Arasında Genç Kadınlar:
"Son çare kadının çalışması" *75*

Yetersiz İstihdam ve Bir Yanılsama Olarak "Çalışan Özgür Kadın" *82*

Korkulan Son Başa Gelince: Bir kadının TOKİ evinden atılma hikâyesi *88*

Güvensizlik Halleri: Ev içi ve ev dışında değişmeyen ataerkil ilişkiler ve korku *95*

"*Çatısız*", "*Kapısız*" ve "*Yapısız*" Evlerde "*Allaha Emanet*" *97*

"*Çok dışarıda görünmemen gerekir, lafa söze dolanırsın, ailenin huzuru kaçar.*" *101*

Kadına Yönelik Şiddet: *"Aman kimse duymasın, derlerse karısı karılık mı yapmadı*" *105*

Ev İçinde-Ev Dışında Bakım Sorumluluğu ve Korku: "*Diyelim okula gitti gelecek mi geriye?*" *108*

Neoliberal Sosyal Politika ve Yoksul Kadınların Yurttaşlık Halleri *110*

Annelik ve Bakım Rolünün Kutsanması *112*

Okul ve Çevresinde Muhafazakâr Örgütlenmelerle Bağlantılar *115*

Gündelik Yaşamda Muhafazakâr Pratikler ve Kıyafetler *117*

Annelik Kimliği Dışında Kalan Kadınlar *119*

NE YAPMALI? **123**

Kaynakça **129**

Ek: Tablo 2 **136**

Teşekkür

Yaşamın tüm zorluklarını ve güzelliklerini benimle paylaşmaktan asla vazgeçmeyen, bana yaşama tutunma gücü veren sevgilim, eşim, dostum Evren Eren'e ve hep yanımda olduklarını bildiğim aileme ve dostlarıma; toplumsal sorunlara gündelik yaşam üzerinden bakmak isterken feminist yöntemin önemini görmemi sağlayan ve feminizmle farklı düzeylerde tanışıklığımı zenginleştiren tüm kadınlara; özellikle tez çalışmam öncesinde ve sırasında beni sürekli cesaretlendiren hocalarım, Prof. Dr. Özlem Cankurtaran, Doç. Dr. Tahire Erman ve Doç. Dr. Sema Buz'a; fon kaynaklarını bana açan Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Birimi'ne; ve tabii ki, en zor zamanlarında bu kitabın hazırlanması için değerli zamanını bana ayırdığı ve engin birikimini benimle paylaştığı için Prof. Dr. Aksu Bora'ya çok teşekkürler...

MÜLKSÜZLÜK KOŞULLARINDA

Bu kitap, Aktaş Mahallesi'nde 2011-2014 yılları arasında gerçekleştirilen bir alan araştırmasına dayanıyor. Burası, Ankara'nın en yoksul bölgesi olarak bilinen Altındağ tepesinde, Çinçin ve Yenidoğan arasında kalan bir mahalle. Mahalleyi böyle konumlandırdığımda çoğu Ankaralının aklına yoksulluğun suç ve şiddetle bütünleştiği, kadınlar için son derece tehlikeli bir yer geliyor. Gerçekte ise, ne tek tür bir mahalle yapısından ve yoksulluktan ne de tek tür bir kadınlıktan bahsetmek mümkün. Nitekim Aktaş Mahallesi'nin sosyal yardımlara bağımlılığın, güvensizlik ve ataerkil ilişkilerin iç içe geçtiği bir yıkıntı-harabe alanına dönüşmesi, belirli bir tarihsel-politik geçmişe sahip. Mahallelilerin dediğine göre, burası Cumhuriyet'ten önce kurulmuş, zamanla aldığı göçle büyümüş bir yer. Göç edenler farklı yerlerden

gelmişler, mahalle de bu farklılıkları yansıtan bir mekân olarak gelişmiş. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel süreç içerisinde yaşadığı sosyokültürel, mekânsal, sınıfsal ve siyasi değişimi, mahalle üzerinden gözlemlemek mümkün. Örneğin mahallenin farklı tarihsel koşullarda farklı biçimlerde anıldığını görüyoruz.

1950'lere kadar köylülükle anılan mahalle, 1950'lerde aldığı yoğun göçle birlikte 1970'lere kadar işçileşmeyle ve işçi hareketleriyle anılıyor. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve sonrasında alıp yürüyen neoliberal politikalarla birlikte ise, mahalle giderek fuhuş, uyuşturucu, kadına yönelik şiddet ve suçla anılmaya; 'varoş' ya da 'çöküntü mahallesi' olarak tanımlanmaya başlanıyor. Bu tanımlar, "gecekondu mahallesi"nin yoksulluğa ve fiziksel koşullara işaret eden vurgusunun yerine toplumsal ve kültürel bir çöküntüye, şiddet ve suçla iç içe geçmiş bir yaşam biçimine işaret ediyor. Nitekim 2000'li yıllarda başlatılan kentsel dönüşümün meşrulaştırıcısı da asıl olarak bu türden tanımlar ve etiketler oldu. Şiddet ve suçla ilişkilendirilen "çöküntü bölgeleri"nin yıkılarak daha "güvenli" ve "temiz" bir çevrenin yaratılacağı vaat edildi. Kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte "güvenlik" ve "temizlik"ten bahsedilince, dikkat çeken bir vurgu da kadınların "dezavantajlı gruplar" içinde sayılması oldu. Böylece, kâr odaklı diğer kentsel dönüşüm projelerinde olduğu gibi Aktaş Mahallesi'nde başlatılan proje de bir yandan yoksulluğu ve yoksulu bir güvenlik problemi olarak kurarken, kadınları bu problemin mağduru konumuna yerleştirdi.

Burada benim feminist bir sosyal çalışmacı olarak dikkatimi çeken en önemli nokta, diğer kentsel dönüşüm projelerinden farklı olarak, Aktaş Mahallesi'nde doğrudan yoksul

kadınların hedef kitle olarak sunulması, güvenlik ve yoksullukla mücadele söyleminin odağına kadınların yerleştirilmesiydi. Altındağ Belediyesi'nin 2006-2009 yılı Stratejik Planı, yoksul kadınları kentsel dönüşüm projesi ile daha iyi, modern ve güvenli yaşam koşullarına kavuşacak özneler olarak kurgularken, daha iyi bir yaşamın çerçevesi de, üç temel amaç/iddia üzerinden çiziliyordu: 1) "Yoksullukla mücadele ya da yaşam kalitesini arttırma", 2) "Güvenlik koşullarının sağlanması" ve 3) "Toplumcu belediyeciliğin bir koşulu olarak katılım". Bu çerçeve, yoksul kadınların içinde yaşadıkları ataerkil bağlamı görmezden geldiği için, onları ekonomik ve sosyal kaynakları, becerileri, kapasiteleri, beklentileri ve ihtiyaçları açısından sanki bu bağlamın tamamen dışında biçimlenmiş öznelermiş gibi ele alıyor. Oysa biz biliyoruz ki, ne kadınlık ne de erkeklik, böyle sabit konumlar değil, ilişki ve eylem ağları içindeki oluşlardır. Özel/kamusal, gecekondu/apartman, yoksul/zengin, kötü/iyi, güvensiz/güvenli biçimindeki ikiliklerle kurulan politika, insanların içinde yaşadıkları gerçeklikten uzak düşer. Dolayısıyla böylesi bir ele alış, sosyal politikanın gündelik yaşamın deneyimiyle iki noktada ilişkisizliğine neden olması dolayısıyla, hem politika uygulayıcıları hem de "hedef kitlesi" olarak ele alınan yoksul kadınlar açısından ciddi sorunlara yol açar.

Bu bağlamda sosyal politikanın gündelik yaşam deneyiminden uzak olmasının bir nedeni, yoksulluğu bir "dezavantajlılık" olarak kavrayan neoliberal söylemin hâkimiyeti. Böylece yoksulluk, bir sosyal yardım meselesi olarak karşımıza çıkıyor. Elbette dezavantajlılar içinde en dezavantajlılar, kadınlar. Ama sosyal yardımların kadınlara yönelmesinin sebebi onların yoksulluğu daha fazla ya da erkeklerden farklı yaşamaları değil. Çok daha basit ve pratik bir neden var:

Çünkü kadınlar, harcamalarını aile üyelerinin ihtiyaçlarını gözeterek yapıyorlar ve yoksulluğu erkeklerden daha "rasyonel biçimde yönetebiliyorlar". Bu durum çoğunlukla Türkiye gibi geleneksel-aile odaklı refah sistemine sahip ülkelerde, yoksullukla mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapılırken gelirin yeniden dağıtımına ilişkin eşitlikçi değerlerin göz ardı edilmesine neden oluyor. Böylece sosyal yardımlar, bu yardımlardan yararlanan kadınları yoksul ve dezavantajlı olarak tanımlarken, onların ücretli ve ücretsiz olarak sunduğu bakım yükünü hesaba katmayarak yurttaşlık haklarını da yok sayıyor. Örneğin yapılan araştırmalar, kadınların bakım yükünü hesaba katmayan cinsiyet körü politika ve uygulamaların, kadınların ve kız çocuklarının kamusal olanaklardan (eğitim, istihdam vb.) yararlanmalarını engellediğini ya da eşitsizliklerle karşılaşmalarına yol açtığını gösteriyor. Bu nedenle, Türkiye gibi refah sisteminin yetersiz kaldığı ülkelerde -neoliberalizmle yaşanan sosyal kesintilerle birlikte- tam zamanlı bakım verenler olarak kadınlar, hak etme anlayışına dayalı yoksullukla mücadele programlarının da hedef kitlesi oluyor.

Bununla beraber neoliberalizmle yükselen "sosyal yardımlara bağımlı olma" durumunun devlete bir yük olduğu anlayışı; yardımlardan yararlananlar daha çok kadınlar olduğundan, devletin yükünün de kadınlar olduğu algısını pekiştirmiş görünüyor. Bu durumda yoksul kadınlar çoğu zaman sosyal yardımlardan yararlanmak için "yalana ve kandırma yolu"na başvuranlar olarak öne çıkarken, kadınların erkeklerle ilişkilerinde yaşadıkları sorunlar ve yoksullukla mücadelede yüklendikleri sorumluluklar görünmüyor. Benzer bir durum, mahallenin olumsuz imajı üzerine kurgulanan ve medya aracılığıyla "daha iyi, modern ve güvenli bir yaşam"ı pazarlayan

kentsel dönüşüm projeleri için de geçerli. Nitekim projeler kapsamında kadınların, zorlu koşullarda aile üyelerinin iyiliği için her şeyi yapabilecek, kendilerinden çok ailenin iyiliğini düşünen, borcuna sadık bağımlı özneler olarak kurgulandığını görüyoruz. Projelerde öne sürülen "daha iyi bir yaşam" hastane, park, okul, güvenli sokaklar vb. sosyal ve kültürel hizmetlere vurgu yapıyor ve dolayısıyla doğrudan hane üyelerinin bakımı, sağlığı, gezdirilmesi, eğitimi gibi pek çok sorumluluğu üstlenmiş olan kadınları hedef alıyor. Böylece yoksul kadınların, ev ve aileyle ilgili her işteki birincil sorumluluğu nedeniyle gerek projelerin kabulünde gerekse karşılaşılan haksızlıklarla mücadelede en önde yer aldığını görüyoruz. Kadınlar yıkımlara karşı direniyorlar ya da belediyeyle anlaşmaya çalışıyorlar. Bu koşullarda zaman zaman işgalci, rantçı, haksız yere ve havadan ev sahibi olan "tembel yoksullar" gibi yaftalar kadınlara kolaylıkla iliştiriliveriyor. Kadınların yaşamlarındaki eşitsiz ilişkilerin nasıl dönüştüğü ya da nasıl dönüşebileceği sorulmuyor ama kentsel dönüşümle birlikte gelmesi beklenen yoksulluktan kurtuluşun gerçekleşmemesi neredeyse tamamen kadınların başarısızlığı olarak görülüyor. Dolayısıyla medeni yaşam koşulları için sunulan ancak adaletsizliklerle yürüyen kentsel dönüşüm projesi, eşitsiz ataerkil ilişkiler de dikkate alınmadığında kadınlar için yoksulluk koşullarını yönetilemez hale getiriyor.

Yoksulluğun bir güvenlik problemi olarak kurgulanması, sosyal politikaların gündelik yaşam pratiklerine temas edememesinin bir başka sebebi. Tıpkı neoliberal siyasal söylemin kendisi gibi, bu dönemde başlatılan kentsel dönüşüm projeleri Aktaş Mahallesi gibi güvensizliğin suç ve şiddetle birlikte örüldüğü kent alanlarına yönelmiş durumda. Buradaki politika söylemi, özellikle yoksul kadın ve çocuk-

lar için daha güvenli bir yaşamın inşa edileceği biçiminde. Aslında bu söylemin bir parça doğrudan görülen ve hissedilen gerçeklikle de bağlantısı var. Gerçekten de Aktaş Mahallesi'nin sokaklarında yapacağınız kısa bir gezinti, yüreğinize çarpan bir yoksulluk, yıkıntı-harabe haldeki evler, çaresizlik ve korkuyla birlikte hemen onun alternatifi gibi görünen TOKİ konutlarının kadınlar için nasıl daha güvenli ve iyi bir yaşamın sembolü olduğuna ilişkin imajı tazeliyor. Yıkıntı-harabe evler arasındaki neredeyse boşalmış bir bölge hissi uyandıran ıssızlığıyla korku yaratan dar sokaklardan geçerek TOKİ konutlarının başladığı alana geldiğinizde bir rahatlama hissediyorsunuz. Bir süre mahallede vakit geçirdikten sonra ise, dikkatinizi başka bir şey çekiyor: TOKİ konutlarının bulunduğu yerde kadınlar ve çocuklar için daha güvenli yaşam olabileceğini içten içe düşünürken, sokakta hiç kadın ve çocuk göremiyorsunuz. Kadın ve çocukların gündelik yaşama katılımı ancak sosyal yardım zamanlarında mümkün oluyor, bu zamanlarda mahallede bu kadar çok kadının yaşadığına inanamıyorsunuz. Bu noktada yoksul kadınlar için gündelik yaşama katılımı belirleyen güvenlik ya da güvensizlik koşullarının sadece evin dışarıdan gelecek tehlikelere karşı daha korunaklı olmasıyla ilgili olmadığını vurgulamak gerekiyor. Her ne kadar evin sınırlarının TOKİ'de daha belirgin olması ile bir güvenlik hissi ortaya çıksa da, kadınlar için güvenlik ev içerisindeki ilişkilerle ve kadınların bu ilişkiler içerisindeki konumuyla bağlantılı olarak ele alınması gereken bir konu. Zaten kadınların hikâyeleri de, daha güvenli bir yaşamın inşa edileceği umudunun gerçekleşemediğini gösteriyor.

İşte ben bu kitapta, bu sorulara cevap aramaya çalışıyorum. Kentsel dönüşüm bir rant meselesi değil de yoksullukla mü-

cadele ve güvenlik meselesi olarak ele alındığında ve yoksul kadınları mağdurlar olarak odağına oturttuğunda, onların yaşamlarına ne olur? Bu cevapları ararken sadece mekânsal dönüşüme bakmakla yetinemeyeceğimiz kesin. Çünkü mekânlara ilişkin anlamların oluşumu, toplumsal ilişkilerle birlikte gelişiyor ve bu çerçevede cinsiyete dayalı iktidar ilişkileri, mekânların kadınlar ve erkekler tarafından farklı deneyimlenmesine yol açıyor. Bu deneyimleri anlamak, başka bir Aktaş'ı keşfetmeyi gerektiriyor. Bu keşif sürecinde ben yoksul kadınların gündelik yaşamlarında ortaya çıkan gerilimleri toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil ilişkiler çerçevesinde anlamak üzere üç temel sorudan yola çıkıyorum:

1. Yoksullukla mücadele çerçevesinde kadınların yaşamlarında ne değişiyor?
2. Kadınlar kentsel dönüşüm sürecine nasıl katılıyorlar?
3. Güvenlik sorunları açısından kadınların yaşamı nasıl değişiyor?

Sonuç olarak, bu kitapta okuyacağınız hikâye, Aktaş Mahallesi'ndeki gözlemlerime ve 32 yoksul kadınla gerçekleştirdiğim derinlemesine görüşmelere dayanıyor. Bu açıdan kadınlar için daha iyi ve güvenli bir yaşamın inşası olarak sunulan kentsel dönüşüm sürecinin, yoksul kadınlar için 'imkânsız bir medeniyet' hayaline dönüşmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Mahallede Feminist Bir Araştırmacı Olmak

Bu kitapta, yoksul kadınların gündelik yaşam deneyimlerine odaklandım. Çünkü kadınlık, iktidar ilişkileri ve bu

ilişkiler içindeki mücadelelerle biçimlenen heterojen bir kategoridir. Kadınların yaşam deneyimlerinden başlamak, bu deneyimleri içinde yaşandıkları toplumsal, ekonomik ve politik yapıyla ilişkili olarak analiz etmeyi kolaylaştırıyor. Bu açıdan Aktaş Mahalleli kadınların yoksullukla ve güvenlikle ilişkili deneyimlerinden yola çıkarak kentleşme politikalarının makro dinamiklerini anlamaya çalışıyorum. Bence bu dinamikler, toplumsal cinsiyet ilişkilerini de yurttaşlık konumlarını da etkiler[1]. Araştırmada gündelik yaşam deneyimlerini başlangıç noktası yapmak, araştırmanın gündelik yaşam 'sorunları' ile sınırlı kalacağı anlamına gelmiyor. Deneyim her durumda öznenin içinde bulunduğu bütün toplumsal ilişkileri ve anlam çerçevelerini içerdiği için, bu başlangıç noktası, o ilişki ve çerçevelere ulaşmayı mümkün kılıyor.

Aktaş Mahallesi'nde yaşayan kadınlar için gündelik yaşam, sınıf, din ve toplumsal cinsiyet eksenlerinde biçimlendiğinden, farklı kadınlık konumları ve deneyimleri de bu eksende inşa oluyor. Bu nedenle ben Aktaşlı yoksul kadınların gündelik yaşam deneyimlerini, ilişki içinde oldukları toplumsal kurumlar, yaşam koşulları ve sınıf, din, toplumsal cinsiyetle ilişkili eşitsizliklerin yarattığı farklılıklar çerçevesinde ele alıyorum. Böylece feminist etnografyanın bana sunduğu katılım, gözlem ve derinlemesine görüşme gibi niteliksel araştırma tekniklerinden yararlanarak, kadınların konumlanmış bilgisine ulaşmayı hedefliyorum.

1 "Bence" diyorum ama elbette böyle bir perspektifi benden önce kullananlar var. Dorothy Smith'in kurumsal etnografyası, alanda çalışırken bana çok yardımcı oldu.

Elbette feminist etnografyanın bana sunduğu bir başka imkânı da kullanıyorum: Kadınların bilgi üretim sürecine doğrudan katılımını sağlamasını. Aktaş Mahalleli kadınlarla "mesafeli" ve "yansız" değil, tersine katılımcı, empatik, düşünümsel bir ilişki geliştirmeye çalışıyorum. Bunun için, akademik kaynaklar, resmi kayıtlar, alan gözlemleri ve derinlemesine görüşmelerin yanı sıra, kendi saha günlüğümü de bir bilgi kaynağı olarak kullanıyorum. Çünkü bu günlük, benim Aktaşlı kadınlardan öğrendiklerimi ve saha deneyimimi içeriyor.

Dönüşüm mü Ayrışma mı?

Bu kitapta ele alınan dönüşümün hikâyesi, Aktaş Mahallesi'nde yaşayan ve Menderes tapusu[2] ya da tapu tahsis belgesi olan herkesin hak sahibi kabul edilerek 2006 (1. ve 2. etap) yılında başlatılan ve 2011 yılında (3. etap) devam eden gecekondu yıkımlarıyla ilgili. Bu noktada herkesin hak sahibi olarak kabul edilmesinin oldukça sıkıntılı olduğunu vurgulamak gerekiyor. Çünkü Altındağ Belediyesi tarafından

2 Mahalle sakinleri, 1956 yılında Menderes Hükümeti döneminde gündeme gelen 6785 sayılı İmar Kanunu ve sonrasında çıkarılan 6830 sayılı İstimlâk Kanunu kapsamında aldıkları tapuları 'Menderes tapusu' ya da 'has tapu' olarak tanımlıyorlar. Menderes hükümeti tarafından verilen bu tapulara 'has tapu' denmesinin nedeni, 1984'te Özal hükümeti tarafından çıkarılan 2981 sayılı kanunla birlikte eski tapu biçiminin hukuki niteliğindeki değişimle ilgili. Bu dönemde tapu tahsis belgesi olarak düzenlenen gecekondu tapuları, devlet arazisi üzerinde yapılmış olan gecekondularda yaşayanlara sadece 'geçici' yani imar uygulaması yapılana kadar kullanım hakkı tanıyor. Dolayısıyla, Menderes tapusuna sahip olanlar tapularında yer alan arsa alanı üzerinden hak sahibi kabul ediliyor. Tapu tahsis belgesine sahip olanların arsa payları ise, kentsel dönüşüm projesi kapsamında hazırlanan imar planı üzerinden yeniden tanımlanıyor.

hazırlanan ödeme/borçlanma planı, 150 m²'den daha küçük arsaya sahip olanların Altındağ Belediyesi'ne 10 yıl vade ile ayda 150 TL'den başlayan taksitlerle borçlandırılarak TOKİ evlerine yerleştirileceğini söylüyor. Yani "hak sahibi" olarak tanımlanabilmek için belirli bir arsanın sahibi olmak gerek. Oysa mahalle sakinlerinin pek çoğu, küçük m²'lerden oluşan ve parçalı tapulara sahip. Bu durumda, pek çoğu işin başında haklarını devredip başka yerlere göçmüş. Aktaş Mahallesi Muhtarlığı'ndan (14.12.2011 tarihli görüşme) ve Altındağ Belediyesi Tapu Kadastro Müdürlüğü'nden (27.01.2012 tarihli görüşme) aldığım bilgiler de bunu doğruluyor. 2006 yılında yıkımı gerçekleştirilen yıkıntı ve harabe haldeki evlerde yaşayan 432 hanenin sadece 67'si borçsuz olarak, 299'u ise borçlandırılarak TOKİ konutlarına yerleşebilmiş. Yani 66 hane, daha sürecin en başında haklarını devrederek başka bir semte göçmüş. 2011 yılında gerçekleştirilen yerleştirmelerde de benzer bir durum ortaya çıkmış. 2012 itibarıyla hak sahiplerinin ancak yüzde 39'u TOKİ bloklarında yaşamaya devam ediyor. Ayrıca, daha sonra borcunu ödeyemediği gerekçesiyle çıkarılanlarla birlikte TOKİ'lere yerleştirilen hak sahiplerinin sayısı giderek düşüyor.

Bu durum gecekonduda ve TOKİ evlerinde yaşayan kadınların sosyokültürel ve ekonomik açılardan ciddi bir mekânsal ayrışmaya maruz kaldığını gösteriyor. Bir yanda son 5 yıl içerisinde ev sahibi olan ve eski semt sakinlerinin yerine TOKİ evlerine yerleşen hemşireler, temizlik işçileri, öğrenci ve memurlardan oluşan bir grup, diğer yanda daha da yoksullaşan ve güvensizleşen bir alanda yaşamaya devam edenler. Dolayısıyla bu ayrışmanın sadece mekânsal olarak deneyimlenmediği, sınıfsal konumla da kesiştiği açık. Nitekim eskiden 10-15 bin TL olan yıkıntı ve harabe halde-

ki gecekonduların yerine yapılan TOKİ evlerinin ortalama değeri 90 bin TL'ye; 50-60 TL olan kira bedeli ise 350-400 TL'ye ulaşmış. Yıkıntı ve harabe haldeki gecekondulara ise kiracılar ve "işgalci"ler yerleşmiş. Çünkü bu evlerin sahipleri arasında nispeten daha iyi durumda olanlar, evlerini satmışlar ya da kiraya vermişler ve Ankara'nın ucuz semtlerine taşınmışlar. Bu koşullarda bölgede, imar aflarıyla alınan Menderes tapusu ya da tapu tahsis belgesine sahip olan evlerde yaşayanların oranı yüzde 40 civarına denk düşüyor. Kentleşme projesiyle birlikte mahallede yer alan ortalama bir yıkıntı/harabe evin değeri hâlâ 10-15 bin TL, kira bedeli ise 50-60 TL arasında olmakla birlikte, evlerde kira ödemeden oturanların sayısı ve evlerde yaşayan hane nüfusu her geçen gün artıyor. Dolayısıyla bir tarafta orta sınıflaşmaya doğru bir nüfus hareketi görülürken diğer tarafta sınıfaltı olarak da tanımlayabileceğimiz yeni bir nüfus grubu yoğunlaşıyor. Mekânsal ayrışma derinleşiyor.

Aktaş Mahallesi'nde sadece sınıfsal değil, etnisite ve din üzerinden de bir mekânsal ayrışma yaşanıyor. Bu açıdan Aktaş Mahallesi, Bulgar, Arnavut ve Kürt kimliklerinin birbirlerinden belli sınırlarla ayrışmış olduğu bir yer. Etnik kimlikler zaman zaman Aktaş Mahallesi'nde sosyal yardımlardan yararlanma ve dini etkinliklere katılma durumuyla ya da yaşanan şiddet olayları ve suç etkinlikleriyle bağlantılı olarak gündeme geliyor. Örneğin etnik farklılıklarla (daha çok da Kürt/Türk kimlikleriyle) ilgili şaka ve iğnelemeler, sosyal yardımlardan belli grupların yararlandığına ilişkin imalara, farklı dergâhların dinsel etkinliklerine katılmakla ilgili dedikodulara, belli grupların suç profilinin yüksekliğine ilişkin göndermelere... sık sık rastlanıyor. Mahalledeki çoğu erkek ve kadın çeşitli dini etkinliklere katılıyor. Bu etkinlikler er-

kekler tarafından genellikle ev dışında (cami, dergâh, dini vakıflar, kahve) gerçekleşirken, kadınlar için evde (kendi evi ya da komşu) zaman zaman dini vakıfların öncülüğünde gerçekleştirilen Kuran okuma günleri biçimini alıyor. Ancak her bir etnik grup, dini etkinliklerini kendi dergâhları aracılığıyla gerçekleştirmeyi tercih ettiğinden, din etnisiteyle de kesişerek mekânsal ayrışmada önemini koruyor. Genel olarak değerlendirildiğinde ise Sünni İslami değerlerin mahalledeki baskınlığı ile etnik ayrışmanın, sınıfsal ayrışma kadar keskin sınırlarla çizilmediğini söyleyebiliriz.

Bu noktadan yaşanan dönüşümün ayrışma olarak ortaya çıkması sürecinde kadınların deneyimlerini daha iyi anlayabilmek için, kentsel dönüşümün yoksulların mülksüzlüğüyle nasıl ilişkilendiğini ortaya koymanın önemli olduğunu düşünüyorum.

Yoksulların Mülksüzlüğü Üzerine Kurulu Bir Proje

Aktaş Mahallesi kentsel dönüşüm projesi kapsamında Menderes tapusu ve tapu tahsis belgesi bulunan herkes 'hak sahibi' olarak tanımlanmış olmasına rağmen, mahalleliler kendilerini hak sahibi olarak görmüyorlar. Bunun, Aktaş Mahallesi'nin karmaşık arazi yapısını görmezden gelen ve yoksulları dışlayan kentsel dönüşüm politikasına dair üç yapısal nedeni var.

Öncelikle 2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 73. Maddesi'nde kentsel dönüşüm kapsamında ödenecek kamulaştırma bedelinin 100 m² üzerindeki arsalar için geçerli olacağı belirtilmiş. Ancak çoğu ailenin arsa büyüklü-

ğü ve arsa üzerindeki yapının niteliğine göre 1000-5000 TL arasında değişen bir kamulaştırma bedeli (yıkım parası) alabildikleri görülüyor. Dolayısıyla kentsel dönüşüm projesi kapsamında tanımlanan "hak sahipliği" koşulları, parçalı ve küçük hisseler halindeki tapu sahipliği koşullarına uymuyor. Bu durum yoksullar için sınırlı olan haklarını devretseler de, uygun nitelikte bir konuta yerleşme olanağının olmadığını ve yerinden edilmelerle gündeme gelebilecek bir mülksüzleşmeyi ifade ediyor. Mülksüzleşmeyle ilişkili olarak ele alınabilecek ikinci konu, kadınların *arazi kayması* olarak tanımladığı durum; yani yaşadıkları evin arazisi ile tapuda görünen arazi alanının farklı olması. Bu durum kimi yoksul ailelerin, dönüşüm alanı içerisinde oturmalarına rağmen dönüşüm alanı dışında bir arazi tapusuna sahip görünmeleri nedeniyle yıkıma karşı çıkamamalarına, sözleşme imzalayamamalarına ve kamulaştırma bedeli alamamalarına neden olmuş. Dolayısıyla düzenli olmayan tapu sistemi nedeniyle kimi aileler resmi olarak da hak sahibi değiller. Bu durum ailelerin informel yollarla Belediyeyle ilişkilenmesine neden olmuş. Belediyeyle kurulan bu informel ilişkilenmenin başat aktörleri, sosyal yardımlar üzerinden kurulan informel ilişkilerde olduğu gibi yine kadınlar gibi görünüyor. Üçüncü olarak, 6360 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanunla (2012) yoksul veya dar gelirlilere yönelik olarak verilecek yardım ve kredilerin 775 sayılı Gecekondu Kanunu (1966) kapsamında değerlendirilmesi, kentleşme projeleri kapsamında yoksulların kira/konut desteklerinden yararlanmalarını engelleyen ve mülksüzleşmeyi doğuran bir çelişki olarak karşımıza çıkıyor. Çünkü bu kapsamda yapılacak yardımlar, ev ya da arsa sahibi olmama ve bu kapsamda tanımlanan arsa, konut ve konut kredisinden yararlanmamış olma kriterine göre sunuluyor. Dolayısıyla

“hak sahibi” olarak kentleşme projesine dahil olabilen yoksul aileler, artan yaşam giderlerini karşılayabilmek için ihtiyaç duydukları kira/konut desteklerinden yararlanamıyorlar, çünkü tapuları var.

Bu koşullarda arazileri 150 m²'den büyük olsa da birden fazla hisseye bölünmüş olan arazi yapısı ve düzenli olmayan tapu sistemi nedeniyle, şu an TOKİ evlerinde yaşayan yoksul ailelerin çoğu yeni evlerine borçlu olarak geçebilmiş. Üstelik artan yoksulluk koşullarında, öncelikli hale gelen konut/kira yardımı gibi düzenli yardımlara da başvuramıyorlar. Borçlar ise, her ailenin sahip olduğu tapuya ait arazinin büyüklüğüne göre belirlendiğinden, farklı farklı. Kimi aileler TOKİ evlerine 10 yıl süreyle ve ayda 265 TL borçlu olarak geçebilirken, kimisi 10 yıl süreyle ayda 750 TL ödemek zorunda kalacakları bir borcun içine giriyor. Düzenli geliri olmayan yoksul bir aile için oldukça yüksek bir borçlanma halini ifade eden bu koşullar, borcun zamanında ödenmemesine ve faizle katlanarak artmasına neden olduğundan yoksulların sürece katılımı imkânsız bir hale geliyor. Bu imkânsızlık, kimi durumda borç içinde ve evsizlik korkusuyla yaşamak, kimi durumda TOKİ evlerinden atılmak oluyor. Baştan borçlanmayı göze alamayan aileler ise çareyi Sincan ya da Hüseyin Gazi tarafındaki daha ucuz evlere geçmekte buluyor. Gecekondu ucuz olması açısından en çok tercih edilen ev türü, ancak yeni kanunla gecekondu yapmak yasaklandığından, eskilerin de eninde sonunda yıkılacağı düşünülüyor. Bu nedenle kimi kadınlar daha az borçlanarak yine TOKİ tarafından dar gelirlilere yönelik yapılan konutlara ya da bu mahallelerdeki görece eski apartman dairelerine geçmenin daha uygun olduğu düşüncesindeler. Kimileri ise, “yine gecekonduya geçeriz, yıkılırsa

başımızın çaresine bakarız" diyorlar. Onlara göre, Aktaş Mahallesi kentin merkezinde olması nedeniyle onlar için artık pahalanan bir yer, yani daha zenginlere göre. Bu açıdan kimi yoksul kadınlar için kentleşme projesi *sınırlı bir hak sahipliği* üzerinden kendileri için yapıldığı söylenen TOKİ evlerine değil ancak daha ucuz olduğunu düşündükleri mahallelerdeki evlere geçebilme şansı olarak görülebiliyor.

Dolayısıyla Aktaş Mahallesi'ndeki yoksul aileler için kentsel dönüşüm süreci, mülksüzlük üzerine kurulu. Bu nedenle kentsel dönüşüm projesine katılım ve proje kapsamında kalabilmek tamamen informel yollarla ve belediyeyle kurulan paternalist ilişkiyle mümkün olabiliyor. Bu durum ise, çoğu zaman sosyal yardımlar üzerinden belediyeyle informel ilişkiler kurarak yoksulluğun yönetiminde aktif rol alan kadınlar için bambaşka baskılara yol açmış. Kadınların devletle/belediyeyle sosyal yardım bağımlılığı üzerinden kurdukları ilişki, paternalist yapıda. Tapu mülkiyeti de genellikle onların değil, ailedeki erkeklerin üzerinde. Böylece, kamusal ve özel ataerkil ilişkilerin çizdiği çerçevede kadınların kentleşme projesine katılımları, ancak aileleri üzerinden ve hak sahipliği değil muhtaçlık konumundan olabiliyor.

Paternalizm ve Ataerkil Mülkiyet İlişkileri: Kadınlar için "Zorlu" ve "Zorunlu" Katılım Koşulları

Türkiye'de paternalist bir biçim alan sosyal yardımlar ve mülkiyetin ataerkil ilişkiler üzerinden eşitsiz dağılımı, mülksüzlük üzerine kurulan kentleşme projelerinin informel ilişkiler üzerinden kadınların yaşamında nasıl baskılar yarattığını göstermesi açısından oldukça önemli.

Aktaş Mahallesi'nde başlatılan neoliberal kentleşme süreci yoksul kadınların sosyal yardımlar üzerinden ilişkilendiği belediye tarafından yürütülüyor. Tam da bu nedenle, kadınların çoğu, belediyenin kendi durumlarını bildiğini, yıkıntı ve harabe evlerini yıkarak kendilerine daha 'yaşanabilir' bir ev vereceğini düşünüyor. Duyumlar tıpkı sosyal yardımlarda olduğu gibi ya muhtarlığa yazı olarak ya da mahalleli komşularından geliyor. "TOKİ geldi ev verecek herkese" deniyor ancak bunun ne zaman ve nasıl olacağı bilinemiyor. Bu koşullarda yoksul kadınlara tıpkı sosyal yardımlardan yararlanmak için yaptıkları gibi belediyeye güvenmek, haksızlıkları görmezden gelmek ve sabırla beklemek düşüyor. Kadınların sosyal yardımlar üzerinden belediyeyle kurdukları paternalist ilişkide öğrendikleri bu bilgi, kentsel dönüşüm sürecine katılımı "zorlu ve zorunlu" olarak tanımlamalarına neden olmuş. Bu tanımlama eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileri nedeniyle kadınların bu süreci farklı deneyimledikleri noktalara işaret ediyor. Örneğin hem kentsel dönüşüm projesinin kadınları önceleyen söylemi hem de kadınların evleriyle ilgili olarak belediyeyle ilişkilerin geliştirilmesi sürecindeki aktif rolüne rağmen, kadınlar süreçle ilgili resmi toplantılara katılamamışlar. Genel olarak bu toplantılarda yeterli bilgilendirmenin yapılmadığı ya da yapılsa bile yıkımlardan en fazla bir ay öncesinde yapıldığı belirtilse de, kadınların katılamamalarının nedeni toplantıların sadece erkeklerin katılabileceği yer ve zamanlarda düzenlenmiş olması. Örneğin ilk toplantı Cuma namazı sonrasında camide yapılmış, erkekler taleplerini dile getirmiş ancak eve döndüklerinde bunları kadınlara pek anlatmamışlar. Dolayısıyla kadınların çoğu, evlerinin yıkılacağını evlere gelen resmi yazıyla ya da yıkım sözleşmesi yapmak üzere gelen memurdan, bir hafta ya da on beş gün öncesinde öğrenmiş. Yani her şey olup bit-

tikten sonra ve zorunlu olarak. Memurlar yıkım sözleşmesi yapmak üzere genellikle erkeklerin evde olmadığı gündüz vakitlerinde geldiğinden, sözleşmeyi imzalayanlar da, daha sonraki süreçte yaşanan adaletsizlik ve haksızlıklar karşısında suçlananlar da kadınlar olmuş. Kadınlar bir yandan yıkıntı/harabe haldeki evin sıkıntısından "kurtulmak için can atan", "açgözlü" ve "cahil" olarak kurgulanırken diğer yandan aşırı borçlanma yaratan bir sözleşmeye imza atmaları nedeniyle çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için kendilerini suçlar hale gelmişler. Evle ilgili etkinliklerin kadınların sorumluluğunda olduğu düşüncesi nedeniyle, belirsizlik içerisinde ortaya çıkan haksızlıklarla ilk karşılaşanlar ve yaşanan haksızlıklardan dolayı suçlananlar da yine yoksul kadınlar. Bununla beraber yıkıntı ve harabe haldeki evlerinin yıkılacağına ilişkin bilginin dayatmacı bir şekilde çok geç gelmesi ve yıkım sonrası sürece ilişkin sağlıklı bilgi alınamaması gibi nedenlerle yoksul kadınlar için yeni ev bulmak, taşınmak ve TOKİ evlerine yerleşim oldukça zorlu olmuş. Bu nedenle birçok yoksul kadın evlerine yakın, para vermeden ulaşabilecekleri, bakım sorumluluklarını dikkate alan ve düşüncelerini ifade edebildikleri yüz yüze ve güvenilir ilişkilere dayalı bir bilgilendirme ve katılım süreci olması gerektiğinden bahsediyorlar.

Mülksüzlük üzerine kurulan bu süreçte kadınların bağımlılığı, tabii ki sadece devletle ya da belediyeyle kurulan paternalist ilişkiyle biçimlenmiyor. Tapu mülkiyetinin genellikle ailedeki erkekler üzerinde ve çok hisseli olması, kadınların ancak mülkiyet hakları açısından eklemlenmiş bireyler olarak sürece katılabilmelerine neden oluyor. Dolayısıyla kentsel dönüşüm sürecinde yoksul kadınlar mülkiyet hakları açısından eklemlenmiş bireyler olarak farklı mülksüz-

lük riskleriyle karşı karşıyalar. Örneğin tapu hissesine sahip akrabalarıyla ve aile üyeleriyle anlaşarak TOKİ evlerine geçebilen ailelerdeki yoksul kadınlar, borçların bitmesi ile ne yapacakları konusunda belirsizlik içinde. Çünkü tapu ancak borç bittikten sonra ortaklar arasında paylaşılacak bir konu ve mülkiyetle ilgili kararlar tamamen aile büyüklerinin ve erkeklerin takdirine bırakılmış durumda. Kadınlar daha çok mülkiyetin kullanımını elde edebilmek için mücadele ediyorlar. Bunun için ailedeki yaşlı, özürlü ve çocukların bakımını üstlenerek erkek kardeşleriyle ya da eşinin akrabalarıyla birlikte yaşamaya başlayan kadınlar var. Benzer bir durum genç ve bekâr kadınlar için de geçerli. Görece daha eğitimli olan genç ve bekâr kadınlar, TOKİ evlerine geçişle birlikte artan borçların ödenmesi konusunda çalışarak ailelerine destek sunmaya başlasalar da mülkiyet talep etme gibi bir hakka sahip değiller. Yoksul kadınların anlatımları, yıkılan evin ve eski arsa mülkiyetinin kadında olduğu birçok durumda dahi TOKİ evlerine geçişle mülkiyetin yoksul kadınlar aleyhine el değiştirmesi riskine işaret ediyor. Görüştüğüm birçok yoksul kadın, eskiden mülkiyeti kendi üzerlerine olan evlerinin yıkılmasıyla TOKİ borcu bittikten sonra alınacak yeni tapunun kimin üzerine olacağı konusundaki kararı eşlerinin, babalarının ya da aile büyüklerinin vereceğini söylüyor. Çünkü kadınlar için mülkiyet hakkına erişebilmek konuşulması gerekli olmayan, daha çok aile büyüklerine ve ailedeki erkeklere güvenlerinin sınandığı bir konu. Bu durum bir parça devletle kurulan bağımlı ilişkide ortaya çıkan zorunlu güvene benziyor. Kadınların aileleriyle ilişkilerinin bozulması durumunda yaşam boyu mülksüzlük riskini içeriyor; ayrıca kadınların ancak aile ilişkileri içindeki varlıklarını tanıdığı için, bu ilişkiler içinde yaşanacak başka riskleri de gizliyor.

Bu koşullarda neoliberal kentleşme sürecine katılım konusunda dezavantajlı konumdaki gruplardan bir diğeri, evde tapu işleriyle uğraşacak erkeklerin bulunmadığı, düzenli geliri olmayan, yaşlı, bekâr, dul ya da boşanmış kadınlar. "Başında erkek olmayan" bu kadınlar, pek çok durumda, akrabaları tarafından tapunun paylaşımına zorlanmış. Farklı etnik kimlik özellikleriyle birlikte bir de "başında erkek olmayan" kadınlar için bu zorlamanın komşularından geldiği durumlar da var. Evlerini satıp taşınmaya mecbur edilen bu kadınlar arasında, yerel yönetim/belediyeyle kurulan ilişkilerde yaşadığı haksızlığı farklı kimlik özelliklerine bağlayanların olduğunu da söylemeliyim. Dolayısıyla yoksul kadınların anlatımları, ataerkil mülkiyet ilişkilerinin yıkıntı ve harabe evlerin dönüşüm sürecine katılımda hem topluluk hem de yerel yönetim düzeyinde etnisiteyle kesişerek dışlanma ve baskı olarak deneyimlendiğini gösteriyor.

Yoksulların mülksüzlüğü üzerine kurulu bu sürecin eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden kadınlar için yarattığı risklere kısaca değindikten sonra, Aktaş Mahallesi'nde yaşayan kadınların genel profilini ve araştırmada deneyimlerine odaklandığım yoksul kadınların özelliklerini ortaya koymanın anlama sürecini kolaylaştıracağını düşünüyorum.

Hangi Kadınlar?

Altındağ bölgesinde gerçekleştirilen diğer araştırmalara benzer şekilde (Çamur-Duyan, 2006, s. 55; Şengül ve Ersoy, 2002, s. 287; Türkyılmaz, 2004, s. 149), Aktaş Mahallesi'nde yaşayan kadınların büyük çoğunluğu erken evlilik yapmış. Yine büyük çoğunluğu (yüzde 63,7) 18-45

yaş arasında, çocuk sahibi kadınlar. Bu durum büyük oranda 17 yaşındaki kadın ve erkeklerin ailelerin izniyle nikâh yapabilmesinin yasal olarak engellenmemesiyle ilişkili. Ancak yıkıntı ve harabe evlerin bulunduğu alanda evlilikler, genellikle önce imam nikâhı kıyılarak ve çocuk sahibi olunduktan sonra resmi nikâh yapılarak gerçekleşiyor. Bu açıdan mahallede resmi nikâh ya da imam nikâhı olmadan erken yaşta gerçekleşen birlikteliklere ve bu birlikteliklerden doğan çocuklara oldukça sık rastlanıyor ve zaman zaman bu koşullarda yer alan kadınların yaş sınırının 14'e kadar indiği görülüyor. Nikâhlı ve nikâhsız birlikteliklerin çoğu, görücü usulüyle, yakın akrabalar ya da onların tanıdıkları aracılığıyla gerçekleşiyor. Bu koşullar, yıkıntı ve harabe evlerde daha yoğun olmakla birlikte, 18 yaşın üzerinde bekâr olup ailesiyle yaşayan genç kadınların (yüzde 20,5) üzerinde ciddi bir evlilik baskısına işaret ediyor.

Evlilik ilişkileri ise genellikle gergin ancak boşanma genel olarak kabul edilmeyen bir durum olduğundan, kadınlar için şiddetle birlikte yaşamayı kabullenmekten başka bir seçenek de yok. Yine de yasal düzenlemelerde gerçekleştirilen iyileştirmelerle birlikte, şiddet, şiddetli geçimsizlik, eş tarafından terk edilme gibi nedenlerle boşanan kadınlara az da olsa rastlanıyor. Mahallede asıl dikkat çeken, boşanmasa da yalnız yaşayan kadınların yoğunluğu. Bu kadınların bir kısmı terk ediliyor bir kısmı ise eşlerinin cezaevine girmesi ile yalnız yaşamaya başlıyor. Erkeklerin çoğu zaman madde kullanımı ve suç olaylarıyla ilişkilendiği mahallede, tutuklanmaların kentsel dönüşüm projesi ile birlikte arttığı söyleniyor. Çünkü kentsel dönüşüm projesiyle birlikte mahallede yaşayan bireyler, daha formel bir sistemin içerisine giriyorlar, böylece eskinin suç alt kültürüyle beslenen

informel ilişkiler ağı da bozuluyor. Eskiden ses çıkarmayan akrabalar ve komşular, gerek parçalı tapudan daha fazla pay alabilmek gerekse araziyi ucuza kapatabilmek için birbirini şikâyet etmeye başlıyor. Çünkü yalnız kalan kadınlar üzerinden tapu paylaşımını yönetebilmek çok daha kolay ve sessiz bir şekilde gerçekleşebiliyor. Bu durum, Belediye tarafından öne sürülen güvenlik söyleminin mahalledeki ataerkil mülkiyet ilişkileriyle bütünleşerek, kadın ve çocuklar için yaşamı nasıl daha güvensiz bir hale dönüştürdüğünü gösteriyor. Boşanan, terk edilen ya da yalnız yaşamaya başlayan kadınlar, mahalledeki diğer kadın ve erkeklerin olumsuz davranışlarına maruz kaldıklarından, ya kök aileleriyle yaşamaya başlıyor ya yeni bir evlilik yapmak ya da eski/terk eden eşin ailesiyle yaşamak zorunda kalıyorlar. Kadınlar yoksulluk koşullarında yardımlaştıkları akraba ve tanıdıklardan bahsetseler de, bu ilişkiler sürekli ve güvenilir değil; zaten çoğu durumda, tamamen kopuyor.

Aktaşlı kadınların eğitim düzeylerine ilişkin veriler, Altındağ'daki yoksul mahallelerde farklı tarihlerde yapılmış olan çalışmalarla benzeşiyor (Şenyapılı, 1982; İlik, 1992; Şenol-Cantek, 2001; Çamur-Duyan, 2006). Okuma yazma bilmeyen ya da en düşük düzeyde eğitim seviyesine sahip olan kadınların oranı yüzde 70,5. Aktaşlı kadınların yüzde 42,5'i ilkokul mezunu olmasına rağmen, orta ve üst düzeyde eğitime sahip kadınlar 18-25 yaş aralığındaki ve genellikle TOKİ evlerinde yaşayan kadınlar. Bu durumun bir parça TOKİ evlerine yeni yerleşenlerin orta ve orta-alt sınıfta yer almasıyla ve kız çocuklarının eğitimini destekleyen proje ve politikaların genç kadınların eğitim düzeyi açısından yarattığı olumlu gelişmelerle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak değerlendirdiğimizde ise Aktaş Mahallesi'nde kadınların eği-

tim seviyesi, çok da ileri olmayan Türkiye ortalamasından hâlâ oldukça düşük[3].

Birçok kadın yoksulluğu araştırmasıyla benzer şekilde (Demir, 2003; Bora, 2011a; 2011b, Çamur-Duyan, 2006; Ocak, 2011), Aktaşlı kadınların çoğu kendisini 'ev hanımı' ve 'anne' olarak ve mesleki bir uzmanlığa ya da beceriye sahip olmayan bir grup gibi tanımlıyor. Buna bağlı olarak, kadınlar dantel, patik, bebek kıyafeti gibi el işlerini satarak ya da boncuk dikme, dikiş gibi evde yapılabilir, parça başı, ucuz ve güvencesiz işlerde çalışarak çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıklarında bile kendilerini "çalışıyor" olarak görmüyorlar. Mahallede kadınların ev dışında çalışması ataerkil ve dini normlara uygun görülmüyor. Ancak TOKİ binalarına geçişle ya da geçebilme umuduyla, hanedeki erkekler evdeki görece daha eğitimli olan genç kızların çalışmasına izin verebiliyor. Bu sosyoekonomik yapı içerisinde orta ve ileri yaştaki kadınların pek çoğu kendisi için para harcamıyor. Pek çok yoksul kadın, çocuklarının forma ya da ayakkabı gibi okul kıyafetlerini ve çanta, kitap, defter ya da diğer okul araç gereçlerini de belediye ve dini vakıflar aracılığıyla sağlıyor. Dolayısıyla hem TOKİ evlerinde hem de yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınların evlerinde lüks eşyalara pek rastlanmıyor. Evler daha çok belediyeden,

3 Türkiye'de Kadının Durumu Raporu'na (2012) göre, okuma-yazma bilmeyenler nüfusun yüzde 6'sını, okuma-yazma bilen ancak bir okul bitirmeyenler yüzde 20,6'sını ve ilköğretim/ilkokul mezunları ise nüfusun yüzde 20,7'sini oluşturmaktadır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2011 yılı sonuçlarından yola çıkarak verilen bilgilere göre Türkiye'de okuma-yazma bilmeyenlerin yüzde 82,5'i, okuma-yazma bilen ancak bir okul bitirmeyenlerin yüzde 53,2'si ve ilköğretim/ilkokul mezunlarının ise yüzde 50,8'i kadındır (s. 12-13).

vakıflardan ya da tanıdıklardan alınan toplama eşyalarla dolu. Ancak TOKİ evlerinde orta halli salon ve oturma odası takımlarına rastlamak da mümkün. Bora'nın (2011b) da belirttiği gibi, yoksul kadınlar ailelerinin ve evlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için olmayan gelirin yerine birçok işe yarar kaynağı kullanılabilir hale getirmeye çalışıyorlar. Bu çabanın bir boyutu da devlet tarafından sunulan sosyal yardımların yetmediği durumlarda, yoksul kadınların Menzil tarikatına bağlı Semerkand Vakfı, Kadiri tarikatına bağlı bir dergâh ve Nakşibendi tarikatına bağlı Muradiye Vakfı ile ilişkilerinin güçlenmesi. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'ndan 17.05.2012 tarihinde alınan veriler değerlendirildiğinde, Aktaş Mahallesi'nde yaşayanların yüzde 13,5'inin (236 kişi) ücretsiz sağlık hizmetlerinden ve yüzde 21,2'sinin (369 kişi) sosyal yardımlardan yararlandığı görülüyor (Tablo 1, Sayfa 32). Belediye ve mahallede etkin olan dini yardım vakıflarının yardımlarını da dikkate alırsak, Aktaş Mahallesi'nde sosyal yardımlara bağımlılığın bu oranların çok daha üstüne çıktığını tahmin edebiliriz.

Mahallede sunulan sosyal hizmetlere ve sosyal yardımlardan yararlanma pratiklerine daha yakından bakıldığında, toplumsal cinsiyete dayalı bazı farklılıklar dikkat çekiyor. Bu çerçevede birçok hastalıktan yakınsalar da, kadınların kendileri için değil, daha çok yakınlarının, eş ve çocuklarının ücretsiz sağlık hizmeti olanaklarından yararlanmaları için başvuru yaptıkları görülüyor. Tablo 1'de net bir şekilde görülebilen bu durum, sosyal yardımlardan yararlananların çoğunun kadın olmasına rağmen (yüzde 84,3), Genel Sağlık Sigortası (GSS) prim sistemi içerisinde yer alan ücretsiz sağlık hizmetlerinin daha çok erkekler tarafından kullanıldığını (yüzde 70,8) gösteriyor.

Tablo 1: Aktaş Mahallesi'nde ücretsiz Genel Sağlık Sigortasından (GSS) ve sosyal yardımlardan yararlananların cinsiyete göre dağılımı

AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞI TARAFINDAN SUNULAN ÜCRETSİZ GSS ve SOSYAL YARDIMLAR	KADIN		ERKEK		TOPLAM	
	S	%	S	%	S	%
Ücretsiz GSS	***69***	***29,2***	***167***	***70,8***	***236***	***100***
Sosyal Yardımlar	***311***	***84,3***	***58***	***15,7***	***369***	***100***
Aile yardımı	16	72,7	6	27,3	22	100
Gıda yardımı	25	54,3	21	45,7	46	100
Yakacak/Kömür yardımı	23	53,5	20	46,5	43	100
Şartlı Eğitim Yardımı	137	95,2	7	4,8	144	100
Şartlı Sağlık/Gebelik Yardımı	77	95,1	4	4,9	81	100
Eşi Vefat Etmiş (Dul) / Eşi Cezaevinde Olan Kadınlara Yönelik Yardım	33	100	0	0	33	100
TOPLAM	**380**	**62,8**	**225**	**37,2**	**605**	**100**

Dolayısıyla genel olarak Aktaş Mahallesi'nde kadın olmak, annelik ve bakım verme rolleriyle yaşamayı, dini ve ataerkil normlara uygun davranmayı, yoksulluk ve güvenlik sorunlarından daha fazla etkilenmeyi, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve istihdam alanlarından dışlanmayı ve sosyal yardım alanında öncülüğü nedeniyle devletle ilişkilerini paternalist bir biçimde sürdürmeyi ifade ediyor. Şüphesiz ki, araştırmada deneyimlerine odaklandığım kadınlar, Aktaş Mahallesi'nde yaşayan diğer kadınlarla benzer sosyodemografik, kültürel ve ekonomik koşullarda yaşıyorlar. Bununla beraber araştırma öznelerini belirlerken dikkate aldığım koşullar nedeniyle deneyimlerine odaklandığım kadınların, Aktaş Mahallesi'nde yaşayan diğer kadınlardan kimi özellikler açısından farklılaştığını belirtmeliyim.

Benim görüştüğüm kadınlar, Tablo 1'de yer alan sosyal yardımlardan yararlanabilmek için başvurmuşlar ve bu başvuruları kabul edilmiş. Bu demektir ki, 2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 1986 tarih ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu çerçevesinde belirlenen "muhtaçlık kriterleri"ne uyuyorlar. Yani bu kadınlar, eşleri yoğun olarak kayıtdışı işlerde çalışan ve farklı kurumlardan alınan sosyal yardımlar olmaksızın yaşamlarını sürdüremeyecek olan yoksul kadınlar. Bununla beraber, araştırmada eşi cezaevinde olduğu için düzenli gelir desteği bağlanan kadınlara yer vermedim. Görüştüğüm kadınların bir başka özelliği de, tapu sahipliği koşullarında "hak sahibi" konumunda olmaları. Dolayısıyla kiracılık koşulları içerisinde yer alan yoksul kadınların son derece travmatik yerinden edilme deneyimlerine ve yoksulluk koşullarına hiç girmedim. Ama söylemeliyim ki bu konuda derinlemesine bir araştırmaya acilen ihtiyaç var. Kiracı konumundaki yoksul

kadınların deneyimlerine odaklanan bir araştırma, bütüncül bir kentleşme politikasının oluşturulabilmesi için şart. Ayrıca Aktaş Mahallesi'nde başlatılan neoliberal kentleşme projesi ile birlikte sonradan mahalleye taşınan ve TOKİ konutlarına yerleşen kadınlarla da görüşmedim.

Özetle, benim görüştüğüm kadınlar, Aktaş Mahallesi'nde başlatılan neoliberal kentleşme projesi öncesinde mahallede yaşayan, uzun süredir mahalleyi tanıyan ve dönüşümü deneyimleyen, hak sahibi olması dolayısıyla yasal olarak kentleşme projesine dahil olan farklı yaş grubundan yoksul kadınlar.

MÜLKSÜZLÜK PRATİKLERİ

Hiçbir çevre, gündelik yaşamı şekillendiren ve onun tarafından şekillenen daha geniş sosyopolitik düzenlemeler dikkate alınmadan ya da bireylerin kişisel ve kültürel deneyimleri görmezden gelinerek anlaşılamaz (Kemp, Whittaker ve Tracy, 1997, s. 66). Bununla beraber her çevresel düzenleme gündelik yaşamı belirleyen ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin gömülü olduğu mekân (*place*), alan (*space*) ve sosyo-mekânsallık (*spatiality*) düzeylerinde kurulur (Kemp, 2001: 7-30). Bu anlamıyla TOKİ'nin yoksul kadınlar için ne anlama geldiği, kadınların gündelik yaşam pratiklerinde yarattığı sosyo-mekânsal dönüşüm üzerinden anlam bulacaktır. "Gündelik Yaşamın Pratiği", De Certeau'nun (1984) aynı isimli kitabında da belirttiği gibi, insanların belirli mekânlarda tekrarladığı gündelik yaşam etkinlikle-

ri üzerinden yabancılaşma duygusuyla giriştikleri bir alan yaratma mücadelesidir. Bu çerçeveden bakıldığında yoksul kadınların kentsel dönüşüm süreciyle dönüşen gündelik yaşam mekânlarında yeni alanlar oluşturabilme mücadelesi oldukça politik bir anlam kazanır. Çünkü mekân fiziksel bir çevreyi ifade ediyormuş gibi görünse de, feministler tarafından kullanılan özel ve kamusal alan ilişkiselliği içerisinde sosyal bir bağlama sahiptir. Örneğin ev, kadının gündelik yaşam pratiklerini yoğunluklu olarak gerçekleştirdiği, aidiyet ve bağlanma duygusu geliştirdiği bir özel alan olarak, aynı zamanda kamusal alanla toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden nasıl bağlantı kurulacağını belirleyen bir sosyo-mekândır da. Böyle bir çerçeve özel alanın kamusal alanla ya da kadının yurttaşlık haklarıyla bağlantısının kurulması sürecinde yeni fikirlerin doğmasına neden olur. Örneğin yurttaşlığı gündelik yaşam üzerinden yeniden tanımlamaya çalışan Lefebvre (1996) kent hakkı (*right to the city*) kavramıyla kentte yaşamanın, kentsel alanların kullanımı ve kentsel alanın gelişiminde söz sahibi olabilme yani katılım anlamında bir yurttaşlık hakkı olduğunu söylüyor. Kentsel alanın kullanımı ve gelişiminde söz sahibi olabilmenin bir yurttaşlık hakkı olarak tanımlanması ise, feministler açısından oldukça önemsenen, sınıfsal, kültürel, etnik, ırka ya da toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilerle kurulan bir özel-kamusal alan ilişkisine yani sosyo-mekânsallığa işaret ediyor.

Bununla beraber yoksul kadınlar için TOKİ'nin ne anlama geldiği, sadece kadınların yoksulluk ve güvenlik sorunlarıyla mücadeleleri çerçevesinde gündelik yaşamın bireysel olarak özel ve kamusal alanda nasıl dönüştüğüyle ilgili değildir. Bugün dünyanın pek çok kentinde yoksul alanları dönüştürerek sermayeye açmak isteyen neoliberal anlayışın, gündelik

yaşamın her alanında ve sosyal politika tercihlerinde sermaye için elverişli bir toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışıyla yürütüldüğü tartışılıyor.

Örneğin Kuzey ülkelerinde kentsel dönüşüm projelerini feminist bir bakış açısıyla ele alan az sayıdaki çalışmanın sonuçları, neoliberal dönemde kentsel dönüşüm projeleri açısından da ön plana çıkan toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının kadınlar arasındaki ayrışmayı ve krizleri görmezden gelmesi dolayısıyla gerçekçi olmayan varsayımlara dayandığını gösteriyor. Örneğin Pascal (1997), İngiltere'de sosyal konutların yoksulları ev sahibi yapma anlayışıyla pazarlanmaya başlandığı neoliberal dönemde kendilerini ya da ailelerini disipline etme ve ekonomi yapabilme kapasiteleri dikkate alınarak kadınların öncelendiğini söylüyor. Böyle bir ele alışın birçok kadını konut piyasası açısından tüketemeyen, konut sahibi olma konusunda özerk karar veremeyen, bağımlı oldukları ya da hamile kaldıkları için devlet olanaklarını kötüye kullanan "başarısız" özneler olarak ötekileştirdiği de vurgulanıyor. Kern (2010) ise, İngiltere'de yoksul kentsel alanlarının sermayeye uygun hale getirilmesi sürecinde, bir yandan kadınların güçlenmesine vurgu yapılırken diğer yandan farklı etnik kökenden gelen yoksul kadınların "dezavantajlı konumu"nun nasıl pekiştirildiğini, nasıl yerinden edildiklerini ve kentin bu kadınlar için nasıl "korkunç" (*scarycity*) bir hale dönüştüğünü gösteriyor.

Benzer bir anlayış, küresel dünyanın Güneyinde de söz konusu ve Dünya Bankası (DB) ya da Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütlerin bu bölgelerde uygulanmasını gerekli gördüğü kalkınma odaklı politikalarla destekleniyor. Bunun örneklerini, DB'nin Toplumsal Cinsiyet Eylem Pla-

nı (2007-2010)'nda ifade edilen "Akıllı İktisat Olarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" (*Gender Equality as Smart Economics*) ve BM'nin "Milenyum Kalkınma Amaçları" içerisinde "Slumlardan Arınmış Kentler" (*Slum Free Cities*) hedefiyle yoksul kentsel alanlara yönelen projelerde görebiliyoruz (Jones 2012). Bu çerçevede küresel dünyanın Güneyinde gerçekleştirilen araştırmalar (Chant 2007; Kassem 2012; Roy 2010, 2014), kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çözümünde değil ama yoksulluğun ortadan kaldırılmasında bir çözüm olarak ele alındığını, dolayısıyla farklı risklerle karşı karşıya kaldıklarını gösteriyor. Örneğin Kahuri (2010), Mysore-Hindistan'da kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmalarla desteklenen kentsel dönüşüm projelerinde dahi, kadınların işlevsizlikle-çalışmamakla-tembellikle bağlantısı kurularak sosyal yardımlara bağımlı hale geldiğini, dini baskılar nedeniyle karşılaşılan katılım sorunlarının görünmez kılındığını ve evsizlik riskiyle karşı karşıya kaldıklarını söylüyor. Pritchett (2011)'in Recife-Brezilya'da yaptığı araştırmanın sonuçları da, kentsel dönüşüm projelerinde sıklıkla vurgulanan kadınların güçlenmesi söyleminin muhafazakâr bir çerçevede ele alındığını, sosyal ve yapısal baskıları dönüştürmeyi hedeflemediğini vurguluyor. De Wit ve Berner (2009) ise, Hindistan'ın Bangalore, Mumbai ve Chennai kentlerinde karşılaştırmalı olarak yaptığı araştırmanın sonuçlarına dayanarak, kentlerin yoksul alanlarında etnik, dini ve toplumsal cinsiyete ilişkin özellikler üzerinden yaratılan bir sosyal ayrışmadan ve evsizlik riskinden bahsediyor. Doshi (2013) Mumbai'deki kentsel dönüşüm sürecinde kadınların disiplin sahibi, istekli, diğer insanlara karşı duyarlı ve ikna edilebilir olma gibi özellikleri üzerinden değerlendirildiğini ve ancak bu çerçevede dikkate alındığını ortaya koyuyor, kadınların evsizlik açısından dezavantajlı konumuna dikkat çekiyor.

Dolayısıyla neoliberal dönemde sermaye birikiminin motoru olarak tanımlanan kentsel dönüşüme ilişkin söylemin Türkiye gerçekliğiyle buluşması sürecinde Aktaş Mahallesi'ndeki yoksul kadınların hikâyelerinden yola çıkarak, yurttaşlık hakları açısından ciddi sorunlarla deneyimlenen bu sürecin 'imkânsız medeniyet' olarak tanımlanması pek de şaşırtıcı değil. Yoksul kadınların kendi sözleriyle ifade ettikleri bu 'imkânsız medeniyet' ise, belediyenin kadınları önceleyerek daha 'medeni bir yaşam' olarak sunduğu TOKİ'lere ilişkin kurulan hayallerin imkânsızlıklar içerisinde nasıl yok olduğunu anlatıyor. Bu açıdan bu kitap, Aktaş Mahallesi'nde başlatılan kentsel dönüşüm sürecinin yoksul kadınlar için nasıl imkânsız bir medeniyete dönüştüğünün hikâyesini, kadınların kendi sözleriyle görünür kılmaya çalışıyor.

"Rahat" ve "Özgür" TOKİ

Çoğu zamanını evde geçiren yoksul kadınlar, BM HABITAT'ın (2008) farklı ülkelerde yaptığı araştırma sonuçlarına benzer şekilde, yıkıntı ve harabe haldeki evlerin yetersiz, niteliksiz, güvenliksiz ve sağlıksız koşullarından en yoğun olarak etkilenen ve yoksulluğun yükünü daha fazla hisseden grubu oluşturuyor. Dolayısıyla yoksul kadınlar için ısıtılması ve temizliği kolay, çatısı ve bacası akmayan, çocukların ve hane üyelerinin sağlığı ve bakımına ilişkin etkinliklerin daha rahat gerçekleştirildiği TOKİ evleri, toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarını hafifleten bazı özelliklere sahip. Toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarında gerçekleşen hafifleme, kadınlara baskıyla mücadele edebilecekleri bir hareket alanı yaratarak kentsel alandaki hizmetlerden yararlanabilmeleri açısından fırsatlar sunabilir. Bu açıdan

Dominelli (2002) kadınların özel alanda yaşanan baskılarla mücadele eden özneler olarak baskıların etkilerini doğal olarak bilebileceklerini vurgulamıştır. Nitekim çoğu durumda kadınların, daha çok 'içeride' olmakla bağlantısı kurulan annelik kimliği üzerinden kamusal alanı rutin olarak kullanabilmenin ve kendilerine güvenli alanlar yaratabilmenin olanaklarını arayan özneler olarak ortaya çıktığını görüyoruz (Kemp, 2001, s. 7-30; Koskela, 1997, s. 305; Moser, 1993). Dolayısıyla evin fiziksel niteliğine ilişkin iyileştirmelerin ve ışıklandırma, ulaşım, altyapı gibi kentsel hizmetlerdeki gelişmelerin, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden gerçekleştirdiği etkinliklerde belirli bir rahatlama yaratması şaşırtıcı değildir. Araştırma sonuçları da, kadınların sadece sınırlılıkları ve zorunlulukları deneyimleyen birer kurban olmanın ötesinde, çevrelerini aktif olarak yeniden üretmeye ve tanımlamaya çalışan özneler olduğunu gösteriyor.

Aktaş Mahallesi'nde yaşayan yoksul kadınlara göre, ev ve çevresinin fiziksel niteliğinde gerçekleşen iyileşmenin pratik toplumsal cinsiyet rolleri açısından iki boyutta olumlu etkisi var. Bu boyutlardan birincisi, yoksul kadınlar için toplumsal cinsiyet rolleri gereği ev içerisinde yüklenilen -ev işleri, evin düzenlenmesi, temizliği, aile üyelerinin bakımı ve kollanması gibi- rol ve sorumlulukları yerine getirmenin yıkıntı ve harabe haldeki evlerde ve yetersiz altyapı koşulları içerisinde çok daha zorlu olmasıyla ilişkili. Yoksul kadınların çoğu, belediyenin yaptığı 'medeniyet' vurgusunu özel alana ilişkin olarak yeniden anlamlandırarak, TOKİ evlerini "sıcak", "rahat", "temizliği kolay" ve "yaşanabilir" olması dolayısıyla "medeni" evler olarak tanımlıyor. İkinci boyut ise, Aktaş Mahallesi kentleşme projesinin başlamasıyla geniş ve aydınlık yolların, toplu taşım olanakları ve çocuk parkı gibi kimi

kentsel hizmetlerin kadınların kentle bütünleşmesi açısından yarattığı rahatlamayla ilişkili. Bu açıdan yoksul kadınlar, çocuklarını okula, parka ya da hastaneye götürme, hasta ya da yaşlı hane üyelerinin hastane işlerini gerçekleştirme, sosyal yardımların takibini yapma gibi amaçlarla çıktıkları ortak alanlarda kendilerini rahatlamış hissediyorlar. Annelik kimliği dışında kaldıkları için ataerkil baskıyı daha yoğun hisseden bekâr ve boşanmış yoksul kadınların tecrübesi farklı olmakla birlikte, yoksul kadınların çoğu, TOKİ evlerini eşitsiz ataerkil ilişkilerden ve güvenlik sorunlarından kurtuluş ve kentsel alanın kullanımı açısından da özgürlük olarak tanımlıyorlar. Burada aklımızda tutmamız gereken şey, yoksul kadınlar tarafından rahatlık, kurtuluş ya da özgürlük olarak tanımlanan medeniyet koşullarının, büyük oranda, yaşa ve anneliğe dayalı keskin kurallara ve baskıcı toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak biçimlenmiş olması. Yani bu rollerin dışındaki kadınlar için "medeniyet", zaten baştan imkânsız. Burada kısaca yoksul kadınların kendi sözleri üzerinden ele aldığım kimi umut ve beklentiler, daha sonraki süreçte "imkânsızlık" olarak tanımlanan ve kentsel dönüşüm projesinin yarattığı çelişkilere de bir ayna tutuyor.

"TOKİ sıcacık, tavanı desen akmaz, tertemiz"

Yoksul kadınlar, gündelik yaşamlarının büyük bir kısmını evde, ev işleriyle uğraşarak geçiriyor. Bununla beraber Aktaş Mahallesi'nde yoksulluğun ve suç ya da şiddet olaylarının yarattığı güvensizlik, yoksul kadınların eve ve ev işlerine yüklediği anlamı biçimlendirmiş. Bu açıdan Aktaş Mahallesi'nde yaşayan yoksul kadınlar için ev işleri, aynı zamanda evin güvenlik hissi sunan huzurlu bir mekân haline

getirilmesi sürecinde yapılacakları da içeriyor. Yoksul kadınların ev içerisinde yüklendiği -ev işleri, evin düzenlenmesi, temizliği, aile üyelerinin bakımı ve kollanması gibi- rol ve sorumlulukların yerine getirilmesi açısından ev ve çevresinin niteliği oldukça belirleyici. Nitekim yıkıntı ve harabe haldeki evlerin niteliksiz koşulları ile bu alanda suç ve şiddet olaylarından korunmanın daha zor olması, bu evlerde yaşayan yoksul kadınlar için ev içerisindeki rol ve sorumlulukların yükünü de arttırmış görünüyor.

Örneğin duvarlarının sıvası dökülmüş evinde üst üste dizilmiş yatak ve yorganların arasında görüştüğüm ve okul çağındaki çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak için çabalayan Yasemin, 'buranın imkânları hep kısıtlı' diyerek, yıkıntı ve harabe haldeki evlerde temizliğin başlı başına bir 'dert' olduğunu söylüyor. Çünkü ev çevresindeki taş, toprak, akan çatı, duvarlardan giren su ya da sıvanın döküntüsü, zaman zaman teneke ve naylonlarla kaplanmış çatıdan dökülen böcek ve tozlar, sobanın isi ve yakacağın yarattığı toz, bu evlerin çabuk ve sık kirlenmesine neden oluyor. Evde elektrik süpürgesi varsa bile tasarruf için nadiren kullanılıyor ya da voltaj sorunu nedeniyle kullanılmıyor. Altyapının yetersizliği nedeniyle suların donması ve sık yaşanan elektrik kesintisi ise, evlerin hiçbir zaman tam olarak temizlenememesi anlamına geliyor. Mutfak, banyo ya da tuvaletin dışarıda olması ve soğuk kış günlerinde donan sular nedeniyle bulaşıkların ev içerisinde biriktirilmesi, tuvaletin temizlenememesi ya da banyo yapılamaması sıklıkla karşılaşılan bir durum ve çoğu zaman farelerin ev içerisinde gezinmesine neden oluyor. Bunlar genellikle ısıtılması zor evler olduğundan banyo içeride olsa da, suyun ve banyonun ısıtılarak hazırlanması da oldukça müşkül. Nitekim yakacak malzeme pahalı ya da

zor bulunur olduğundan, eğer yardımdan geliyorsa da diğer akrabalarla paylaşılabildiğinden 'idareli' kullanılması gerekiyor. Bu koşullarda hem kendilerinin hem de hane üyelerinin temizliği, kadınlar için bir başka yük oluşturuyor. Kullanılan temizlik malzemeleri, deterjan, sabun ya da şampuanlar ise genellikle ucuza alınmış ya da sosyal yardımla gelen kalitesiz malzemeler. Ancak gerek evin gerekse evdeki diğer üyelerin temizliği kadınların temel sorumluluğu olarak görüldüğünden, kadınlar evlerin yapısıyla daha da artan 'yoksulluğun kokusu'nu hem evlerden hem de bedenlerden çıkartmak için sürekli çabalıyor. Her an yıkılacakmış gibi görünen evinde yaşayan Defne, okul çağındaki çocukları ve kendisi için temizliğin aynı zamanda sınıfsal bir gösterge olduğunu şöyle ifade ediyor:

> Yani ben temizliğe bakarım. En çok ter kokmayım diye isterim, yani yazın hep bundan ben her gün duş dökmesem de rahat edemem. Yani hep benim oradaki hanımlardan arkadaşlarım var. Yani çocuklarımı da hep üstünü temiz, ütülü yaparım da onları hep ezdirmeyim diye uğraşırım.

Tabii ki sorumluluklar bu kadarla bitmiyor. Özellikle yıkıntı ve harabe haldeki evlerinde yaşamaya devam eden kadınlar için, sosyal yardımlardan gelen besin maddelerinin nemden ve farelerden saklanması ayrı bir çaba gerektiriyor. Evin ısıtılması, aynı zamanda akan çatının tamiri ya da su sızdıran odaların yeniden düzenlenmesi, yine kadınların yapması gereken işler arasında. Sobanın kurulması ve temizlenmesinin yanı sıra yakacak malzemelerin hazır hale getirilmesi, genellikle alan darlığı ve yetersizliğinden tek bir oda içerisinde gerçekleştiriliyor. Bu durum, yetersiz olan ya da mevsime göre kullanılamayan odalar nedeniyle, genel-

likle tek bir odanın çocukların oyun oynadığı ya da ders çalıştığı, misafirin ağırlandığı, yemek yenilen, oturulan ve yatılan bir mekân olarak birçok kez yeniden düzenlenmesini gerektiriyor. Bu evlerde bebek, okula giden çocuk, özürlü ya da yaşlı birinin olması ise, bu kişilerin ev ve çevresinin olumsuz koşullarından zarar görmemesi için kadınlar tarafından harcanan çabayı arttırıyor. Çünkü sürekli buz tutan kapı önünün ve bahçenin temizlenmesi, çocuk, yaşlı ya da özürlü kişilerin tuvalete götürülüp getirilmesi, yıkanması ya da hastalıklardan ve sakatlanmalardan korunması kadınların sorumluluğunda. Genellikle 0-6 yaş grubunda çocuğu olan ya da hasta ve yaşlı bakımından sorumlu olan yoksul kadınlar, bakım verdikleri kişiyi yalnız bırakmaktan çekiniyor ve sürekli onlarla ilgilenmek zorunda kalıyor. Evde bulunan diğer kadınlar, bakım sorumluluğunu paylaşabilse de temel sorumluluk annede, gelinde ya da bekâr genç kadında. Üstelik çocuk sayısı fazla olan yoksul kadınlar için, çocukların farklı okul saatleri ile yıkıntı ve harabe evlerin yarattığı aşırı iş yükü arasında denge kurmak, oldukça ciddi bir zorluk olarak tanımlanıyor. Evdeki üyelerden herhangi birinin hastalanması ve hastaneye götürülmesi, dar ara sokaklara arabaların girememesi ya da yaşlı ve özürlü bireylerin taşınması için gereken araçların (tekerlekli sandalye gibi) olmaması nedeniyle daha da zorlaşıyor. Görüştüğüm yoksul kadınların anlatıları, kadınların gündelik işler, çocuk, yaşlı ya da özürlü bakımı gibi sorumluluklarda TOKİ evlerinin yıkıntı ve harabe evlerle karşılaştırılamaz derecede bir 'rahatlık' duygusu yarattığını gösteriyor:

> Kardeşimin işleriyle uğraşırım. Mesela sabah kalktım mı bir kahvaltı hazırlarım, evin temizliğini tozunu alırım, kışsa sobayı kurarım, temizlerim. Bakkaldan alınacak

varsa kardeşimi gönderirim. Yani belki onların dersleri olabilir diye onları çalıştırırım. Öğlen yine yemeği hazırlarım, bulaşıkları yıkarım, kirli varsa yıkamaya atarım. Bazen bu makinamız [*bir 'hayırsever'den alınan kullanılmış ve sürekli bozulduğunu belirttiği çamaşır makinasından bahsediyor*] bozulursa kendim yıkamak zorunda kalırım. Birinin yemeği biter diğerinin başlar. Babaannem ilaç kullandığı için onun yemek saatleri de farklıdır yani. Bu evin işleri hiç bitmez yani. Ama TOKİ'lerde mesela bu annemin arkadaşları var. Ben de giderim Kuran okumasına bazen. Hep güzel pırıl pırıl yani. Sonra buraya gelince insan içine kapanıyor. (*Yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden bekâr bir genç kadın olarak Gardenya*)

Buranın imkânları hep kısıtlı. Odan var yok gibi, çocuklarla iç içe yaşıyoz yani. Halimizden memnun değiliz, açıkçası bu. Kışın mesela bu büyük odayı da kullanamazsın, yokuşun oradan hep su sızar. Şimdi yine iyi bu sene ama geçen seneyi gör, göl içinde oturduk... Orası [*TOKİ*] öyle değil ama. Kurucacık, sıcacık, tavanı desen akmaz, tertemiz. İnsan hep imreniyor şimdi ne yalan söyleyeyim. (*Yıkılacak gibi duran evinde okul çağında çocuğuyla birlikte yaşayan Yasemin*)

TOKİ olsa mesela bu çocuk için her şey güzel olur, yollar güzel olur. Yani düşüyor burada, insan korkuyor yani hep taş, hep yokuş. TOKİ'lerde yollar düz oluyor ...[]… Çocuk yani koşmak oynamak istiyor ama çopurun içinde kalıyor, yapacak bir şeyimiz yok yani. TOKİ olsa böyle olmaz …[]… Yani çok küçük ya, hele kışın çok korkuyoruz, soba var, koşuyor yani, yapıştı iki kere hastaneye

yetiştirdik. Yani hep bakacaksın ki sobada kalmasın. Ama TOKİ olsa daha rahat edersin.(*Okul öncesi çağdaki çocuğuyla yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşayan Reyhan*)

Tuvalet bahçedeydi, lavabo bahçedeydi. Yani oradan oraya kadar baya bir yol kat ediyordun …[]… Lavaboya götürüyordum abimi, indiriyordum, götürüyordum. Gece üçte kaldırıyordum, terli terli yataktan kalkıyordum. Annem için de büyük zorluktu yani. Şimdi öyle değil. (*Bekâr bir kadın olarak engelli abisinin ve yatalak annesinin bakımını üstlenen ve şu an TOKİ evlerinde yaşayan Gül*)

Anlaşılıyor ki, ev içerisindeki toplumsal cinsiyet rol ve sorumlulukları açısından TOKİ evlerine geçen yoksul kadınlar tarafından deneyimlenen ve yıkıntı ve harabe evlerde yaşamaya devam eden yoksul kadınlar tarafından umut edilen rahatlama, kadınların gündelik yaşam pratiklerinde gerçekçi temellere sahip. Çünkü kadınların hemen hepsi, yıkıntı ve harabe hale dönüşmüş olan evlerde "insan gibi" ve "medeni" bir yaşamın mümkün olmadığını düşünüyor. Bu koşullarda, Altındağ Belediyesi tarafından "medeniyet koşullarına ulaşma"nın bir aracı olarak sunulan kentsel dönüşüm projesi, kadınların ev içerisindeki sorumluluklarında yarattığı rahatlama ile birlikte kimi umutları da gündeme getiriyor.

TOKİ Sınırlarında Özgürlük: *"Parka çocuğunu götüren gelinler bile var"*

Aktaş Mahallesi'nde yaşayan yoksul kadınlar, tabii ki sadece ev içerisinde yaşamıyorlar ve sorumluluklarını da sadece ev içerisinde gerçekleştirmiyorlar. Çocukların okula, parka ya

da hastaneye götürülüp getirilmesi, hasta ya da yaşlı hane üyelerinin hastane işleri, sosyal yardımların takibi gibi, gereken her durumda hane üyelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için kentsel alanı ve hizmetleri kullanıyorlar. Uzun yıllar kentsel hizmetlerin uğramadığı Aktaş Mahallesi'nde, kentsel alanda sunulan toplu taşım ve ucuz alışveriş olanakları ya da park alanları, hastane ve okul yolunun güvenliğini sağlayan imkânlar da önemli kentsel hizmetler olarak değerlendiriliyor. Kentleşme projesiyle gündeme gelen ve vaat edilen bu hizmetler, yoksul kadınlar için bir kentle bütünleşme olanağı olarak görülüyor. Bu açıdan kentle bütünleşme, yoksul kadınlar için kentsel alanın kullanımında eşitsiz ataerkil ilişkilerden ve güvenlik sorunlarından 'kurtuluş' ve 'özgürlük' umudunu içeriyor. Örneğin TOKİ evinde yatalak annesi ve engelli abisinin bakımını üstlenerek aldığı evde bakım aylığıyla geçimin kendisine ait olduğunu söyleyen Gül, hemen hemen hiç evden çıkmadığını söylese de, yol, aydınlatma ve toplu taşım hizmetlerinin 'medeniyet'le, güven ve özgürlük duygusuyla ilişkisini şöyle anlatıyor:

> Koşullar şimdi rahat. Yani eskiden dolmuş yoktu burada, istediğin yere yaya gitmek zorundaydın ama şimdi dolmuşa binip Ulus'a gidebilirsin. Yani iyi bir şey, medeni bir şey …[]… Yani özgür, yani daha özgür. Şimdi burada bakkala bile gidebilirim gece ama gecekonduda daracık sokaklarda gidemiyorum. Şimdi çıkıyım her taraf aydınlık, açık ama o zaman öyle değildi. Herkesin evleri, küçük küçük camları, o ara sokaklar. O sokaklardan geçmek bayanlar için zor oluyordu yani. Önüne kim çıkacak bilmiyordun …[TOKİ'de]… Yani bi bakıyorum gece saat 12'de de markete gidenler var yani. Canı bir şey çekmiş çıkıp alıyor yani. Ben çıkmasam bir başkası çıkıyor.

Bekâr bir kadın olan Gül'ün kentsel alanı kullanmasa da hissettiği özgürlük ve güven duygusu, yoksul kadınların içerisinde yer aldığı yoksulluk ve güvenlik sorunlarının baskıcı ataerkil ilişkilerle bütünleşmesiyle deneyimlenen baskının TOKİ evlerine geçişle kısmen hafiflediğinin bir göstergesi. Bununla beraber Gül'ün hissettiği özgürlük ve güven duygusu sadece TOKİ evlerine geçişle ilişkili olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü Gül'ün evde bakım aylığıyla birlikte evin geçimini sağlayan bir kişi haline gelmesi, aynı zamanda, ekonomik desteğin ve evde geçim sağlamaktan sorumlu erkeğin bulunmaması da onun baskıyı kırabilmesini mümkün kılmış. Nitekim Gül, yıkıntı ve harabe haldeki evinde birlikte yaşadığı sağlıklı abisinden para isteyemediği için aç kaldığı koşulları ve sokağa çıkmasa da karşılaştığı güvenlik sorunlarını artık geride bıraktığına sık sık şükrediyor.

Bununla beraber yoksul kadınların birçoğu, Aktaş Mahallesi'nde çocuklarının ve aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılama amacı dışında ev dışında görünmelerinin dini ve ataerkil normlar gereği hoş karşılanmadığını belirtiyor. Suç ya da şiddet olaylarının yarattığı güvenlik sorunlarıyla iç içe geçen bu dini ve ataerkil baskı, daha çok annelik kimliği ve bakım veren rolü dışında kalan, bekâr ya da boşanmış kadınlar üzerinde yoğunlaşmış. Bu çerçevede şu an TOKİ evlerinde yaşayan bekâr bir genç kadın olarak Gelincik ve boşanmış bir kadın olarak Lale, yıkıntı ve harabe evlerde yaşarken toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle bütünleşen ataerkil ilişkilerden kurtuldukları için hissettikleri rahatlamayı şöyle ifade ediyor:

> Bizim gecekondu altı odalıydı. Şimdi burası dar ya istemiyorduk, ama bence burası daha iyi oldu. Ne bileyim

daha bir kültürlü oluyor insan, daha bir iyi oluyor. O zamanlarda gecekondular varken garip garip şeyler yapıyordu insanlar, kötü kötü şeyler. Esrarcılar, hapçılar vardı …[]… İşte ne bileyim, daha bir farklı oluyorsun burada, daha bir kültürlü, özgüvenli. (*TOKİ evlerinde yaşayan bekâr bir kadın olarak Gelincik*)

Gecekonduda çok dedikodu olduğu için hiçbir yere çıkamıyordum. Burada istediğim şekilde istediğim şeyi yapıyorum. Şimdi istediğim zaman komşulara, akrabalarımıza gezmelere istediğimiz yere gidebiliyoruz …[]… Ne bileyim, kaç senedir hep baskı içinde olduğum için mi bilmiyorum ama insan kendini özgür hissediyor, kurtuldum mu zannediyor artık bilmiyorum neyse. (*Boşanmış bir kadın olarak okul öncesi dönemdeki çocuğuyla TOKİ evlerinde yaşamaya başlayan Lale*)

Bu çerçevede ataerkil baskıyı yoğun olarak hisseden bu kadınların anlatımları, TOKİ evlerindeki yaşamın kentle bütünleşmiş, 'özgüvenli', 'özgür', ve 'kültürlü' bir kadın kimliğiyle birlikte ele alındığını gösteriyor. TOKİ evlerine yüklenen benzer bir sosyokültürel anlam, yıkıntı ve harabe haldeki evlerinde yaşamaya devam eden yoksul kadınlar tarafından da dile getiriliyor. Örneğin yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden ve okul çağında çocuğa sahip olan Sardunya, "*O TOKİ'lerde belki daha özgür kadınlar. Yani ben görüyorum hep apartmanın önlerinde, parka çocuğunu götüren gelinler bile var.*" diyor. Böylece bir yandan yıkıntı ve harabe alanda olmayan park alanı kentle bütünleşme olanağı olarak görülürken diğer yandan özgürlük baskıcı ataerkil ilişkiler içerisindeki yaşa dayalı hiyerarşinin azalmasıyla ilişkilendiriliyor. Okul öncesi dönemde çocuğu olduğu

için yıkıntı ve harabe haldeki evinde çok fazla dışarı çıkamadığından yakınan Hanımeli ise, TOKİ evlerinde yaşayanlar için "*Yani daha bi insanlar medeni olur*" diyor. Bu çerçevede Hanımeli'nin medeni olmayı özgürce istediği kıyafeti giyip, istediği zaman dışarı çıkabilmek ve kentle bütünleşmek olarak tanımladığını görüyoruz: "*TOKİ'ye geçenleri de görüyoruz. Askılılarla da gezen var, istediği zaman dışarı çıkabilen de var. Çocuğunu parka götüren kadınları falan hep görüyoruz. Tabi daha bir kent.*" Gardenya ise, genç ve bekâr bir kadın olarak yıkıntı ve harabe evlerin bulunduğu alandaki yaşamını ve TOKİ evlerinde yaşamanın ataerkil baskılardan kurtulma umudu taşıdığını şu şekilde vurguluyor:

> Mesela ben gitmek isterim bu parka, diyelim komşular giderken. Çok izin vermezler. Bu kadın kültür merkezi varmış diyorum, bir nakış bir şey kursuna gitsem ama işte mahallemiz kötü sonuçta üç erkek var başımızda. Yani bu mahallenin çocukları da çok pistir yani. Lafını sözünü alır önü gider, sonra huzurumuz kaçar yani …[*TOKİ'de olsaydın*]… O zaman daha bir güzel olurdu yani. Orada daha iyi insanlar var. Yani daha bir yola yakın ne bileyim, çıksan kapının önü park mesela. O kadarını da [*ailesinin kapı önüne çıkması konusundaki izninden bahsediyor*] tahmin etmiyorum ama belki [*izin*] verebilirlerdi.

Sonuç olarak yoksul kadınlar için TOKİ evlerinin ve çevresinin niteliği, yoksulluk ve şiddetle iç içe geçerek baskı ve eşitsizliği derinleştiren ataerkil ilişkilerin gevşeyeceğine ilişkin bir umut olarak karşımıza çıkıyor. Mahallede kentsel dönüşüm sürecinin "kadın ve çocuklar için daha güvenli bir yaşam" söylemi üzerinden yürütülmesi ise, başta annelik kimliği dışında kalan bekâr ve boşanmış yoksul kadınlar ol-

mak üzere tüm yoksul kadınlar için 'özgür bir yaşam' umudunu besliyor. Gerçekte ise, kadınların çoğu birçok evsizlik haliyle karşılaşıyor.

Evsizlik Halleri

Neoliberal kentleşme projesinin yoksul kadınlar tarafından imkânsızlıkla birlikte tanımlanmasının en önemli nedeni, "evsizlik halleri" olarak tanımlayabileceğimiz ve kadınların gündelik yaşamında deneyimledikleri fiziksel, sosyokültürel, ekonomik ve politik 'yabancılaşma' ile ilgilidir. Bu çerçevede yoksul kadınların neoliberal kentleşme projesinden olumsuz etkilenmesine ve TOKİ evlerinin "imkânsız evler" olarak değerlendirilmesine neden olan yoksullukla bağlantılı ve birbiriyle ilişkili yedi "evsizlik hali" dikkat çekiyor.

Evsizliğin kadınlık halleri olarak da görebileceğimiz bu yedi evsizlik halinin ilki, yoksul kadınların gündelik yaşam çevrelerinde deneyimlediği sosyo-mekânsal kopuş, namus kaygısı ve ataerkil baskıyla ilgili. Hem yıkıntı ve harabe haldeki evlerinde yaşamaya devam eden hem de TOKİ evlerinde yaşayan yoksul kadınlar, tekrarlanan gündelik yaşam etkinlikleri üzerinden komşularla kurulan ve yabancılaşma duygusunun üstesinden gelebilmeyi sağlayan sosyal ilişkileri yeniden kuramadıklarını söylüyorlar. Bu yabancılaşma sürecinin bir boyutu, evlerin izole edilmişlik duygusu yaratacak ve kadınların bakım rollerine uygun olmayacak şekilde, yüksek apartmanlar biçiminde tasarlanmış olması. Cantek, Ulutaş ve Çakmak'a göre (2014) ataerkil ve muhafazakâr kültürün mahremiyet çerçevesinde ev ve kadın bedeni üzerinde kurduğu kontrolün kısmen de olsa esnetilebildiği ara

mekânlar olarak kapı önü, balkon, ev çevresi ya da pencere önü, kentsel dönüşüm projesiyle birlikte güvenilir bir alan olmaktan çıkıyor. Bu güvensizlik büyük oranda neoliberal kentleşme projesiyle birlikte mahallede kültürel olarak homojen komşuluk ilişkilerinin bozulmasıyla ilişkili. Bu süreçte özellikle yoksul kadınların çocuklarına, yaşlı ve engelli hane üyelerine göz kulak olduğu, ev işlerini komşularla birlikte yaptığı bir ara mekân olarak kapı önü artan "namus kaygısı" nedeniyle kullanılamaz hale geliyor. Binaların çok katlı yapısı, apartman yaşamının gerektirdiği kurallar, ekonomik sıkıntılar ve ataerkil baskıcı ilişkiler nedeniyle yalnızlaşan kadınlar için evler artık daha huzursuz hissettikleri bir mekâna dönüşüyor.

Yoksul kadınların hissettiği bu "mekânsızlık" ve "aidiyetsizlik"le yakından bağlantılı olarak ele alınabilecek olan ikinci evsizlik hali, yıkıntı ve harabe evlerinde yaşayan yoksul kadınlar ile TOKİ evlerine yerleşen eski komşuları arasında sosyal tabakalaşmaya dayalı kültürel, duygusal, ekonomik ve sosyal bir kopuşa ya da yerinden edilme haline işaret ediyor. Bu durum, özellikle yıkıntı ve harabe evlerinde yaşamaya devam eden kadınlar için, ilk defa Marcuse[4] (1986) tarafın-

4 Yerinden edilme kavramına ilişkin farklı boyutların dikkate alınması gerektiğini gösteren ilk çalışma Marcuse'un 1986 yılında yayınladığı 'New York Kentinde Soylulaştırma ve Terk' (Gentrification and Abandonment in New York City) isimli makalesi olarak ele alınmaktadır. Marcuse (1986)'un yerinden edilmenin boyutlarını ele aldığı bu makalede, öncelikle kiracıların bölgeyi terketmek zorunda kaldığı belirtilmektedir. Fiziksel yerinden edilmenin ilk aşaması olarak ele alınan bu süreçte ise, eski bölge sakinlerinin bölgedeki ekonomik yapı, hizmet, etkinlik gibi yapıları artık kendilerine uygun olmayan yapılar olarak düşünmeye başladığı görülmektedir. Bununla beraber Marcuse (1986) kiracıların yerinden edilme sürecinin, konutlarını terketmeye zorlanmalarına neden olan

dan öne sürülen ve kentleşme projeleriyle öncelikle kiracıların deneyimlediği söylenen *dışlayıcı yerinden edilme* ve *yerinden edilme baskısı*yla benzerlikler gösteriyor (Marcuse'tan aktaran Bernt ve Holm, 2009, s. 312-317). Bu bağlamda kentleşme projesi ile henüz TOKİ'ye yerleşmemiş olan hak sahibi yoksul kadınlar, kendilerini kiracılarla aynı sosyoekonomik koşullardaki "geride kalanlar" olarak tanımlıyor ve giderek güvensizleşen gecekondu alanından olabildiğince çabuk taşınmak için üzerlerinde baskı hissediyorlar.

Bununla beraber "bereketsiz evler" olarak tanımladıkları TOKİ evlerinde yaşamaya başlayan yoksul kadınlar da, evsizlikle ve yoksullaşmayla ilişkili olarak değerlendirdikleri bir "kiracılaşma süreci"nden bahsediyorlar. Bu süreç, kadınların TOKİ evlerine geçene kadarki süreçte kiraya çıkmak zorunda kalmalarıyla başlayan ve TOKİ evlerine geçtikten sonra her an evden atılma korkusuyla devam eden üçüncü bir evsizlik haline işaret ediyor. Bu evsizlik halinin temelini, evsizlik korkusu, mülksüzleşme ve yoksullukla mücadelede dayanışmacı komşuluk ilişkilerinin zayıflaması oluşturuyor. Çünkü bu süreçte, toplumsal cinsiyet rolleri gereği bakımından sorumlu olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayamama ve evsiz kalma korkusu arasında sıkışan kadınlar, TOKİ borcunu ödemek için altınlarını bozdurarak mülksüzleşiyor, borç bulmak ya da para kazanmak için çabalıyor ya da beslenme ve diğer ihtiyaçlarını kısıtlayarak ekonomi yapmaya çalışıyor. Ancak tüm bunları daha önce yoksullukla mücadele-

bir 'yerinden edilme zinciri' ile tamamlandığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede, yerinden edilmenin fiziksel ve ekonomik boyutuna, '*dışlayıcı yerinden edilme*' ve '*yerinden edilme baskısı*'nı da eklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bernt ve Holm, 2009.

lerinde anlamlı bir yeri olan dayanışmacı komşuluk ilişkilerinin yeniden kurulamadığı bir ortamda gerçekleştirmek durumunda kalıyorlar.

Hem yıkıntı ve harabe hale dönmüş olan evlerinde hem de TOKİ evlerinde yaşayan kadınlar için gündeme gelen evsizlik korkusu, dördüncü bir evsizlik hali olarak aşırı stres, evde artan huzursuzluklar, çaresizlik ve sağlıksızlaşma olarak ortaya çıkıyor. Bir yandan, Beneria ve Floro (2006)'nun Bolivya ve Ekvador'da mikro kredi desteği alan yoksul kadınlarla yaptığı araştırma sonuçlarıyla benzer şekilde, Aktaş Mahallesi'nde yaşayan yoksul kadınlar için TOKİ evlerine geçişle birlikte artan borçlarını ödemek aşırı stres yaratıyor. Diğer yandan her iki gruptaki kadınlar yoksulluğun yarattığı sağlık sorunlarına daha açık hale geliyorlar.

Yoksul kadınlar için ortaya çıkan beşinci bir evsizlik hali, TOKİ evlerine geçebilmek ya da TOKİ evlerinde kalabilmek için artık kadınların da çalışmak zorunda olduğu düşüncesiyle ilgili. Bu düşünce kadının çalışması konusunda bir tutum değişimini gündeme getiriyor olsa da, ataerkil ve dini normlar, yoksul kadınlar için hem evde hem de ev dışında mücadele edilmesi gereken bir konu haline geliyor. Özellikle eğitimli ve çalışabilir konumdaki genç kadınlar üzerinde, gecekondu alanında çok daha ciddi boyutlarda olmak üzere, bir baskı ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet riskinin ortaya çıktığını görüyoruz.

Bununla birlikte "çalışan, özgür ve güçlü kadın" kimliğinin bir yanılsama olarak deneyimlendiği bu süreçte, kadınların kendilerini özgüvensiz ve çaresiz hissettiği, katkısı düşük kayıtdışı istihdam alanlarına zorunlu kaldığı altıncı bir evsizlik

haliyle karşılaşıyoruz. Evsizliğin ve yoksulluğun sorumluluğunun kadınlara yüklendiğini gösteren bu hal, aynı zamanda kentsel dönüşüm sürecinin neoliberal dinamiklerle bütünleşerek kadınların benliği üzerinde yarattığı yıkıcı etkileri gösteriyor.

Son olarak, yoksul kadınların evsizliğinin en gözle görünür hali, evden atılma/çıkarılma biçiminde yaşanıyor. Bu evsizlik hali, "kandırılma" olarak tanımlanan bir anlaşma süreci sonunda, zorunlu yıkımlarla başlayan ve TOKİ evlerine geçişle devam eden yoksulluk ve aşırı borçlanma nedeniyle gündeme geliyor ve atılma/çıkarılma olarak deneyimleniyor. Dolayısıyla TOKİ evlerinden atılmanın ya da çıkarılmanın, TOKİ evlerine geçişle birlikte yaşanan diğer "evsizlik halleri"nden bağımsız olmadığı açık. Bu süreçte ise, toplumsal cinsiyet rolleri gereği yoksul kadınların evlerini savunmak ve çözüm yolları üretmek için belediyeyle karşı karşıya bırakılan bireyler olması, kadınlar için çaresizlik, suçluluk, utanma ve yalnızlık duygularını ortaya çıkarıyor.

Dolayısıyla, yoksul kadınların birçoğu ne TOKİ evlerine ne de yıkıntı ve harabe haldeki evlerine kendilerini ait hissediyor. Aidiyetsizlikle bütünleşen bu evsizlik halleri ise, Aktaş Mahallesi'nde başlatılan neoliberal kentleşme sürecinde kadınların yaşadığı yoksulluk sorunlarının ağırlaştırdığı toplumsal cinsiyet sorumlulukları ve baskıcı ataerkil ilişkilerle bağlantılı.

Kısacası kadınlar başlarını sokabilecekleri iyi fiziksel koşullara sahip, yaptıkları temizliğin göründüğü ve bakım işlerinde kolaylık sağlayan bir evin yanı sıra çocuklarına ve hane üyelerine yeterli besini sunabilecekleri, güvenceli ve ekono-

mik bir evleri olsun istiyorlar. Bu koşulları sağlamayan bir ev ise, yoksul kadınlar için asla uygun ve bundan sonraki yaşamlarını sürdürebilecekleri bir ev olarak tanımlanmıyor. Bu nedenle Aktaş Mahallesi'nde başlatılan kentsel dönüşüm projesi, yoksul kadınların artan toplumsal cinsiyet sorumlulukları ve baskıcı ataerkil ilişkilerle şekillenen yoksulluk koşullarında ve evsizlik hallerinde bir dönüşüm yaratamadığı sürece imkânsız bir "sıcak yuva" ve "özgür kent" hayali olmanın ötesine geçemiyor.

Ben bu bölümde, burada kısaca bahsettiğim yedi evsizlik halini, Aktaş Mahallesi kentsel dönüşüm projesiyle bir değişim umudu olarak gündeme gelen "sıcak yuva" ve "özgür kent" imkânının nasıl çaresizliğe dönüştüğünü ortaya koymak açısından yoksul kadınların kendi ifadeleriyle ele alıyorum.

Sosyo-Mekânsal Kopuş:
Kapı önünde namus kaygısı ve eve kapanma

Yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınlar, yıkımlarla birlikte bir kısım komşu, arkadaş ve akrabalarının TOKİ evlerine ve kentin ucuz semtlerine taşınmasıyla sosyo-mekânsal bir kopuştan ve yalnızlaşmadan bahsediyorlar. Bu süreç, hem yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan hem de TOKİ evlerine geçen yoksul kadınlar tarafından eskinin rahatça hareket ettikleri '*kapı önü*'nde namus kaygısının artmasıyla deneyimleniyor.

Bu çerçevede yıkıntı ve harabe haldeki evlerinde yaşamaya devam eden yoksul kadınların namus kaygısı, taşınan komşu ve akrabalarının yerine güvenilir olarak görmedikleri

'*yabancı*'ların gelmesi ve güvenlik sorunlarıyla birlikte artıyor. Örneğin bekâr bir genç kadın olarak Gardenya, yıkıntı ve harabe evlerin bulunduğu alanda komşuluk ilişkileriyle güvenilir hale getirilen ve yarı-dışarı/yarı-içeri bir alan olan kapı önünün, yeni gelenlerle nasıl güvensizleştiğini şöyle anlatıyor: "*Gecekondular yıkılmadan önce burada daha eğlenceler olurdu, komşularımız vardı …[]… Konu komşu birdik… []… Taşınanlarla falan eskisi gibi olmadı burası.*" Benzer bir süreçten bahseden ve yıkıntı ve harabe haldeki evinde okul çağındaki çocuklarıyla ilgilenen Sardunya ise, "komşuluk hakkı" dediği yardımlaşmaya dayalı dayanışmacı ilişkilerin yok olmasının yarattığı yalnızlaşmayı "eve tıkıldık oturduk" şeklinde ifade ediyor. Bununla beraber kadınların, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve namus kaygısı nedeniyle dışarı çıkamaz hale gelmelerini sadece yalnızlaşmayla değil zorunlu bir yerinden edilme süreciyle de ilişkilendirdiğini görüyoruz. Bu çerçevede güvenlik sorunları nedeniyle artık yaşamlarını sürdüremeyecek hale gelen yoksul kadınlar için, kentin başka alanlarına yönelen göçün temel nedeni kapı önünün güvensizleşmesi. Okul çağındaki çocuklarıyla yıkıntı ve harabe evinde yaşamaya devam eden Manolya'nın şu cümleleri, her geçen gün artan, göçlere neden olan güvensizliğin ve kadınlara yönelen şiddetin boyutlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor: "*Zaman zaman da kavga çıkar ama bak mesela geçen Haymanalı bi kadını vurdular evinde, onun için Haymanalılar da buradan taşınmaya başladı.*" Güvensizliğin artışıyla gündeme gelen bu göç, mahallede kalan kadınların dayanışmacı sosyal ilişki ağlarının zayıflamasına neden olmuş görünüyor. Nitekim görüşülen kadınların birçoğu, yol parası veremedikleri için Ankara'nın farklı bölgelerine "dağılan" akraba ve komşularıyla ilişkilerinin koptuğundan ya "eve tıkılıp kaldıklarından" bahsediyor. Benzer

şekilde okul çağındaki çocuklarıyla ilgilendiği için genellikle ev içerisinde olduğunu söyleyen Yasemin, yıkıntı ve harabe haldeki evinin çevresinde "silah bile patlatıldığından" ve bu nedenle "burada yaşamın bittiğinden" şöyle bahsediyor: "*Diyorsun bir hava alıyım, komşumla konuşayım. Yani yemin ediyom arabanın biri bir geliyor son gaz, yani komşular da sen de içeri giriyorsun.*" Bu nedenle yıkıntı ve harabe haldeki evlerinde yaşayan yoksul kadınların birçoğu için, birlikte erişte kestikleri, yemeklerini ve dertlerini paylaştıkları, ev işlerinde ve bakım sorumluluklarında yardımlaştıkları, birlikte pazara, hastaneye ve okula gittikleri ve güvendikleri komşuluk ilişkilerini sürdürdükleri "kapı önü" anlamını yitirmiş.

Benzer bir durum TOKİ evlerine geçen yoksul kadınlar için de geçerli görünüyor. Bu konuda TOKİ evlerinde okul çağındaki çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak için uğraşırken "*Eskiden komşularla en azından kapı önünde otururduk*" diyen Sümbül ve Akasya, "*Cımdızıl ortadasın*", "*Binanın dibinde beton var. Oturuyoz kayıyoz gidiyoz, mecbur binanın önünde [ayakta] duruyoz*" diyerek "kapı önü"nün ve "kapı önü" komşuluğunun anlamını yitirdiğini vurguluyor. Benzer şekilde çocuklarını büyüttüğü için daha çok vakti olduğunu söyleyen Çiğdem, TOKİ evlerine geçişle birlikte komşularıyla bir araya geldiğinde hissettiği *namus kaygısı*nı şöyle anlatıyor: "*Yani şurayı da çarşaf gibi açık yapmışlar. Var ya şu oturaklı çatılı yer yapmışlar, [kamelyadan bahsediyor] hep ortadasın, gelen giden, yediğini, içtiğini görüyor. Olmuyor.*" Dolayısıyla TOKİ evlerinde yaşayan kadınlar için "bir ayağın dışarıda bir ayağın içeride" olduğu, "çat kapı" komşuluğuyla karakterize olan, toplumsal cinsiyet sorumluluklarının ortaklaşa bir şekilde kolayca yapıldığı, yoksullukla mücadelede dayanışmacı ilişkilerin geliştirildiği ve ataerkil

baskıların daha az hissedildiği bir sosyo-mekân olarak "kapı önü" artık yok.

Bununla beraber TOKİ evlerinin iç ve dış alanı keskin bir şekilde ayıran yapısı ve dikey konumlanışı, burada yaşamaya başlayan yoksul kadınlar tarafından dayanışmacı komşuluk ilişkilerinin yeniden kurulmasına engel olan bir sosyo-mekânsal boyut olarak ele alınıyor. Bu konuda yoksul kadınların anlatımları, güvenilir komşuluk ilişkilerinin yeniden kurulamaması, yalnızlaşma ve eve kapanma sürecinde, hem ekonomik sıkıntıların hem de sosyo-mekânsal farklılaşmanın etkili olduğunu gösteriyor:

> Komşuluk ilişkilerimiz daha güzeldi. Şimdi kapıyı çalıyorsun, yani kolunu böyle dayıyorlar kapıya, bir kere buyur demezse giremiyorsun. Ama eski komşuluğumuz öyle değildi, bir gün kahvaltıdasın bir gün şeyde. Yine bura bizim eski komşularımız, yine nazın sözün geçebiliyor burada. Ama yine de bir farklılık var, daireye giren çok farklı oldu yani …[]… O zaman çat kapı girebiliyordun. Şimdi aynı insanlar ama giremiyorsun, neden ben bilmiyorum. Evleri mi kıskanıyoruz artık ben bilmiyorum ki… (*TOKİ evlerinde okul çağındaki çocuklarıyla yaşayan Sıklamen*)

> Yani burada baksana üst üste üst üste. Görsen kimi görürsün bu kattakini, onu da nasıl göreceksin, kapıyı açamazsın bile. Ama gecekonduda kapın zaten açık, kim gelmiş kim gitmiş görürsün. İstemesen bile konuşursun. Burada evlere kapandık, tepeden tepeden baykuş gibi bakıyorsun işte …[]… [eskiden] sokakta otururdun, bahçeler vardır orda, hep bahçelerde buluşursun. Hele yaz akşamları çok güzel olurdu, komşu gezmelerinde gülüp eğlenirdik. Bak

onu çok yapamazsın işte binada. Bahçe mi var ki zaten, o da ayrı yani. (*TOKİ evlerinde okul çağındaki çocuklarıyla yaşayan Sümbül*)

Ne güzel oturur, sohbetler eder güler eğlenirdik. Burası tepe üstüne tepe. Bir değişik oluyor insan. Bak dört yılı bulmuştur bina yaşamım, ama alışamadım daha …[]… Burası olana kadar orda kiraya çıktıydık. Bir yılı az geçti yani buraya geleli. O zaman dağılmıştık şimdi geri toplandık bir onun sevinci var yani …[]… Ama herkes kendi evinin kapısını kapattı mı kendi içinde. Gecekonduda sabah olsun bir ayağın hep dışarıdadır. Kömürünü at, kapının önünü temizle. Komşun da öyle olunca, mecbur selam verirsin, muhabbetini edersin. Burası öyle değil. Bir çay yaptın diyelim, zaten pencereden çağırsan hop evde. Yemek yapsan, kek yapsan kokusu gider diye çağırırsın. Burada öyle değil. Belki herkesin geçimidir ondan, zorlukları da çok buranın yani ...[]... Gecekonduda her günse yani burada iki üç günde bir komşuluğumuz var. Yine çok şükür bizim bura diğer binalardan da daha iyi ...[]... Ama dışarısı yok artık, içerisi var. (*TOKİ evlerinde yaşayan ve torun sahibi olan Çiğdem*)

Ayrıca TOKİ evlerine geçişle birlikte çoğu yoksul kadının deneyimlediği yalnızlaşma ve eve kapanma, borcun yarattığı yoksullaşma ile artan ataerkil baskıcı ilişkilerin daha yoğun hissedilmesine neden olmuş görünüyor. Özellikle TOKİ evlerine geçişle akrabalarıyla yaşamaya başlayan ve çocukları henüz küçük olan genç kadınların anlatımları, yaşa ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsiz ataerkil ilişkilerin yarattığı baskıyla yaşanan yalnızlaşma ve eve kapanma sürecini net bir şekilde görmemizi sağlıyor. Bir yandan okul çağındaki

çocuklarıyla ilgilenen diğer yandan TOKİ evlerine geçişle kaynanasıyla yaşamaya başlayan Fulya ile eşinin kıskançlığı ve okul öncesi dönemdeki çocuklarının bakım ihtiyacı nedeniyle evden dışarı çıkamadığını söyleyen Orkide, TOKİ evlerine geçişle yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

> Gelirin aynı borcun artıyor. Sıkıntı yaşamaya başlıyorsun yani ben sinir hastası oldum. Eşimle hiçbir kavgamız olmazdı, gül gibi geçinirdik ama burada hem bu maddi sıkıntılar, ödemeler, hem kaynanamgillerle böyle olunca bana sıkıntı geldi. Orda sıkılsam bir komşuya gider gelirdim, burada o da olmuyor. Onun işi oluyor, bunun işi oluyor, evin içindesin sürekli yani (*Kaynanası ve okul çağındaki çocuklarıyla birlikte TOKİ evlerinde yaşamaya başlayan Fulya*)

> İlk geldiğimde, komşu yok, kimse yok, tek başına dört duvar var. Çok daralmıştım ama şimdi alıştım. Şimdi kimseyle görüşemiyorum zaten. Benim eşim biraz çok kıskanç, o izin vermiyor öyle gezmelere falan. Herhalde böyle tek başıma olmaya alışmışım ki, pek de insanlarla anlaşamıyorum artık zaten. Bilmiyorum ki, insanları sevmez oldum ...[]… Hep aynı yer, aynı şeyler yapmaktan, görmekten sıkılıyorum ben de ama çocuklardan dolayı bir şey de yapamıyorum. Bazı kadınların sonuçta kocası rahat oluyor ama benim eşim öyle değil. Çocuklar temiz olacak, uslu olacak, yemek hazır olacak, ev temiz kokacak, çay hazır olacak, yemek hazır olacak. (*Okul öncesi çocuklarıyla TOKİ evinde yaşamaya başlayan Orkide*)

Bunlara ek olarak, çoğu vaktini okul öncesi çağdaki küçük çocuğuyla birlikte TOKİ evinden neredeyse hiç çıkmadan

geçirdiğini söyleyen Orkide, komşuluk ilişkilerindeki travmatik kopuş ve apartman yaşamı nedeniyle, ev içerisinde kendisini ne kadar yalnız ve huzursuz hissettiğinden bahsediyor:

> Buraya taşınınca insanlar birbirlerini, kendilerini kaybetmişler. [Eski yaşamım] Komşuluk bakımından, insanlık bakımından iyiydi. Burada böyle kapını kapatıyorsun, kimsenin haberi yok ne senden ne başkasından. Kızım bir gün bayıldı gibi oldu, ateşlenmiş, çok kötüydü. Komşuların kapılarına pat pat vurdum ama açmadılar bile. Yine gecekondudan gelenler hâlbuki. Önceden öyle olmasalar da, binaya geçince bir şeyler oluyor insanlara. … []… Eskiden bir tabak şekerin mi yok rahatlıkla isterdin komşudan, şimdi rahatlıkla isteyemiyorsun, rahatlıkla oturamıyorsun evlerde …[]… Mesela gecekonduda yaptıklarımı şimdi yapamıyorum, alt komşu hemen gelir. Çocuk niye ağlıyor diye bile gelir.

Sonuç olarak, neoliberal kentleşme sürecinde yoksul kadınlar kendilerini eskisine oranla namus kaygısı ile ataerkil baskının daha yoğun olarak yaşandığı, eve kapanmış, yalnızlaşmış ve huzursuz bir gündelik yaşamın içerisinde buluyor. Bu açıdan Aktaş Mahallesi, yoksul kadınlar için ağır yoksulluk koşullarında dayanışma, sosyalleşme, eğlenme ihtiyaçlarına cevap veremeyen, hatta bu ihtiyaçların karşılanma olanaklarını kısıtlayan ve artık daha az aidiyet hissedilen bir yaşam alanı haline gelmiş.

Sosyal Tabakanın En Altında Kalmak: Yıkıntı/harabe evlerde yaşamak

Yoksul kadınların anlatımları, TOKİ evlerinde ve yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınlar arasında sosyal ilişkilerin hiyerarşik bir şekilde sosyoekonomik ve kültürel olarak yeniden konumlandığını gösteriyor. Yani neoliberal kentleşme süreci, hem TOKİ evlerinde hem de yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınlar arasında sosyoekonomik ve kültürel bir ayrışma olarak deneyimlenmiş. Örneğin Karanfil, yıkıntı ve harabe haldeki evi yıkılmadan önce "çok yakın" olduğu eski komşusunu özlediğini ancak görüşemediğini söylerken, bu durumun sadece mekânsal olarak değil, sosyokültürel bir ayrışma olarak yaşandığını şöyle ifade ediyor:

> Herkese nasip olmazdı ama benim komşum çok iyiydi …[]... Şimdi ona hak düşmedi. Gitti başka bir gecekondu tuttu. Hâlâ burada ama görüşemiyoz ki yani burada herkesin işi çok oluyor ...[]... Gelip gitmemiz pek kalmadı, gecekondu gibi de değil. O zaman sabah kalkarsın, komşunu görürsün. Burada sabah kalkıp iş görüyon. Bir sohbetin kalmıyor, olamıyor …[]... Yani ister istemez [*TOKİ'ye geçince*] değişiyor insan, ben neysem oysam da. Evin değişik yani, belki gelmek istemez, gözüm değer diye gelemez. Belki öyle bir şey yani …[]… Hepsi buradadır ama eskisi gibi olmaz, kapını açıp gördüğün gibi olur mu? (*TOKİ'de yaşayan torun sahibi bir kadın olarak Karanfil*)

Evin fiziksel özellikleri ve değişen yaşam koşulları üzerinden kurulan bu hiyerarşik ilişki, yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınların kendilerini "en yoksul" grup olarak tanım-

lamalarında etkili olmuş. Çünkü yoksul kadınlara göre, yoksulluk "sıkıntı çekmek" olarak tanımlanıyor ve yıkıntı harabe evler yetersiz fiziksel yapısı nedeniyle yoksulluğun sıkıntısının en çok çekildiği evler olarak görülüyor. TOKİ evlerine yerleşenler artık "durumu daha iyi" olanlar ya da yoksulluktan kurtulanlar olarak düşünülüyor. Ev üzerinden "yoksullar" ve "yoksul olmayanlar" olarak kadınların zihninde oluşan bu ayrışma, tıpkı zengin-yoksul ayrışmasında olduğu gibi birbirine mesafeli iki grup yaratıyor. Bu açıdan yıkıntı ve harabe evlerde yaşamaya devam edenler, bir zamanlar aynı yoksulluk koşullarını paylaştıkları, evlerine hiç sormadan girip çıktıkları ve rahatça hareket ettikleri komşu ve akrabalarının evlerinde artık rahat edemediklerinden, aralarında hiyerarşik bir ilişki kurulduğundan ve hor görüldüklerinden bahsediyorlar. Yıkıntı ve harabe evlerde yaşamaya devam eden yoksul kadınların bu konudaki anlatımları, bu evlerde yaşamanın düşük sosyal statüsüne işaret ediyor:

> Yani mesela eltiler var orda oturan, yani bir değişim oluyor. Gelmesinler diye düşünüyodur gibi geliyor. Gecekondudayken hiç birbirimizden çıkmazdık mesela ama oraya gitti gideli yani biz gittik o hiç gelmedi. Bir de temiz temiz buraya gelin diyor da, sanki burası temiz değil yani. Sanki kendi başka yerden gitti de, yemeğini yememezlik etmeye başladı mesela burada. Gelince yok diyor fare mi o, yok bir şey, yani sanki bilmiyon da bana villadan gelmişin. Öyle bi değişim oldu yani. Hani mesela benim erkek kardeşimle annemin eltisigilin oğlanlar aynı yaşıt ama artık onlar bile görüşmüyor yani. (*Bekâr bir genç kadın olarak yıkıntı ve harabe evinde yaşamaya devam eden Gardenya*)

> Benim mesela var TOKİ'den arkadaşlarım ama onlar da bir değişti, artık hor görmeler oldu. Artık eşyasına dokununca bakmalar, bir sana küçük görmeler. Değişti sanki buradan gitmemiş gibi oldular, kendini bir topladı, korkuyorlar mıdır bilmem bizden. Gidip gelmeler azaldı. Yukardan bakıyorlar artık. (*Okul öncesi çağda çocuğu olan ve yıkıntı ve harabe evinde yaşamaya devam eden Lavanta*)

> Artık beğenmiyorlar, hor görüyorlar tabi. Zaten çok da komşuluk gezmesi yapılamıyor buralarda, yani evler küçük, yer yok ki, gelmezler onlar da …[]… Ama soruyoruz işte geçenlere, parkın orda mesela, onlar da anlatıyorlar. Yaşamı iyi diyorlar. Grilerde var bizim birkaç eski komşu mesela onlar biraz daha soğudu bizden, evler değiştiği için yani havalandılar. Gidince anlatıyorlar işte, çocuğumun oyuncağını koyuyorum odaya, ben işimi yapıyorum diyorlar. Sizin evler kötü diyorlar bizimkiler için. Gecekondu der hor görür, öyle oldu buralar hep, yabancılaştık birbirimize. (*Okul öncesi çağda çocuğu olan ve yıkıntı ve harabe evinde yaşamaya devam eden Begonya*)

Anlatılarda da görüldüğü gibi, yoksul kadınlar TOKİ evlerinde ya da yıkıntı ve harabe haldeki evlerde yaşamayı, zengin-yoksul, iyi-kötü, çirkin-güzel, güvenli-güvensiz, temiz-kirli gibi karşıtlıklar üzerinden değerlendiriyorlar. Bu çerçevede yıkıntı ve harabe evlerde yaşamak, '*evsizlik*'le eş değerde görülen düşük bir sosyal statüyü ve güvensizlik koşullarını ifade edecek şekilde "kiracı gibi olmak" ya da "geride kalmak" şeklinde ifade ediliyor:

> Şimdi yıkılacak diye bir şey yapamıyoruz, öyle pisin içinde, sadece bir badanamızı sürüp oturuyoruz. Yani bazen

onu bile yapamıyoruz. Ha yıkıldı yıkılacak, yani hani ne zaman yıkılacak. Hak sahibiyiz, ev sahibiyiz ama kiracı gibi olduk …[]… Uyuşturucu işi yapmayan da maddi gücü olan durmaz yani, biz gitmeyen yani zor durumda kalanlarız. (*Okul çağındaki çocuklarıyla yıkıntı ve harabe evinde yaşamaya devam eden Yasemin*)

Çoğu komşumuz gitti, kendini kurtaran, çocuğu olan, genci olan. Buradan kurtarmak için de gitti, TOKİ olmasa da gitti. Başka temiz mahallelere gitti, hep gittiler. Biz kaldık, durumu olmayanlar var şimdi burada. (*Yıkıntı ve harabe evinde yaşamaya devam eden ve torun sahibi olan Açelya*)

Sonuç olarak yıkıntı/harabe evlerinde yaşayan yoksul kadınlar, kendilerini kültürel, duygusal, ekonomik ve sosyal olarak yerinden edilmiş, "evsizlik" koşullarıyla belirlenen ve sosyal tabakanın en altındaki "kiracı"lar gibi görüyor. Dolayısıyla şu an yaşadıkları yıkıntı ve harabe halindeki ev, kadınlar için güvenceli bir ev olmaktan çıkmış, her an taşınabilecekleri, ataerkil baskılara daha açık ve tam yerleşik olamadıkları "kiralık" bir eve dönüşüyor.

"Bereketsiz" TOKİ: *"Çocuklarımın ihtiyacı mı evimin masrafı mı?"*

TOKİ evlerinde yaşamaya başlayan yoksul kadınların birçoğu, TOKİ evlerini '*bereketsiz*' evler olarak tanımlarken, yıkıntı ve harabe haldeki evleri ise yarattığı tüm zorluklara rağmen '*bereketli*' evler olarak tanımlıyor. Bu açıdan TOKİ evleri, kadınlar için yoksullaştıkları, borçların yükü altında

zorlandıkları, çocuklarının beslenme ve eğitim ihtiyaçlarını karşılayamadıkları, evden atılma korkusu yaşadıkları, eşleriyle ve çocuklarıyla ilişkilerinde huzursuzluğun arttığı ve psikolojilerinin bozulduğu bir mekân haline gelmiş. Bu nedenle "eski evleri"ni, yıkılmaya yüz tutmuş ve fiziksel olarak yetersiz olsa da, çocuklarına yeterli besini verebildikleri, evlerinin geçimini ve çocuklarının bakımını komşularıyla dayanışma içerisinde sağlayabildikleri kendilerine huzur sağlayan ve "bereketli" bir ev olarak tanımlıyorlar. Bu çerçevede çocuklarını büyütmüş torun sahibi kadınlar olarak Zambak ve Karanfil, TOKİ evleriyle eski evlerini karşılaştırırken bereket-bereketsizlik ya da bolluk-zorluk kavramları üzerinden beslenme ve huzurun öneminden şöyle bahsediyorlar:

> Gecekondu bak deyim ben bereket bereket. Herkese diyorlar, bak daireye git diye ama kurban olayım gecekonduya …[]… önceden durum, bereket, Allah'ın her şeyi vardı, önceden işte bak böyle içerden suyun akardı, böyle bebeler hep perişan ama Allah senin üstünde duruyordu. Evinin bir eksiği kalmıyordu. Dolabın hep dolardı gecekonduda, ne ararsan bulurdun. Şimdi bulamazsın hiçbir şey. (*Torun sahibi bir kadın olarak TOKİ evlerinde yaşayan Zambak*)

> Borcun yoksa beyin çalışıyorsa, çok güzel geçinebilirsin gecekonduda ama burada hep zorluk oluyor, hiçbir bolluğu göremedik daha buraya geçtik. Yani o verdiğin borca keyif yapabilirsin ama sıkışıyon, daralıyon, ödemeye çalışıyon. Çok şükür şimdiye kadar da hallettik ama işte her ay böyle içime sıkıntı basar, mesela, ödeyebilecem mi, ödeyemeyecem mi? Kaç ailenin huzuru da bozulmuştur yani geçim derdinden hep yani karısıyla kızıyla.

Çocuklarının isteklerinden kavgalar da çıkmıştır. (*Torun sahibi bir kadın olarak TOKİ evlerinde yaşayan Karanfil*)

Bununla beraber TOKİ evlerinde yaşayan yoksul kadınlar için TOKİ evlerinin '*bereketsiz*'liği, toplumsal cinsiyet sorumluluklarının paylaşıldığı, ataerkil baskıdan ve yoksulluğun sıkıntısından bir parça da olsa sıyrılmanın mümkün olduğu dayanışmacı komşuluk ilişkilerinin yeniden kurulamamasıyla ilgili. Çünkü evleri yıkıldıktan sonra kiraya çıkan kadınlar için burada yeniden kurdukları ilişkiler, kendi hakları olan TOKİ evlerine geçişle ve TOKİ borcunu ya da kiralarını ödeyemeyip gidenlerle tekrar tekrar bozuluyor. Bu konuda okul çağındaki çocuğunun bakımında komşularıyla yardımlaştığından bahseden Sümbül, TOKİ evlerinin bitmesiyle geçtiği yeni evinde eski komşularının bir kısmıyla buluşabildiği için kendini şanslı hissettiğini söyleyerek ekliyor: "*Daha rahat ettik burada ama gelemeyenler de oldu. Hakkını verip gidenler de.*" Okul çağındaki çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandığını her fırsatta dile getiren Fulya ise, TOKİ evlerine geçişle eskisi gibi olmasa da, zorlukla yeniden kurduğu ve ev/bakım işlerinde yardımlaştığı komşuluk ilişkilerinin '*evden çıkarılma*'larla yeniden bozulduğunu şöyle anlatıyor: "*Bir tarhana açacaksan, sarma yapacaksan mesela birlik olunca daha eğlenceli oluyor, sohbet, eğlence hemen biter. Ama şimdi işte birkaç komşum da taşındı buradan, yani hakkını devretti, ödeyemediler, belediyeden geldiler, çıkardılar.*" Benzer şekilde torun sahibi olan Nergis, yıkıntı ve harabe haldeki evi yıkıldıktan sonra kiraya çıktığı evinde sınırlı da olsa yeniden kurduğu komşuluk ilişkilerini kendi hakkı olan TOKİ evine taşınınca yeniden kaybettiğinden ve artık kimseyle görüşemediğinden bahsediyor:

> Yani o sarıya taşındık [*yıkıntı ve harabe evi yıkıldıktan sonra kiraya çıktıkları TOKİ evinden bahsediyor*] oradaki komşularım çok iyiydi. Şimdi biz dört daire oturuyoruz ya, benim karşımdaki çalışıyordu bayan. Cumartesi-pazar bir kilim atardık oraya otururduk, çay içerdik, dolma sarardık, mantı sarardık ama burada kimse yok. Bir şu X'gile giderim, karşımızdaki de kiraya vermiş evini. [*Burada*] kimseyle bir şeyim yok.

Dolayısıyla TOKİ evlerine geçen yoksul kadınlar, geçime ve bakıma ilişkin etkinliklerinde dayanışmacı ilişkileri taşınmalar ve atılmalarla sürekli kaybettikleri, "kira gibi" borç ödemek zorunda kaldıkları ve bu nedenle evde huzursuzluk yaşadıkları için TOKİ evlerini "bereketsiz" evler olarak görüyorlar. Bu nedenle birçok kadının anlatımında, TOKİ evlerinden taşınma düşüncesine sıklıkla rastlanıyor. Bununla beraber kadınların borçlarını zar zor ödemelerine, birikim yapamamalarına, yalnızlaşmalarına ve evde huzursuzluk yaşamalarına rağmen TOKİ evlerinde kalabilmek için ellerinden geleni yaptıklarını da belirtmek gerekir. Çünkü bu kadınlar için daha korkutucu bir senaryo vardır: borçlarını ödeyememeleri durumunda evsiz kalmak. Bu nedenle birçok kadın, TOKİ borcunu ödemek için altınlarını bozdurarak mülksüzleşiyor, borç bulmak ya da para kazanmak için aşırı çaba sarf ediyor ya da beslenme ve diğer ihtiyaçlarını kısıtlayarak ekonomi yapmaya çalışıyor. Kısacası, TOKİ evlerine geçişle daha da yoksullaşan kadınlar, eski evleriyle karşılaştırıldığında ağırlaşan yoksulluğun yükünü hâlâ omuzlarında taşıyorlar. Bu durum ise, bir yandan yoksul kadınların toplumsal cinsiyet rolleri gereği çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamamaktan dolayı kendilerini kötü hissetmesine, diğer yandan ise "evsizlik korkusu" nedeniyle stres yaşamasına ne-

den oluyor. Örneğin TOKİ evine ayda 250 TL borçla geçen ve düzenli bir geliri olmayan Akasya, "evsizlik korkusu"yla borcunu ödemek için sarf ettiği çabayı ve okul çağındaki kızlarının ihtiyaçlarını karşılayamama durumunun yarattığı duygusal baskıyı şöyle anlatıyor:

> Burada üç ay ödememişim mesela, belediye uyarı verdi niye borcunu ödemiyorsun diye. Bir-iki ay daha ödemesek bizi çıkartıyorlar …[]… Biz öbür dünyaya bir şey götüremeyiz ama çocuklar var bir şey var, nasıl olur bilemiyorum. Geçen ben İstanbul'a gitmişim, akrabalardan biri 100, bazısı 200, 300 vermişler toplamışım, öyle kapatmışım borcu. İnan ki çok zordayım …[]… Evimizi yıktılar iki sene kira ödedik. Benim hep bileziklerim gitti orda. Ondan sonra bu arsayı parçaladı, yani sen belediyesin yaparsın, 26 milyar beni niye borcun altına koyuyon. Çocuklarıma 1 milyon veremiyom ki dolmuşa binip gitsinler. Bak geçen sene don, kar ama benim çocuklarım yürüyor, mahvoluyorum. (*Okul çağındaki kızlarıyla TOKİ evlerinde yaşayan Akasya*)

Benzer şekilde okul çağındaki çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak ve evinin borcunu ödemek konusunda stres içinde yaşadığını söyleyen Sıklamen, TOKİ evlerine geçişle "*kurtuluş, maddiyat sorunlarını getirdi*" derken, en çok ekonomik olarak zorlandığını ve evden atılmaktan çok korktuğunu ağlayarak anlatıyor:

> Yani çok zorlanıyoruz. Ben ömrümde görmedim, geçenlerde karakola gittim mal beyanında bulundum. Evi ödeyemediğimiz için yani …[]… Şu anda bütün insanların 45 milyon [*45 TL*] aidatı var. Belki de insan bu aidatı

çocuğunun harçlığından keserek veriyor. …[]… Ben de o gün bir yemek yaparsam başka yemek yapmam, çorba yaparsam yemek yapmam, patates kızarttıysam başka bir şey yapmam …[]… Bak mesela banyoda lavabonun altına bir leğen koyarım, oradan akan suyu klozete. Mesela çamaşır yıkayacam kovalara doldururum, tuvalete dökerim, o şekil ...[]… Geçen bak 30 milyona [*30 TL*] patik falan sattım, ben onla baya bir ekmeğimi falan alırım. Yani şey de istemiyorum, aman aman bir şey de istemiyorum ama benim evimi elimden almasınlar bitek o. (*Okul çağındaki çocuklarıyla TOKİ evlerinde yaşayan Sıklamen*)

Sonuç olarak yoksul kadınların TOKİ evlerini tanımlarken kullandıkları "bereketsizlik", yoksul kadınların toplumsal cinsiyet rolleri gereği bakımından sorumlu olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayamama ve evlerinin borcunu ödeme konusunda hissettikleri stres ve korkuyla ilişkili. Üstelik yoksulluk koşullarıyla mücadeleleri ve bakım sorumlulukları açısından önemli olan dayanışmacı komşuluk ilişkilerini yeniden kurmanın mümkün olmadığı koşullar, yoksul kadınların borçlanarak geçtikleri TOKİ evlerinde deneyimlediği aşırı borçlanma stresi ve evsizlik korkusunu sürekli olarak hissetmelerine neden oluyor.

Bedenlere Yansıyan "Evsizlik Korkusu"

Sağlık sorunları yoksulluk koşullarında kadınların karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri olarak, yıkıntı ve harabe evlerin dönüşümü süreciyle birlikte ele alınması gereken bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Nitekim görüştüğüm birçok yoksul kadın yıkıntı ve harabe evlerinden TOKİ evlerine

geçiş sürecini sağlık sorunlarının artmasıyla ilişkilendirerek ele alıyor. TOKİ evlerine geçiş ile sağlık sorunları arasındaki ilişkinin temelinde ise, kadınların borçlanma konusunda yaşadığı stres yatıyor. Bu durum büyük oranda, toplumsal cinsiyet rolleri gereği yoksul kadınların sosyal yardımlarla ve kıt kaynaklarla önce ailelerinin sonra kendilerinin ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğuyla ilişkili. Kadınların sorumluluğunda görülen ve yoksulluğun yönetimi olarak ele alınan bu süreçte, kadınlar için öncelikli ihtiyacın aile üyelerinin bakımını sağlayabilmek ve bunun için gereken bir barınak olduğu sıklıkla söylenir. Dolayısıyla daha önce evleri için herhangi bir ücret ödemeyen yoksul kadınlar için, TOKİ evlerine geçişin borçlanmayla birlikte "evsizlik korkusu" olarak yaşanması şaşırtıcı görünmüyor. Çünkü daha önce aile üyelerinin ısınma, beslenme ya da eğitim ihtiyaçlarını görece daha iyi karşılayabildikleri koşullar, TOKİ evlerine geçişle birlikte değişiyor. Artık sosyal yardımlar ve yoksul kadınların geçime ilişkin gerçekleştirdiği küçük üretim etkinlikleri, evlerin ve evdeki üyelerin bakım ihtiyaçları için yeterli olamıyor. Ayrıca yoksul kadınların TOKİ evlerinden atılan eski komşularının deneyimlerine ilişkin duyum ve gözlemleri, bu süreçte "evsizlik korkusu"yla birlikte yaşanan "borçlanma stresi"ni arttırıyor, fiziksel ve duygusal durumlarını olumsuz etkiliyor. Bu nedenle de kadınlar, TOKİ borcunun ödenememesi durumunda karşılaşabilecekleri evsizlikten çok korkuyorlar ve TOKİ borcunu ödemek için sürekli çaba harcıyorlar. Görüştüğüm birçok yoksul kadın, yıkıntı ve harabe haldeki evlerinin olumsuz fiziksel koşulları nedeniyle zaten sağlıklarının bozuk olduğunu belirtmiş olsa da, TOKİ borcunu ödemek için harcadıkları çabayla sağlıklarının daha da bozulduğundan ya da zaten sağlıksız oldukları için çalışamamaktan dolayı kendilerini yetersiz hissettiklerinden

bahsediyorlar. Tüm bu koşullarda sağlık hizmetlerinden yararlanamamak ise, sağlık sorunlarının daha da büyümesine neden oluyor. Sürekli olarak yıkıntı ve harabe haldeki evlerde yaşamın daha kolay olduğunu söyleyen yoksul kadınlar için TOKİ evlerine geçişle birlikte artan "borçlanma stresi", aşırı yorgunluk, kanser, şeker hastalığı ve birçok psikolojik sorunu tetiklemiş görünüyor:

> Dediğim gibi ben bu eski borcu ödesem yeniyi bir yoluna koyarım ama işte ödeyemediğimde böyle hep korkuyla, hep hayallerle artık rüyalarımda olsun, hep sanki evimi elimden alacaklarmış gibisinden düşünüyorum. İşte şimdi de şeker çıktı. Sanki her an kapıma gelip evi boşalt diyecekler gibi ...[]… Üzüntüden rahim kanseri oldum ben, şimdi kollarım etlerim ağrıyor, şimdi göğsümde kitle var, gidip baktıramıyorum ...[]… Ailemden de utanıyorum artık, destek yardım istemekten. (*Okul çağındaki çocuklarıyla TOKİ evinde yaşayan Sıklamen*)

> Bazen iki üç ay [*eşi için*] iş olmazsa işte o zaman çok zorlanıyoruz. Yani şekerim çıktı da, hastalıklar geldi bana. Ondan da artık çenemi de çok tutamıyorum yani. Çek çek çek, hep bir yere kadar diye geçiyor içimden. Sonra tövbe ediyorum ama şekerden oluyor hep. Yani bir iş tutsam bu yaştan sonra ne tutabilirim. Çocuk gibi bakım işi olsa mesela ama onu da yapamam artık gibi geliyor işte, bilemiyorum ki. Bazen çaresiz oluyor insan. (*Torun sahibi olan ve TOKİ evlerinde yaşayan Karanfil*)

Görünen o ki, yıkıntı ve harabe evlerde uzun süre yaşamış, düzenli geliri olmayan ve çalışamayacak durumdaki orta yaşın üzerindeki kadınlar, sağlık konusunda en dezavan-

tajlı durumda olanlar. Özellikle okul çağında kız çocuğa sahip olan yoksul kadınlar, yoksulluk ve güvenlik sorunlarıyla birlikte artan ataerkil baskılar nedeniyle çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamamaktan ve "evsizlik korkusu"ndan dolayı aşırı stres altında yaşıyorlar. Örneğin TOKİ evlerine geçtiğinden beri okul çağındaki kızları için evsiz kalmanın yaratacağı riskleri düşünmekten psikolojisinin bozulduğunu söyleyen Akasya, çaresizliğini şöyle anlatıyor:

> Merdiven inemiyorum, tüm kemiklerim ağrıyor inan ki. Bazen ateşim de artıyor …[]… Diyorum ya, bir de şeker hastasıyım, bazen ilaçlarımı bile alamıyorum. Yani hastalıkta zor şimdi, bazen mecbur gidiyorum [*merdiven silmeye*] artık ama iş yapamıyorum ki. Her yerim diken diken. Bak bu topuklarım da batıyor. Nereye gideyim nasıl yapayım bilemiyorum ...[]… Vallahi çok kötü oldu. Geçen işte bir arkadaş geldi dedi sen burada bir lokal varmış oraya git, psikolojin bozulmuş diye. Yani düşünüyorum hep biz ne olacaz, ödeyemiyoz, bizi dışarı mı atacaklar. Çocuklardan da korkuyorum hani kızlardan, Allah korusun olmaz mı, yoksulluk onların başına her şey gelir. Büyük kızdan daha çok korkuyorum …[]… Çocuğunu geçindiremiyorsun, borcunu ödeyemiyorsun. Tabi burası daha büyük odası fazla ama ben çocuklarımın isteklerini doyurabilsem. Büyüdüler de kızlar artık. Ben onlara bir şey de veremiyorum. Çok korkuyorum, okulda arkadaşları var, yiyenler var, alanlar var. İnan ki çok korkuyorum ben bu kızdan. Anlamıyorum da bu ergenlik dönemi. Anne arkadaşlarım böyle yapıyor, şöyle yapıyor, böyle bir hayat yaşarlar diye çok korkuyorum. (*Okul çağında çocuğu olan ve TOKİ evlerinde yaşayan Akasya*)

Bununla beraber kadınlar için borçlanma ve evsizlik korkusunun yarattığı stres, eşleriyle ilişkilerinin bozulmasına, evde huzursuzluk yaşamalarına ve üzerlerindeki ataerkil baskının artmasına neden oluyor. Bu durum ise, kadına yönelik şiddet riski açısından kentsel dönüşüm sürecinde dikkate alınması gereken önemli bir sağlık sorunu olarak karşımıza çıkıyor.

Sonuç olarak yoksul kadınların anlatımları, TOKİ evlerine geçişle birlikte artan borcun ödenememesi ihtimalinden dolayı korku hissettiklerini, bu nedenle yoğun bir stres yaşadıklarını, bu stresin evde huzursuzluklara neden olduğunu, çaresizliğin arttığını ve sağlıksızlaştıklarını gösteriyor. Bu durum yıkıntı ve harabe evlerden borçlanarak TOKİ evlerine geçmenin, borçlanmanın toplumsal cinsiyet boyutu dikkate alınmadığı sürece daha sağlıklı bir çevrede yaşama fırsatı olarak görülemeyeceğini ortaya koyuyor.

Evsizlik ve Ataerkil Ahlâk Arasında Genç Kadınlar: *"Son çare kadının çalışması"*

Yoksul kadınların çoğu, gerek TOKİ evlerine geçişle artan borçlarını ödeyebilmek gerekse TOKİ evlerine geçmek için birikim yapabilmek amacıyla, öncelikle evdeki erkeklerin çalışması gerektiğini düşünüyorlar. Ancak şimdiye kadar pazarlarda, inşaatlarda, marketlerde, bekçi, kasiyer, manav, hamal, işportacı ve şoför (kiralık tır, taksi) olarak güvencesiz işlerde çalışan erkeklerin bu süreçte artan borçları karşılamaları pek mümkün görünmüyor. Üstelik artan borçlar nedeniyle daha önce ihtiyaçlarını karşılamakta işe yarayan sosyal yardımlar, artık kadınlar için bir çözüm olmaktan

çıkmış. Dolayısıyla artan borçlarla birlikte, TOKİ evlerine geçebilmenin ya da TOKİ evlerinde kalabilmenin tek yolu evdeki erkeklerin düzenli bir işe girmesi ve kadınların da çalışması olarak görülüyor. Bununla beraber kadınlar, zaten yaptıkları ya da yapabilecekleri ücret karşılığı merdiven silme, çocuk bakma, evde parça başı işler, dikiş-nakış ve örgü örme gibi gelir getirici etkinlikleri "çalışma" olarak tanımlamıyorlar. Onlara göre, bu etkinlikler "çalışma" değil "aileye destek-katkı işleri" olarak değerlendiriliyor. Bu çerçevede genel olarak "çalışma", düzenli gelir getirici işlere dahil olmak anlamında ve çoğunlukla erkek tarafından yapılan etkinlikleri ifade edecek şekilde kullanılıyor. Bu açıdan yıkıntı ve harabe alanda başlatılan dönüşüm sürecinin yarattığı borçlanma stresiyle beraber, yoksul kadınların çalışma tutumlarında bir değişim yaşandığını söyleyebiliriz. Nitekim hem TOKİ evlerinde yaşayan hem de yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınların, borçlanmayla birlikte kadının çalışmasına ilişkin olumsuz algıların kırıldığı ve erkeklerin de çaresiz, kadının çalışmasını kabul edebileceği düşüncesinde olduklarını görüyoruz.

Bu durum, daha çok TOKİ evlerine geçişle birlikte gündeme gelmiş gibi görünüyor. Örneğin TOKİ evinde yaşayan ve torun sahibi olan Karanfil "*Borcun varsa mecbur artık çalışacak yani kadın da, çocuk da.*" diyor. Bununla beraber TOKİ evlerine geçişle birlikte kadınların çalışmaya başlaması, sadece TOKİ borcunu ödemekle ilgili olarak değerlendirilmiyor. Bu konuda okul çağında çocuğu olan ve TOKİ evlerinde yaşayan Fulya, erkeklerin kadınların çalışmasına izin verme nedeninin büyük oranda borçlanma olduğunu söylerken TOKİ evlerine geçişle değişen ihtiyaçlardan şu şekilde bahsediyor:

Bulaşıkçıda şu aşağıda çalışıyor mesela benim bir komşum. Orda işi iyi, günlük alır, bazen gitmemesine de izin veriyorlarmış. Yani az ama harçlığı olsun, çocukların istekleri olsun karşılayabiliyor. Eşi de girdi işe, ikisi çalışıyor. Yani bu borcu anca da böyle karısını, çocuğunu işe sokarak ödeyebiliyorlar da ondan ...[*yoksa*]… Buranın kadınlarının çalışması iyi görünmez, ayıplanır yani. Ama burada mecbursun, gecekondudayken bir şekilde idare ediyorduk, ihtiyacımız da azdı yani. Kömürümüzü alırdık, ısımız oradan, yemeğimizi yine alıyoruz gıdadan ama burada yetiremiyorsun. Yeni eve girmişsin bir eski eşyan olmuyor, yeni almak istiyorsun ama onun için de borca giremezsin. Bak Allah için bak, bunlar hep bizim eski gecekondu eşyaları, yani burada olmadı. Affedersin çüküne kelebek konmuş gibi, olmuyor. Haliyle de ihtiyacın artıyor yani.

Bununla beraber TOKİ evlerine geçiş, şu an yıkıntı ve harabe evlerinde yaşamaya devam eden yoksul kadınların da gündeminde. Okul çağında çocuğu olan ve yıkıntı ve harabe evinde yaşamaya devam eden Sardunya'nın belirttiği gibi, yıkıntı ve harabe evlerinin yıkımı sonrasındaki süreç ve TOKİ'ye geçiş için para biriktirmek isteyen hanelerde özellikle genç kadınların çalışması söz konusu oluyor:

En çok kızlarımız bu mağazalarda tezgâh işi gibi işler oldu. Bazen bulaşıkçılık oldu, bazen temizlik işi çıktı ...[]… İnsan bir elinde para olsun istedi herhalde. Yani TOKİ gelse evini yıksa elinde birikmişin olması gerekir, masrafı da çok. Hadi TOKİ'ye geçtin, oranın da masrafı çok. Birikim amaçlı karılarını, kızlarını işe sokanlar oldu şimdi olmadı diyemem.

Ancak şu an yıkıntı ve harabe evlerde yaşamaya devam eden ve çoğu okul öncesi yaşta çocuğa sahip olduklarından ataerkil baskıyı daha yoğun hisseden yoksul kadınların anlatımları, kadının çalışmasına ilişkin talep ve tutumların dini ve ataerkil normlarla uyuşmadığını da gösteriyor. Daha çok yıkıntı ve harabe evlerin bulunduğu alanda yaşayan bu kadınlar, kadının çalışmasıyla aile birliğinin güçleneceğini ve yoksulluk koşullarında ailenin kalkınacağını düşünseler de, en başta 'açlıktan ölse de kadının çalışması'nı 'ayıp' ve 'günah' olarak gören dini ve kültürel normlarla mücadele etmek zorunda kalıyorlar:

> Kızların okulunda çaycılık işi vardı ona gideyim demiştim ama bizde ölsen de açlıktan, kadının çalışması ayıptır, günahtır …[]… Kızını da işe sokan vardır yani aile birlik olunca binaya da geçerler, birikim olur. Bir kişinin getirmesiyle, evde üç kişinin çalışması çok fark eder. Aile olarak ilerlersin ama bize göre değildir, bizde doğulular olarak kadın evdedir, çalışmaz, ayıptır. Yani sen istersen açlıktan öl, kadın çalışmaz bizde. Doğulu olduğumuzdan öyle bir geleneğimiz var bizim. Kadın evin işini yapacak, erkek para kazanacak ama bakarsın erkekler burada hep işsiz, evde otur otur. Kadınlarla da kavga gürültü tabi olur. (*Okul öncesi çağda çocuğu olan ve yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Lavanta*)

> Mesela çalışmak ben isterim ama bizim köyün âdetinde yok, yani o yüzden ben çalışamıyorum. Mesela bu çocukların okulunda çaycılık var ya, mesela o vardı. İşte saat sekizden beşe kadar. İşte çocuklarla beraber gider gelirdim ama köyden laf ederler, bak görüyon mu çalışıyor, kim bilir orda ne yapıyor, yani o yüzden kadın ça-

lışmaz ...[]… Öyle olunca açlıktan ölsek bile çalışamıyoruz, evde oturuyoruz. Adamın gururuna dokunabiliyor. (*Okul öncesi çağda çocuğu olan ve yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Nazende*)

Yok burada kadınlarımız çalışmazlar, kaldıramazlar yani erkekler biraz. Aha bizim kızlar da [*komşularından bahsediyor*] mesela çalışıyorlardı ama burunlarından geliyordu. Yani baban da çalışmanı istemiyor kocan da …[]... Tabi yani şimdi laf gelse ona gelecek en önce karısını işe yolluyor, takibini yapmıyor diye. Öyle şeyler yani, onlar da kaldıramıyorlar tabi …[]… Öyle çalıştıran, yapan var yani ama bizimkinler çalıştırmazlar. İşte biri çalışıyım dedi, işte teyzemin oğlu iş bulmuş ama işte eşi nereye çalışıyorsun dedi, bir şey dedi. Bir de dövdü çocuğu, çocuğu da dövdü yani niye iş buluyorsun diye. (*Okul öncesi çağda çocuğuyla TOKİ evinden atıldığı için görümcesinin yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Kamelya*)

Bu açıdan güvenlik sorunlarıyla bütünleşen dini ve ataerkil normlar, TOKİ evlerine geçmek ya da borçlarını ödemek isteyen birçok yoksul kadın için bir mücadele konusu haline gelmiş. Örneğin torun sahibi olup yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Mimoza, güvenlik sorunları nedeniyle erkeklerin kadının çalışmasını istemediğini söylerken, TOKİ evlerine geçmeleri durumunda evde huzurunun kaçmasını göze aldığını şöyle ifade ediyor: "*Ha işte o zaman [izin] vermezlerse, derim ki git sen çalış bak bana. Zorunlusun*'." Genellikle düzenli bir iş bulamayan erkeklerle özel alanda girilen bu mücadele, yoksul kadınların artık güvenlik sorunları nedeniyle yaşanamaz hale gelen yıkıntı ve harabe evlerinden kurtulabilmeleri ya da TOKİ evlerinde

tutunabilmeleri için başvurduğu '*son çare*' olarak görülüyor. Okul öncesi çağda çocukları olan ve yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Hanımeli de "*Son çare çalışmak zorundayım*" derken ev içerisinde yaşadığı huzursuzluğu şöyle anlatıyor: "*Ben çalışayım diyorum, iş de yok. Eşim ne diyecek derdi. Bizim bura çok berbat oldu, bir yol bulup çalışmazsak ne olacak bilmem. Hep huzursuzluk.*" Okul çağındaki çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak ve TOKİ evinin borcunu ödemek için çalışması gerektiğini söyleyen Sıklamen ise, artık erkeklerin kadının çalışmasını kabul etmek zorunda olduğundan ve bu konuda "bir şeyler" yapılması gerektiğinden bahsediyor:

> Hani diyorum bi iş tutsam, bak çok güzel çocuk bakarım, iyi diyaloğum var çocuklarla ama işe koymuyor işte eşim …[]… Alt taraf dükkânlar yapıldı ya, orda yemek yapan var ama ona izin vermiyor eşim. Bir alt, vermedi. Öyle dedim, 700 sen alsan dedim, 700 ben alsam, borcumuzu öder iyi kötü geçiniriz. Yine belirli süre yardım alırız dedim. Kendin yarımsın ne yapacaksın dedi …[]… Bayanlarımız çalışmaz değiller, çalışırlar ama eşlerimiz de kendi şeylerindeler, kadınlar çalışmazlar gibi. Mesela eniştem hastaydı, karısı çalıştı şimdi işten almak istiyor ama çalıştı bir kere, artık parasını kazanıyor, bırakmıyor. Mesela işte bu eşleri yollamayanlar için bir şeyler olsaydı.

Yoksul kadınların içerisinde yer aldığı çaresizlikle beraber baskıcı dini ve ataerkil normlar, daha çok "başında kocası olmayan", "çocuklarını büyütmüş", "boşanmış" ve "bekâr" durumdaki kadınların "çalışabilir" olarak tanımlanmasına neden olmuş. Genç bekâr kadınların görece daha eğitimli (genelde lise düzeyinde) olması da, istihdam piyasasına

daha kolay katılmalarını sağlayan bir diğer boyut. Böylece Aktaş Mahallesi'nde başlatılan neoliberal kentleşme projesiyle birlikte birçok yoksul kadın, özellikle genç kadınların Samanpazarı'ndaki, Ulus ve Kızılay'daki market, kafe, mağaza ve öğrenci yurtlarında tezgâhtar, kasiyer, garson, mutfakçı, temizlikçi, bulaşıkçı olarak çalışmaya başladığından bahsediyor.

Bu durum özellikle yıkıntı ve harabe evlerde yaşayıp çalışmaya başlayan ya da çalışmak isteyen genç kadınların üzerindeki ataerkil baskıyı ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti arttırmış görünüyor. Örneğin okul çağındaki çocuklarıyla yıkıntı ve harabe haldeki bir evde yaşayan Manolya, mahalledeki genç kadınların çalışmaya başlamasıyla karşı karşıya kaldığı riskleri şöyle anlatıyor: "*Bir komşumuzun kızı var mesela yani o da çalışıyor ama babası alır gelir, çalışması bir dert. Çok kızı kaçırdılar burada hep.*" Bununla beraber, eğitimsizlikle karakterize olmuş bazı yoksul ailelerde çalışabilir konumdaki kişilerin sadece ortaokul ya da lise çağlarındaki kız çocukları olması, artan yoksulluk ve güvensizlik koşullarında çocuk işçiliğine, kız çocuklarının eğitimden kopmasına ve kadına yönelik şiddete işaret ediyor. Örneğin okul öncesi çağda çocuğu olduğu için çalışamayacağını söyleyen Hanımeli, henüz lise 2. sınıfta olan kızının yaşadıkları yıkıntı ve harabe haldeki evden kurtulmak için çalışmak istediğini, bu nedenle babasıyla gerginlik yaşadığını söylerken, "*Şimdi burada akşam olduğu zaman, burada hep kavgalar başlıyor. Yani bu çalışma işi de nasıl olacak bilmiyorum.*" diyor. Benzer hikâyelerin TOKİ evlerinde yaşayan yoksul kadınlar tarafından da anlatıldığını görüyoruz. Örneğin TOKİ evlerinde yaşayan Akasya, okul çağındaki kızlarının çalışmak istediğini ve bu konuda ısrarcı olduğunu şöyle anlatıyor:

> Bazıları çalışıyor tabi, gidip geliyorlar ama iş de yok. Hem ben ne yapabilirim, hastayım, ayakta duramıyorum, ben ne yapabilirim. Ama olsa çok kadın çalışır yani mecbur …[]… Benim küçük kız da diyor anne ben çalışayım. Büyük kız da öyle meraklı, çalışmak istiyor ki eli para görsün ama daha 14 yaşında. Kızım daha sen küçüksün [diyorum ama] bilemiyorum ki.

Sonuç olarak, Aktaş Mahallesi'nde yaşayan yoksul kadınlar için neoliberal kentleşme süreci, bir yandan kadının çalışması konusunda tutum değişimini gündeme getirirken diğer yandan ataerkil ve dini normlar yoksul kadınlar için hem ev içinde hem de ev dışında mücadele edilmesi gereken bir konu haline geliyor. Bu çerçevede ataerkil ve dini normların, kadının çalışması önünde ciddi bir engel olarak çıktığını ve en çok eğitimli ve çalışabilir konumdaki genç kadınlar üzerinde baskı yarattığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla yoksul kadınların anlatımları, neoliberal kentleşme sürecinde kadınlar için uygun istihdam koşullarının yaratılmasına ilişkin bir talebi işaret etmenin yanı sıra kadının çalışması durumunda ortaya çıkabilecek toplumsal cinsiyete dayalı risklerin de dikkate alınması gerektiğini gösteriyor.

Yetersiz İstihdam ve Bir Yanılsama Olarak "Çalışan Özgür Kadın"

Daha çok genç ve bekâr kadınlar olmakla birlikte tüm yoksul kadınların, TOKİ evlerine geçişi bir çalışabilme olanağı, çalışmayı ise bir özgürlük ya da güçlenme potansiyeli olarak değerlendirdiği görülüyor. Örneğin bekâr bir genç kadın olarak yıkıntı ve harabe haldeki evinden hiç çıkamadığını

söyleyen Gardenya, TOKİ evlerine geçerlerse, "*Ben çalışabilirim mesela yani. Burada zor, gidip gelmen de zor. Mahalle kötü ama orda çalışabilirsin.*" diyerek özgür olabileceğinden bahsediyor. Benzer şekilde genç bekâr bir kadın olarak TOKİ evlerine geçişle çalışmaya başladığını, çok yorulduğunu ama para kazandığını belirten Papatya ise "*Burada daha özgürsün, istediğin zaman çıkıp gelebilirsin, çalışabilirsin yani daha özgürsün. Önceden laf söyleyecek olanlar bile burada daha az söyler. Biliyor çünkü çalışıyorsun, borcun çok.*" diyor. Aslında genel olarak tüm yoksul kadınların çalışmayı, haklarını kullanması ve koruması, kendiyle ilgili karar verebilmesi ve evin dışına çıkabilmesi anlamında özgürlük ve güçlenme olarak ifade ettikleri görülüyor. Örneğin okul çağındaki çocuklarıyla yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşayan Sardunya, kadının "*Bir işi olsa daha özgür olabilir*" diyerek özgürlüğün anlamını, "*Cahil olmasa senin gibi, kararını alsa. Yani bizim kültürümüzden midir bilmem ama her şeyi kadın yapar ama yapmamış gibi de yapar*" şeklinde açıklıyor. Akasya ise, "*İşi olmayanlar özgür değil, çünkü kadın çalışıp parasını kazansa yine özgür olabilir. Mesela bu hastalık olmasaydı çalışabilseydim, bu kadar şey olmazdım*" diyor.

Ancak gerçekte yoksul kadınların özgürlükle birlikte ele aldıkları çalışma talep ve tutumları, baskıcı dini ve ataerkil normlarla belirlenen toplumsal cinsiyet rolleriyle ve eğitim ya da beceri düzeyleriyle belirleniyor. Bu açıdan çoğu eğitimsiz olan yoksul kadınlar, eşleriyle ya da evdeki diğer erkeklerle çalışmak için çatışmayı göze alsalar da, hem yeterli beceri ve eğitime sahip olmadıklarından hem de verili toplumsal cinsiyet rol ve sorumlulukları nedeniyle, '*kadına uygun işler*'i talep ediyorlar. Bu konuda Menekşe ve Leylak'ın anlatımları, çalışılacak işin niteliğine ilişkin taleplerin ço-

cukların ihtiyaçlarını karşılamak ile onları ihmal etmek arasında yaşanan duygusal gerilimle belirlendiğini gösteriyor:

> Yani ben el işi olarak yaptığım şeyleri satabilmek için küçük bir dükkânım olsun veya benim yaptıklarımı alıp götüren ve satan birileri olsun veya benim evde yapabileceğim ufak tefek işler olsun, onu ben çok istiyorum …[]… Yani ben evde olsun istiyorum çünkü çocuğu da evde yalnız bırakmak istemiyorum. Benim dışarıya çıkmama nedenimin en büyüğü bu. Yani bizim çevremiz biraz değişik yani çocuk her an bir tarafa akabilir, o yüzden ben istemiyorum. Çocuğu yalnız bırakmamak için evde olsun böyle bir şey istiyorum …[]… Mesela çocuğun dershaneye gitmesi gerekiyor, onu karşılayamıyorum. Belki öyle olsa, belki onu dershaneye yazdırabilirim. Sonuçta benim için çok büyük bir şey olur böyle bir şey olsa. Sonuçta çocuğun geleceği var, hani çocuğum da çok zeki bir çocuk, sonuçta ben çocuğumu olabildiğince desteklemek istiyorum. (*Okul çağındaki çocuğuyla TOKİ evinde yaşayan Menekşe*)

> Sonuçta ben çalışan bir insanım mesela bana düzgün bir iş ortamı yaratıp, çocuklarımı hani bir kreş gibi mesela, ne biliyim, atıyorum sabah 8'de ben çocuğumu okula bırakıyım, atıyorum akşam gelirken alabileceğim gibi… Ama onun da okulu olsun yani. Öyle bir ortam yaratırsa ben de çalışırım, eşim de çalışır, çocuklarımda aklım kalmaz. O zaman ben de çok çok rahat geçinirim ama şu an benim bir iş imkânım yok. Ben mecburum çocuklarıma bakmaya, benim çocuklarım şu an çok küçük. Nerden baksan, 3-4 seneye kadar belki biraz kurtulacak ama bu 4 senede benim çocuğum 7-8 yaşında olacak, bu kız ço-

cuğunu ben yine evde yalnız bırakamayacam. En azından hani bana bir şekilde ya bir iş ortamı tanıması gerekiyor ya da eşimi gerçekten daha iyi, maaşı daha bir düzgün olan… Düzgün… Çok bir şey istemiyorum zaten bir evi geçindirecek kadar olursa, bir iş imkânı sağlarsa, o zaman çok çok rahat ederim. Sonuçta iki çocuğum var, ben bırakıp çıkamıyorum benim eşimin durumu belli. Ben şu an kira ödemezken 800 milyonla geçinemiyorsam, ben TOKİ'ye çıktığımda, ben öldüm demektir. Yani ciddi öldüm demektir. (*Okul öncesi çağdaki çocuğuyla yıkıntı ve harabe evinde yaşayan Leylak*)

Yoksul kadınların çocuklarının bakımını aksatmayacak, eve yakın ya da ev içerisinde gerçekleştirebilecekleri, çocuk bakımı, yemek, çaycılık ya da temizlik işi gibi niteliksiz işlere ilişkin talepleri ise, genellikle istihdam piyasasının talepleriyle uyuşmuyor. Bu durum yoksul kadınların ne kadar çabalasalar da iş bulamamalarına ya da düşük nitelik ve ücretli işlerde uzun süre çalışamamalarına neden olmuş. Örneğin TOKİ evinde yaşayan ve çalışmak zorunda olduğunu söyleyen Lale, okul öncesi çağdaki çocuğunun ve hasta annesinin bakım sorumlulukları nedeniyle ve istihdam piyasasında sadece kayıt dışı ve düşük ücretli işlerde yer alabildiği için zorlandığını şöyle anlatıyor:

İki sene avukatın yanında çalıştım. Zaten yemeğimi falan vermedi, aldığım para da elimde kalmayınca, çıkmak zorunda kaldım zaten. Yani 350 milyon maaş veriyordu. Sonra bir arkadaşım vardı temizliğe gidiyordu, onla gidiyorum temizliğe …[]… Nere olursa tanıdıklara mesela Keçiören'e, Sincan'a giderim bazen, yani nerede çıkarsa. Şimdi işte annem hasta, çocuk var, onun okulu falan

olunca yine gidemiyorum tabi ...[]… Çocuk esirgeme aslında bana araştıracaktı iş ama bir sonuç çıkmadı … []… Ben çalışmak isterim mesela. Maddi açıdan özgürlük kadın için önemli bence. Kendin istediğini harcarsın ama annem var çocuk var. Nasıl çalışabilirim onu da bilmiyorum. Bir de benim gibi, mesela annem için çocuk için evine bir yardımcı verse, bana bir iş verse. Çocuğumla annemle ilgilenecek biri olsa ben çalışırım yani.

Yoksul kadınların çalışmak zorunda olduklarını söylemelerine rağmen çalışamamalarının bir başka nedeni, girişim cesaretinden yoksun olmaları. Kadın istihdamına yönelik proje ve programların yoksul kadınların gerçekliklerine uymaması da, bir güçlenme yanılsaması yaratıyor. Yıkıntı ve harabe evinde yaşayan ve çocuklarının eğitimi için çalışmak isteyen Manolya'nın KOSGEB desteklerini duyduğunu ancak başvurmak için cesaret edemediğini anlatırken kullandığı ifadeler, bu yanılsamayı ve bu sürecin cesaret kırıcı etkisini ortaya koyuyor:

Yani bizde de var hani gitmiyoruz, duyuyoruz ama cesaret edemiyoruz. Yani ilkokul mezunusun, seni alacaklar mı? Çekiniyoruz, yoksa on sene öncesine göre kadınlara hep güç verildi ama biz bir şey yapamıyoruz gibi geliyor bana. Yani daha çok şey yapabilirmişim gibi, yani yapsam olurmuş gibi ama cesaret de edemiyoruz, eğitimsiz olduğumuzdan herhalde.

Bu koşullar içerisinde çoğu yoksul kadın mahallede açılan Altındağ Belediyesi'ne bağlı Kadın Eğitim ve Kültür Merkezi'ne, yakındaki hastanelere, kapıcılık ya da apartman temizliği için TOKİ yönetimine ve yakın apartmanlara,

çaycı ya da temizlikçi olarak çocuklarının okuluna başvurmuş ancak kendileri için herhangi bir iş olanağı olmadığını görmüş durumda. Bununla beraber TOKİ evlerinin yapımı sırasında bazı kadınların inşaat işçilerine yemek yaptıklarına ilişkin anlatılar olmasına rağmen, bu iş olanaklarının sürekli olmadığı görülüyor. Bu konuda yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşayan bekâr bir kadın olan Kardelen, "*Sarı binalar yapılırken bazı mahalleden kadınlar vardı yemek yapıyorlardı. Ama bu yeni binalar, gri binalar yapılırken inşaatçıların kendi elemanları vardı. Geldiler, yaptılar, gittiler. Buradaki kadınlar için pek bir şey olmadı.*" diyor. Bununla beraber okul öncesi çağda çocuğuyla borcunu ödeyemediği için TOKİ evinden atılan Kamelya'nın anlatımı, bu süreçte '*yemek işi*'ne giren yoksul kadınların maaşlarını düzgün alamadıklarını gösteriyor:

> O zaman yeni inşaatken falan babam bekçilik bile yaptı yani …[]... Tabi 500 lira aylık verdiler, bir de yemek parası vardı 650 lira. Annem de yemekhanesindeydi, yemek yaptık …[]... Tabi annem çekiyordu yani oranın başını, ama bir maaşını düzgün alamadık, koştuk hep peşinden …[]... Ödemediler. Oranın sahibi bir kadındı. Yani bir aksattılar, bizimkiler işte alabildikleri kadar aldılar. Neler çektik yani, buranın bekçiliğini bile yaptık ama işte görüyorsun. Hiç daha biz X İnşaattan olsun, ne belediyeden olsun bir faydasını görmedik.

Dolayısıyla yoksul kadınların çoğu, şu an kendi becerileri ve konumlarına uygun istihdam fırsatlarına ulaşamayacakları, bu nedenle de TOKİ borcunu ödemekte zorluk çekecekleri ve evsizlik riskiyle karşılaşabilecekleri bir yaşam alanıyla karşı karşıya olduklarını düşünüyorlar. Zihinlerindeki "çalı-

şan, özgür ve güçlü kadın" kimliğinin bir yanılsama olarak kadınların özgüvensiz ve çaresiz hissetmesine neden olduğu anlaşılıyor.

Korkulan Son Başa Gelince: Bir kadının TOKİ evinden atılma hikâyesi

Mülksüzleştirme üzerine kurulu olan kentsel dönüşüm sürecinde evden atılma, kadınlar tarafından yaşanan evsizlik hallerinin bir biçimi olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle TOKİ evlerine geçtikten sonra borçlarını ödeyemeyerek evlerinden atılan komşular, evden atılmanın çoğu yoksul kadın için bir korkulu rüya haline gelmesine neden olmuş. Kadınlar bu korku ile attıkları her adımda ataerkil ilişkilerin yarattığı engellerle karşılaşmış. Daha konforlu koşullara geçmek için kadınlar 'risk alma'nın ötesinde giderek daha çaresiz ve sıkışmış hissetmeye başlamışlar. "Evsizlik" ve "aidiyetsizlik", bu sürecin tanımlanmasında kadınların kullandığı temel kavramlar. Buraya kadar ele aldığım yoksul kadın hikâyeleri, TOKİ evinde okul çağındaki çocuklarıyla yaşayan Sümbül'ün "*Çok daha kötüye gidecek her şey. Bak gör, çoğunun elinden evleri alınacak …[]… Ama vallahi buradan ölüm çıkar diyenler var. Ben de öyle diyorum. Buradan ölümü çıkarırlar.*" diyerek ifade ettiği sürecin sadece bir parçasını anlamamızı sağlıyor. Nitekim okul öncesi çağdaki çocuğuyla birlikte TOKİ evlerinden atıldığı günün ertesinde görüşebilme imkânı bulduğum Kamelya'nın hikâyesi bize bu sürecin nasıl çok katmanlı ve boyutlu olduğunu gösteriyor.

Kamelya'nın anlatımı, evsizliğin en başta zorunlu yıkıma karşı geliştirilen bir direnişle başladığını, bilgisizce gerçek-

leştirilen ve kandırılma olarak tanımlanan informel bir anlaşma süreciyle devam ettiğini gösteriyor. Bu, görüştüğüm diğer yoksul kadınların anlatımlarında da yer alan ve haksızlıklarla tanımlanan bir süreç. Yıkım ve sonrasında ise, kadınlar taşınmanın tüm yükünü üstleniyorlar; Kamelya da bunu yaşamış. Bu açıdan burada Kamelya'nın hikâyesini, eski yıkıntı ve harabe haldeki evinin yıkımı, TOKİ evlerine geçiş ve TOKİ evlerindeki yaşam ile TOKİ evlerinden atılma olarak üç boyutlu bir süreç olarak ele almanın önemli olduğunu düşünüyorum. Böylece yoksul kadınların içerisinde yer aldığı baskıcı yapıyı daha bütüncül olarak görmemiz mümkün olabiliyor.

"*Çamlık var ya orda TOKİ evinin orda, ordaydı, güzeldi canım evimiz.*" dediği eski yıkıntı ve harabe haldeki evinin yıkım sürecini "*Biz o yıkımlarla anamızı verdik.*" diyerek şöyle anlatıyor Kamelya:

> Bize de nasıl oldu biliyon mu, boşaltın diye haber gelmedi. Sabahın yedisiydi ha. Ben kalktım, bizim orda da yokuştu oradan çayı dökecem işte. Bir baktım polis dolu. Abimgil işe falan gidecekler, kahvaltı hazırlıyorum. Kahvaltı derken saat 8 oldu. Bir baktım giderek büyüyor polisler …[]… Çevik kuvvet. Ondan sonra niye geldin, eve gelmiş. Uğraştılar yani o zaman da, abim direğe mireğe çıktı hani çıkarmasınlar diye. Zaten biz toplanmıştık hani de, hazırdık ama bize haber vermediler. Sabahın köründe öyle bir şey oldu …[]… Ne biçim olduk yani biz. Orayı gördük şokunu da hâlâ atlatamadık yani biz. Abim desen kendini ceyrana [*elektrik akımı*] katıyor, annem kiremitleri kafasına attı, yıkmasınlar diye yani ...[]… Direnme bir tek bizim orda oldu, işte bizim bebeler, hepi-

miz direndik. Olaylı gecekondu diye hep haberlere çıktık ...[]… Baya direndik ama işte sonradan da anlaştık işte. O olmasaydı. Ta başkan yardımcısıyla görüştük o zaman ama kâğıt almadık. Tamam dedi size ev verecem dedi. TOKİ diye binalar yapacam dedi, siz de parasız geçeceksiniz dedi ...[]... Aslında bir kâğıt alaydık o zaman böyle sıkıntılar yaşamayacaktık ...[]… Biz orda büyük bir hata yaptık yani, kandırdılar hep. TOKİ TOKİ, bina bina dediler, hep kandırdılar …[]… Kiramızı aldık falan evimizi bulduk çıktık…[]… Üç kız kardeşiz ya bir de, her şey bize kalır yani, taşınmalarda olsun, çocukların bakımında olsun, o hengâmede bir de onları düşüneceksin yani. Aha bu gelin 16 yaşındaydı o vakit, yani o da mahvoldu o zaman. Kadın daha dertli, erkek ne yapacak, sen düşüneceksin. Al bunu iki dakika tut de çocuk için, sen diyelim taşınıyon. Yok, o bir dakika sonra bu ağlıyor der getirir, yapamaz, her şey sana kalır ...[]… Sonra bir daha o yıkıldı, oradan da taşındık …[]… Yine onu da gördük yani taşınmalarla geçti hep. Tekrar işte buraya geldik annem vefat etti işte o zaman. Hep bu ev işlerinden, üzüntüden kaybettik annemi yani. Sonra da TOKİ oldu oraya geçtik yani.

Kamelya'nın TOKİ evlerindeki yaşama ilişkin anlatımı ise, TOKİ evlerinde yaşamanın -tüm diğer yoksul kadınların anlatımlarında yer aldığı gibi- aç ve soğukta kalma biçiminde deneyimlendiğini, aşırı borçlanma stresi ve evsizlik korkusuyla yaşama anlamına geldiğini net bir şekilde ortaya koyuyor. Bu açıdan Kamelya'nın hikâyesiyle, TOKİ evlerinden atılmanın önceki bölümlerde ele alınan "evsizlik halleri"nden biri olduğunu görüyoruz. Nitekim Aktaş Mahallesi'ne ilk yerleşen Bulgar göçmenlerinden biri olarak

Kamelya, '*atalarının topraklarından atılma*' olarak ifade ettiği yerinden edilme sürecini mahalledeki birçok yoksul için kaçınılmaz son olarak şöyle ele alıyor:

> Oraya [*TOKİ'ye*] geçtik geçeli bir gün yüzümüz zaten olmadı, yani çok yoksulluk çektik. Beş milyar anahtar parası var bilmem ne parası var ...[]… Şu parası, bu parası, asansör parası …[]… Hem masrafı çok hem de zaten cezaevi gibi …[]… Vallahi bura (gecekondu'dan bahsediyor) çok güzeldi, bahçeye çıkıyon yani bir hava alıyon bir merhaba diyon. Orda insanlar suratını asıp geçer, burada çıktığın an görüyon. O zaman bir çayını demliyon, bir yola bakınca arabalar geçiyordu. Yani o bile yetiyordu, ne güzeldi, ağaçlar vardı, yeşillik sarmaşık vardı, babam da güzelleştirmişti iyicene …[]… Gecekondumuz güzeldi, bereketliydi. Orası bana yani nasıl diyim morg gibi soğuk, eşyalarım düdük gibi kaldı içinde. Böyle bir içim hiç ısınamadıydı oraya ...[]…Yani babam da biliyon mu kimseye yük olmak istemiyor. Yani soğukta yine de buralara gelmez, evde oturur. Ben bazen geliyordum yani tek başıma, ne yalan söyleyeyim. Çocuk da hasta olursa falan burada kalırım, kardeşim var onda kalırım. Bir zaman bir kar yağıyor, baba diyom sen de gel, yok diyor ben rahat edemiyom. Yani ben bilirim, yani üç gün aç kaldığımı bilirim, babamın aç kaldığını bilirim …[]… Çok çok yoksulluk çektik. İlk aylar hani, babam bekçiliğinden annem yemeğinden aldı da, TOKİ'ye geçende elimizde para vardı ama gelen para olmayınca nasıl olacak, bitti, ödeyemedik. Yani yemeğimizden kestik, ısımızdan kestik, buz kesti çocuklarımız ama olmadı yani gelir olmayınca nasıl ödeyeceksin. Tek ocaklı donduk yani tüm kış, yerlere basılmıyor buz gibi. Yani zaten petek metek kullanmıyoz

yani. Öyle öyle geldik …[]… Doğduk doğalı burada oturuyoz yani, düşün ta babam burada doğmuş öyle. Yani Türkiye yokkenden buralardaydık biz, hiç böyle bir şey de görmedik. Bir atılmadığımız kalmıştı o da oldu …[]... Hep bu bizim gibi insanları bunalıma soktular …[]… Birçok insanımızı attılar yaka paça buradan. Yani bak bir kadın vardı onu da evden atmaya geldiler, en son kadın altıncı kattan aşağı attı kendini. Hani kadına bir şey olmadı ama baya bir yoğun bakımda yattı. Orası satılık yani şimdi, çıkarttılar yine… Çok var yani ödeyemeyen. Al bak, XX var, ben de bir süredir ödeyemiyom dedi ama dinlemiyorlar, zora koşarım, çıkarırım diyor. Anlayamıyor ki insan tavırlarını, bilerek yapıyorlardır. Yani zaten öyle bir şey olsa var ya mesela sana ilk taksitini 600 diyor ya, ona her ay yükseltiyor taksiti. Komşumgile mesela önce 630du yani, şimdi ödemeye ödemeye 1030 ödüyorlar. Bir 700 veriyorlar bir 600 veriyorlar. [*borcu tam ödeyemeyince*] Faizi kalıyor. Hiç ödememiş gibi yani. Zaten burnundan geliyor, ödüyor ama ödememiş gibi yani, ana borç kalıyor. Zaten çalışan oğlanlardan biri pazarcı, biri de inşaatçı, bir alıyor bir almıyor yani, bir veriyorlar bir vermiyorlarmış yani …[]… Ne olacak bak şimdi, onlar da bizim gibi kapı dışına atılacak, sonu o.

Kamelya'nın TOKİ evinden atılma sürecine ilişkin anlatımı ise, bu sürecin bakımından sorumlu olduğu kişilerin ve çocuğunun zarar görmesini engelleyemediği, evi ve ev eşyalarını koruyamadığı için hissedilen bir suçluluk ve utanma duygusuyla yaşandığını gösteriyor. TOKİ evinden atılma sürecinde eve gelen memurlarla ve evden çıkarıldıktan sonra belediyedeki görevlilerle gerçekleştirilen görüşmelerde en önde yer alan ve gerekirse kendine zarar vermeyi göze al-

dığından bahseden Kamelya, "*Yani mücadelemi de yapıyom ama utanıyon yani*" diyerek bir kadın olarak yaşadığı süreci şöyle anlatıyor:

> Çevik kuvvet bir de belediyeden adamlar geldi. Ben dedim işte yani ya benim ölümü çıkarırsınız buradan dedim, ya bıçak sokarım kendime ya da bir bidon benzin dökerim, yangın çıkarırım dedim. Anamı oturtmadınız, babamı da mı oturtmayacaksınız dedim. Hepimizin sesleri kısık yani bağırmaktan kendimize zarar vermekten, evi nasıl götürüyonuz nasıl yapıyonuz diye bağırdım. Artık oranın amiri şey yapamadı yani benden, kelepçe vurun dedi. Neyine vuruyon dedim. En son baygın gibi olmuşum. İşte o ara çocuklardı babamdı derken ...[]… Çocuğun da psikolojisi bozuldu ya dün eve polisler gelince, bizim oğlanlar da parçalayınca kendini. Ben de fenalaştım yani, baygınlık geldi yine. Sonra bi baktım çocukları göremiyom, annecim annecim dedim, o da annecim ben buradayım, demez mi, kapının arkasındayım diye. Hemen dedim çıkın dedim evden. Çocuk ne hale gelmiş korkudan. Hemen baktım ama işte perişan oldu o da. Yani kadın olunca, sen kendinden çok başkasını düşünüyon, içinden bağırmak kendini parçalamak geliyo ama çocuğu düşünüyon, babanı düşünüyon …[]… Eşyalar da kırıldı hep parça parça fırlattılar zaten belediyeden de …[]… Sonra ben biraz iyi oldum, işte karakola götürdü, sonra söz dedi abla seni götürecem ta başkana kadar …[]… Götürür mü hiç adi adam. Çıktım işte insan, yani anlayışlı, yani altı ay olmuş geleli. Daha önce niye gelmediniz dedi, daha önce geldik dedim, ne bizi dinliyorlar dedim, bir 30 milyara [*30 bin*] takmışlar, bir 25 milyara [*25 bin*] takmışlar. Nasıl ödesin dedim, ba-

bamın durumunu anlattım. Bizim desen durumum yok, öbürünün desen durumu yok dedim hep. Zaten araştırın, biliyonuz zaten durumumuzu dedim. Neyse adam anlayışlı çıktı işte. Beş milyar getirin dedi, işte borcunu aldı inceledi. 500 versen dedi, faizi kalıyor dedi. En son 730, 730, işte dedi hem faizini kapatır hem kendini. Ama işte nasıl olacak bilmiyorum. Zor yani çok zor durumda bıraktılar bizi, yani işte çıkaracak illa. Polisi görevlendiriyor. Vallahi polis bile üzülüyor ama ne yapsın görevini yapıyor. Yani vallahi ben bir baygınlık geçirince başıma da bir tane diktiler. Aman Kamelya aman Kamelya, kendine gel bak çocuk var diye diye. Hani utandım da bu sefer. Yani mücadelemi de yapıyom ama utanıyon yani …[]… Hadi aylık 400 400 olsa, ellişerden toplarım ama 730 nerden verecem yani ben …[]… Ama bize polis dedi ki, biz dedi sizi kapıdan kovsak siz bacadan yine girersiniz dedi. Hani yani kapıyı kırıp otururum, gelsin yine çıkarsın. Benzini al eline yak, yani ne yapacan ya bebeleri toplayacan güzelcene yakacan, yani yapacağın o ya da yardımcı olacak. Vallahi indirecem yani gelsin o Tiryaki diyecem. Madem evimizi yıktı, sözünü verdi yıktı. Verecek yani ev …[]… Vallahi gerekirse çadır kuracam öyle olacak …[]… Vallahi bunlar anca bundan anlıyorlar. Bak Çinçin'de bir şey yapabildiler mi, hiçbir şey yapamadılar. Böyle böyle gerekirse gazeteye çıkacan da tehditle alacan, işte böyle yapacan, gerekirse yakacan yani. Yani dava açsan bile yine onlar kazanacak. Hiç kimseyi görmedim yani dava açan bilmem ne, korkudan, işte nasıl uğraşacan bunlarla diye başlarının çaresine bakıyorlar yani. De direnecen yani bunlara. Öyle kolay değil yani ...[]… Aslında yaparlar yani, isteseler yaparlar. Yani ev verse de yine aç kalıyon ki, zaten ödemiyoz demiyoz, iş

versin ödeyecez diyoz. Yani ya bırak evlerimizi yıkma, biz o zaman çok mutluyduk yani …[]… Bize suç yeri diyorlar, zaten kendileri suç gibi olmuşlar. Yani 38 yaşındayım ama bak kocaman kadın gibiyim, yani gördüm, neyin ne olduğunu yaşadım, her şeyi gördüm yani. Bir de annem ölünce de iyicene her şey bana kaldı. En büyük olunca, yüküm de arttı. Şimdi ne olacak bak herkes benim gözümün içine bakar. Ben ne yapabilirim yani annem yine iyi direnmiş. Ben onun gibi yapamıyom da.

Kamelya'nın evden atılma sürecine ilişkin anlatımı, bu süreçte yoksul kadınların evsizliği erkeklerden farklı yaşadıklarını gösteriyor. Kadınlar, genel olarak bu süreci bakım ilişkileri ve bu çerçevede ortaya çıkan riskler/korkular üzerinden tanımlıyorlar. Belediyeyle kurulan ilişkilerin informel yapısı ise, kadınları bu ilişkileri yönetme konusunda daha "uyumlu" ve "yumuşak" özneler olarak öne çıkarmış. Korku ve çaresizlik içerisinde belediyeyle anlaşmaya çalışan kadınlar, evlerini savunmak için belediyeyle karşı karşıya bırakılan bireyler olmuş; hem aile içerisinde hem de belediyeyle kurdukları ilişkilerde birçok baskıyla karşılaşmışlar. Dolayısıyla belediyenin "daha iyi bir yaşam" fırsatı olarak ve genellikle kadınları öne çıkararak sunduğu kentsel dönüşüm projesi, ortaya çıkan evsizlik koşullarında imkânsızlaşıyor.

Güvensizlik Halleri: Ev içi ve ev dışında değişmeyen ataerkil ilişkiler ve korku

Ev içlerinin ve ortak alanların toplumsal cinsiyete ilişkin duyarlılıklara dikkat edilmeksizin yapılandırılması ve kadınlar

için korku yaratan mekânlar olarak tasarlanması, feministlerce sıklıkla tartışmaya açılan bir konudur. Örneğin Fenster (2005) kentsel alanın genellikle kadınların içerisinde yer aldığı eşitsiz ilişkileri dikkate almaksızın yapılandırılmasını *planlı bir tuzak* olarak tanımlıyor. Çünkü böylece kadınların ortak alanları kullanma konusunda deneyimlediği dışlanma ve korku, bir kent yapısı sorunu olarak değil kadınların kendi eksiklikleri olarak görülüyor. Dolayısıyla kadınlar, hangi çevrenin ne kadar güvenli ya da güvensiz olduğuna ya da ortak alanları kimlerle ve ne zaman kullanabileceğine ilişkin rasyonel kararlar vermesi beklenen kişiler. Bu noktada ışıklandırma, geç saatte ulaşım olanakları, yürüyüş alanları ve parklar, kent planlaması açısından önemli bir kadın hizmeti olarak tanımlanıyor. Kadınların genellikle evdeki yaşlıların, engellilerin ve çocukların bakım sorumluluğunu üstlenmiş olmaları, parkların, tekerlekli sandalye ve yaşlılara uygun, çocuk oyun alanları ve yeterli oturma alanlarıyla, kadınların diğer kadınlarla bir araya gelebileceği güvenli yerler olarak tasarlanmasını gerekli kılıyor. Mekânsal düzenlemelerin yüksek duvarlar ya da kör noktalar içermesi de, kadınların kendilerini güvende hissetmesi önünde ciddi bir engel. Bununla beraber kadınların ortak alanların kullanımında hissettikleri korku, farklı özellikteki kadınlar için başka başka anlamlara gelebiliyor (Dominelli, 2002: 71-76). Çünkü kadınlar içerisinde yer aldıkları ataerkil ilişkiler ve dini inançlar çerçevesinde ortak alanları kullanabiliyorlar. Dolayısıyla kadınların evle ilgili kararlara katılma biçimleri, kadınların ortak alanların kullanımında yaşadıkları korkuyu da belirliyor. Örneğin Fenster (2005)'e göre, ev içerisinde deneyimlenen şiddet, kadınların eğlenme, dinlenme, çalışma ya da temsil edilme gibi hem ev içinde hem de dışındaki etkinlikleri korkusuzca yapmalarını engelliyor.

Aktaş Mahallesi'nde yaşayan yoksul kadınlar için de benzer koşullar geçerli. Mahallede başlatılan kentleşme projesiyle birlikte kadınlar ve çocuklar için daha güvenli bir yaşam sunulurken, yoksul kadınlar güvenliği ataerkil ilişkiler ve bakım rolleri çerçevesinde, ev içi-ev dışı etkileşimi üzerinden anlamlandırıyor. Ben bu bölümde, kısaca yoksul kadınların bu süreçte anlattıkları dört güvensizlik haline odaklanıyorum. Yoksul kadınların bu çerçevede ele aldığım hikâyeleri, kentsel dönüşüm projesiyle değişmesi beklenen güvensiz koşulların değişmeyen ataerkil ve dini ilişkilerle bağlantısına ve onların hiçbir yere ait olmadıklarına dikkat çekiyor.

"*Çatısız*", "*Kapısız*" ve "*Yapısız*" Evlerde "*Allaha Emanet*"

Yoksul kadınlar "kendi güvenliklerini korumak için" ya da "korktuğu için", genellikle ev içerisine kapanıyorlar, erkeklerin baskın olduğu ortak alanlarda görünmekten ya da buraları kullanmaktan çekiniyorlar. Yoksul kadınların anlatımları da, mahallede karşılaştıkları güvenlik sorunlarının ya da hissettikleri korkunun erkeklerle (öldürülme, taciz, tecavüz) ilişkili olduğunu gösteriyor. Tabii ki bu durum yıkıntı ve harabe haldeki evler ve TOKİ evleri açısından farklı şekillerde deneyimleniyor, ancak görüştüğüm kadınların çoğu güvensizliği benzer biçimlerde ve nedenlere bağlı olarak tanımlıyorlar.

Yıkıntı ve harabe alanda, sokakların başının sonunun görünmemesi, ışıklandırmanın olmaması, sokakta erkeklerin madde kullanmaları ya da alıp satmaları, çevrede tanıdık ve güvenilir komşuların kalmaması, atılan kurusıkı ve gerçek silahlar ve hızla geçen arabalar korkunun temel nedenleri olarak ele

alınıyor. Dışarıdaki tehlikelerden korunmak için yıkıntı ve harabe evlerin çevresine ve pencerelerine örülen duvarlar ya da demirli kapılar da, güvensizliğin kadınlar için eve kapanmak anlamına geldiğinin bir göstergesi. Ev içi ise, kadınların çoğu zaman yetersiz, "eksik ve kötü" yapı ve eşyalarla yaşamak zorunda kaldıkları bir alan olarak başka tehlikeleri ifade ediyor. Örneğin Defne, "*Geçen yağmur yağdı ya, dedim acaba göçer mi ki. Sonra işte neyse o yanda biz yatmıyoruz, işte, kendi kendine kandırmaca yapıyorum. Bir de işte o gün dedim şu elektrik acaba suya gelir mi ki. Çünkü o gün naylondan hep sular akmış*" diyerek, yıkıntı ve harabe evlerin fiziksel olarak yetersiz olan yapısından dolayı hissettiği korkuyu anlatıyor. Yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınların birçoğu, neoliberal kentleşme süreciyle artan güvenlik sorunlarından dolayı çatısız, kapısız, yapısız ve bacasız evlerde korku içerisinde '*Allaha emanet*' yaşadıklarından bahsediyorlar:

> Yani burada hep eksik kötü parçalarla yaşıyoruz. Yani alamıyoruz böyle temiz eşyalar. Mesela yeni bir şey alsam, teyzemlere gitsem hemen aklıma geliyor, acaba hırsız girdi mi evime. Yani burada o yüzden de hep bu eşyalarla yaşaman gerek ama TOKİ'de bir güven olabiliyor. Kapını kilitleyebiliyon mesela. (*Okul öncesi çağda çocuk sahibi olan ve yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Nazende*)

> Yani paran varsa güvende değilsin. Buranın hep yoksulluk çeken insanlar. İnsanları, onun için, para için, eve de girerler adam da vururlar. Evde bir şey bulundurmazsın yani girse de bir şey bulamasın diye, ne bir şey yaparsın ne bir şey alırsın. Öyle bir oğlanın bilgisayarı var işte. Onu da Eğitim Vakfı verdiydi, işte ondan korkuyoruz

yani. (*Okul çağında çocukları olan ve yıkıntı ve harabe evinde yaşamaya devam eden Manolya*)

Allaha güveniyoruz işte, kapıyı kilitlemeden de oturmayız zaten, kaçarken falan bizim eve girebilirlerse. Çünkü polisler falan çok dolanıyor buralarda, yani kaçarken nereye girdikleri belli değil, buraya da giriverirlerse diye düşünür insan. Mesela geçen hafta mıydı ondan önceki hafta, bir çatışma oldu işte aşağıda. Kadının biri de ne oluyor diye kapıyı açmış, tutmuşlar kadını vurmuşlar. Kadın ölmüş. Ne olduğu belli değil, Teksas'ı geçti burası. (*Yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşayan bekâr ve genç bir kadın olan Kardelen*)

Yani tabi şimdi TOKİ'de iki kapın var. Aşağıdan girse üsttekini açmazsın. Herkes de giremez ama burada öyle değil. İstese herkes girer yani buraya. Kapı desen iteklesen açılır. Her yerde hapçı, esrarcı. TOKİ tabii ki daha güvenlidir daha temizdir. Eşim varsa çocuklarım varsa evimde güvendeyim ama yoksa tek başıma korkarım. Her an herkes girebilir, hırsızı, katili gelebilir yani. (*Okul çağında çocuklarıyla yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Defne*)

Daha çok dışarıdaki güvenlik sorunlarıyla ya da evdeki yetersiz koşullarla şekillenen benzer bir korku, TOKİ evlerinde yaşayan yoksul kadınlar için de geçerli. Kadınlar TOKİ evlerinin yıkıntı ve harabe haldeki eski evlerine oranla daha güvenli olduğunu söyleseler de, ev dışındaki güvenlik sorunlarından korunmak için yeterli olmadığını düşünüyorlar. Yine TOKİ evlerinde yaşayan yoksul kadınlar da, yıkıntı ve harabe haldeki evlerde yaşayan kadınlarla benzer şekilde,

apartman kapısının, asansörlerin ve apartman otomatlarının çalışmaması gibi nedenlerle evde ve apartmanda kendilerini güvende hissetmiyorlar. Ev ya da apartmandaki eksikliklerin tamamlanabilmesi için maddi durumlarının olmaması da, içinde yaşadıkları fiziksel koşulların giderek kötüleşmesine yol açıyor. Bu çerçevede okul çağındaki çocuklarıyla TOKİ evinde yaşayan Sıklamen, "*Yani bi yeni oturduğun bina akar mı? Tuvalet banyo akıyor, komşunun mutfak dolabı devrildi …[]… Fazla bir şey koyamıyorsun, düzgün hiçbir şey yok*" dediği TOKİ evinde, '*bizim gibi mağdurlar kaldı*' diyerek '*hep Allaha emanet*' yaşadığını anlatıyor. Kadınlar, bir yandan TOKİ evlerinin yetersiz ve eksik yapısından diğer yandan ise apartmandaki güvenlik sorunlarından şikâyet ederken, korkuyu kalabalık apartman yaşamı, yabancı çevre ve değişmeyen hırsızlık ya da şiddet olaylarıyla ilişkilendiriyorlar:

> Şimdi bu apartman boşluklarına merdivenlere tanımadık kişiler geliyor, onlardan korkarız bazen. Ne yapmaya geldikleri de belli, ya fuhuştur ya uyuşturucu çekerler. Yani önceden hiç ayakkabımız falan çalınmazdı gecekonduda, burada her gün koy her gün götürürler. Yani ta içeri kadar girebiliyorlar, kapımıza kadar geliyorlar demek ki. Geçen sene mesela komşu halılarını aşağıda yıkarken, vallahi iki dakikalığına yukarı çıkınca halıları çalıyorlar. Yani kim alıyor bilmiyorum ama bulamıyorsun. Kimse de birbirini ispitlemez [*ispiyonlamaz*] burada. Herkes malına kendi göz kulak olacak, önlemini alacak yani. Kim almıştır desen, düşündüğüm kişiler olur ama yani ben niye suçlayayım şimdi. Sonucu bana patlar. Burası böyle, koymayacaksın ya da göz kulak olacaksın. Gerçi bana güven olmaz yani, görsem de söyleye de bilirim. Asansörler bozuk zaten hep. Artık ne yapıyorlar ben bilmiyorum, oyun mu oynuyor-

lar, bilerek mi bozuyorlar anlamadım. (*TOKİ evinde okul çağındaki çocuklarıyla yaşayan Sümbül*)

Çok güvensiz korkuyoruz. Asansör çalışmayınca bu merdivenlerden korkuyoruz. Orda var ya yangın merdiveni, orda da içiyorlar, çocuklarımıza örnek oluyorlar, orda öpüşüyorlar içiyorlar ...[]... Yani etrafımız açık. Ne yapacaksın, bazen sizin gibiler yani erkek olarak geliyorlar. Yani ben inanıyım mı, inanmayım mı. Kapıyı açmasan vuruyor. Şimdi evde adam olmasa, ben seni alamam yani içeri, korkarım. Yani yanlış anlama, etraf kötü, her pislik var.' (*TOKİ evinde okul çağındaki çocuklarıyla yaşayan Akasya*)

Dolayısıyla, zamanının çoğunu ev içerisinde geçiren yoksul kadınların yaşadığı güvenlik sorunları, evin fiziksel olarak kalitesiz ve dışarıdaki hırsızlık, silahlı çatışma gibi tehlikelerden korunaksız yapısından kaynaklanan korkularla besleniyor. Bu açıdan yıkıntı ve harabe alandaki güvenlik sorunlarının daha ciddi boyutlarda yaşandığını ancak TOKİ evlerinde yaşayan yoksul kadınların da bina içi ve çevresinde kendilerini güvende hissetmediğini, yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan kadınlarla benzer bir korkuya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

"*Çok dışarıda görünmemen gerekir, lafa söze dolanırsın, ailenin huzuru kaçar.*"

Yoksul kadınların ortak alanların kullanımına ilişkin yaşadığı korku, sadece ev ve çevresinin fiziksel yapısı ve mahalledeki güvenlik sorunlarıyla ilişkili değil. Dışarıdaki güvenlik

sorunları, kadınlar için ailelerinin "namusuna laf getirmemek" için daha fazla çabayı gerektiriyor. Bu durum büyük oranda kadının ailenin namusu için sorun oluşturacak davranışlar nedeniyle karşılaşabileceği güvenlik sorunlarından korunması için kontrol altında tutulmasını gerekli gören ataerkil anlayışla ilişkili. Bu koşullar altında yoksul kadınların birçoğu, evlilik, eş seçimi, çocukları ve eşleriyle ilişkileri, evin düzenlenmesi ya da evde ve sokakta nasıl davranacakları konusundaki kararları kendileri veremiyorlar. Örneğin okul öncesi çağda çocuğu olan Kamelya'nın ifadesiyle, Aktaş Mahallesi'nde "erken evlilikler normal" karşılanıyor ve evlilik "öyle sevmeyle değil büyüklerin kararı"yla gerçekleşiyor. TOKİ evinde okul çağındaki çocuklarıyla yaşayan Sıklamen ise, evinin nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda "*annem bana dese ki bu koltuk olmamış buraya çevir, ben oraya çeviririm*" diyerek, ev içerisinde yaşa dayalı eşitsizlikleri belirleyen ataerkil kurallara saygısından bahsediyor. Yıkıntı ve harabe haldeki evlerinde kaynanasıyla yaşayan ve okul öncesi çağda çocuğu olan genç bir anne olarak Reyhan, "*ben verememkararını, onu büyükler verir. Onu yani kaynanam ve kayınbabam düşünebilir*" diyerek, evle ilgili kararlarda kendisinin söz hakkı olmadığını söylüyor. Dolayısıyla yoksul kadınların hem ev içinde hem de dışında karşılaşabileceği güvenlik sorunlarının boyutu, içerisinde yer aldıkları ataerkil ve dini kurallar çerçevesinde hareket edip etmemelerine de bağlı. "Medeniyet projesi", bu konuda herhangi bir değişime yol açmamış. TOKİ'lerde yaşamaya başlayan kadınların da ortak alanları kullanmaları ataerkil ve dini normlar ve namus korkusuyla kısıtlanıyor. Bu koşullarda, korkunun nedenleri ve ortak alanlarda karşılaşılan riskler aynı olsa da "evde huzursuzluk olmaması" için üzeri daha kolay örtülebiliyor ya da evden çıkılmadığı sürece korunulabiliyor. Kadınların ev

içinde ve dışında nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen bu korkuyu ise, özellikle bekâr genç kadınlar ve yeni evli genç anneler çok daha yoğun bir şekilde yaşıyorlar:

> Dinimize bağlıyızdır, kuranımızı okuruz, orucumuzu tutarız, saygı sevgiyi biliriz büyüklerimize. Büyükler gelince ayağa kalkarız, misafiri iyi ağırlarız, evde ne var ne yok misafirin önüne sereriz …[]… Ama ağabeylerimiz bize güvenir neyse ki, gezeriz, görürüz. O konuda biz daha iyi durumdayız tabi, çünkü biliriz de, sevdiğin insan diye bir şey olmaz…[ama]… Mesela o gün kız kardeşimi biri aradı, abim de sinirlendi. Sen kimsin dedi, adresini ver geliyorum dedi. Evde böyle bir cümbüş oldu. Sonra bu kim dedi XX [*ablasından bahsediyor*], kim bu. Üzerine de yürür her şeyi de yapar, sonuçta erkek sinirlenmiş çünkü gözü de dönebilirdi. Kimle ne yaptın dedi, sonra o da olayı düzeltti neyse ki. O da tanımıyormuş. Telefonunu arkadaşı vermiş. Vallahi dedi, billahi dedi öyle atlattık yani. Şimdi rahatsız etmiyor çok şükür ama abimlere asla söylemem yani bir şey olsa. Ya kendi kendimize, ablamla işte yoluna koymaya çalışırız ya da polise güvenliğe gideriz. Çok zorda kalırsak anneme söyleriz ama. (*TOKİ evlerinde yaşayan genç ve bekâr bir kadın olan Gelincik*)

> Yani gecekondu erkekleri de çok pislik yani. Bulaşsalar zor kurtarırsın kendini. Benim abim vardı da, onun arkadaşları falan yani ondan bir şey olmazdı bana. Rahattım yani ama sorumluluğun çok. Laf gelmesin başı derde girmesin diye düşünürsün ...[]… Hani bazen evde olduğumu bilmesinler diye, ben çıkmazdım dışarı. Yani bir takılırlarsa da abim, arkadaşları, yani başa dert olur diye kendimi çekerdim. Şimdi o olaylar kalmadı burada, bir

tek duyduğumuzla. Yani silahlar hep patlar yine korkarız ama evimizdeysek, kapımız kitliyse bir şey olmaz deriz otururuz. (*Genç ve bekâr bir kadın olarak TOKİ evinde yaşayan Papatya*)

Yani çıkmayı fazla sevmiyom, hani yeni gelinim, belki eşim kızar. Biz de çıkmak ayıp ya o yüzden. Yani laf söz oluyor. Bak bak gelini dışarıda hep derler diye …[]… Şimdi acaba ne yapıyor, kime bakıyor diye iftira da atarlar. Bırakmaz yani kaynanam. Merak etmem yani kimseyi. Dışarı çıkacaksan çok izin olmaz, ayıp olur. Çok dışarıda görünmemen gerekir, lafa söze dolanırsın, ailenin huzuru kaçar. (*Okul öncesi çağda çocuğuyla yıkıntı ve harabe haldeki evinde kaynanasıyla yaşayan Reyhan*)

Evde mesela kendine dikkat edersen, mesela dışarıya gidersen, kimseyle konuşmadan gelirsen güvende olabiliyon. Ama mesela bakkalcı var, bir şey var, iki kelime konuştun mu, o da güvensiz olabiliyor. Kapalı olacak hep içerde ya da evin önünde işte komşularla, öyle etrafta çok görünmeyecen, hep içerde olacan. O zaman evde de güvenli olabilirsin ama iki laf edince ev de tehlikeli. Yani laf çıkarsa evinde huzur kalmaz. Laf edenlerden korkarsın. Öyle yani, hep huzurumuzu düşünmek zorundayız. (*Okul öncesi çağda çocuğuyla yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşayan Nazende*)

Bu koşullar altında, hem TOKİ hem de yıkıntı ve harabe evlerinde yaşamaya devam eden genç kızlar için eğitime devam etmenin riskli ve korku yaratan bir durum haline geldiğini ve okul çağında çocuğu olan kadınlar için farklı baskılar yarattığını görüyoruz:

Adam diyor bu okula gidiyor da, kim bilir kimlerle dolanıyor, kimlerle ilgileniyor diye. Ne yapıyor, bu niye ikide bir üstünü değiştiriyor diye, kafayı takmıştı. Dersleri de kötü geldi ya. Buralar çok kötü oldu, korkuyoruz kızlardan …[]… Neler neler oldu, kaçırdılar birinin kızını burada. Bu pislikler her şeyi de yapar. Hep diyorum aman kızım sakın şöyle yapmayın, böyle yapmayın, bunlara kanmayın diye. Hemen bitince okuldan gelirler zaten öyle çok salmayız. Babası da izin vermez, zaten sinirlidir, çok çıkmazlar da. Ama ben diyorum okuyun da belki bir yolunuzu bulursunuz, burada ite sapa kalmazsınız … []… Benim yalvarmalarımla okursa okuyacak ama nasıl, bir de o var. Bilmiyorum, korkuyor insan.' (*Yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan ve lise çağında iki kızı olan Hanımeli*)

Bu çevre çok berbat, yani biraz dandini insan çok. Şimdi eşim de haklı, diyelim dışarı çıksan başına bir şey gelse ilk ondan sorulur. Bak kızın olsa diyecem anlarsın. Ben de izin vermem mesela kızlara öyle çok sokakçı derlerse diye, laf söz çıkarsa korkusu çok. (*Okul çağında kızları olan ve TOKİ evinde yaşayan Fulya*)

Sonuç olarak, yoksul kadınların içerisinde yer aldığı ataerkil ve dini ilişkilerin yarattığı baskı değişmedikçe, ev içinde ve dışında hissedilen korku da değişmiyor.

Kadına Yönelik Şiddet: "*Aman kimse duymasın, derlerse karısı karılık mı yapmadı*"

Kentleşme projesiyle vaat edilen daha güvenli bir yaşamın, yoksul kadınlar tarafından baskı yaratan ataerkil ilişkilerden

ve güvenlik sorunlarından kurtuluş ve medeni yaşam koşullarına ulaşma umudu olarak görüldüğünü söylemek mümkün. Çünkü buradaki kurtuluş ya da medeni bir yaşama kavuşma umudu; bir yandan "çalışan özgür kadın miti"yle diğer yandan TOKİ evlerine geçişle birlikte kadına yönelik şiddetin azalacağı düşüncesiyle ilişkilendiriliyor. Ancak var olan ataerkil ilişkilerin değişmemesi hatta kimi durumlarda namus baskısının artmasıyla, kadına yönelik şiddet hem TOKİ evlerinde hem de yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınlar için ciddi bir risk olmaya devam ediyor. Yoksul kadınların birçoğu için kadına yönelik şiddetin normal ve şikâyet edilmemesi gereken bir konu olduğuna ilişkin anlayış varlığını koruyor. Bu anlayış, yoksul kadınların kök ailesindeki kadına yönelik şiddet deneyimleriyle, genellikle annenin evdeki konumuyla kuşaktan kuşağa öğrenildiğinden, yoksul kadınların kadına yönelik şiddetin görünür ve konuşulur olmasından rahatsızlık duymasına neden oluyor. Örneğin TOKİ evlerine geçişle artan ekonomik sıkıntılarla beraber evde huzurlarının kaçtığını söyleyen Sıklamen'in anlatımına göre, TOKİ evlerine geçişle birlikte kadına yönelik şiddet riski artarken, kadını haksız gören zihniyet ve öğrenilmiş çaresizlik nedeniyle şiddet normal kabul edilmeye devam ediyor:

> Misal ben desem ki, hadi çok zulüm görüyor şiddet görüyor diye. Gidip desem, komşum böyle böyle diye, diyebilirim ama mesela muhtarlıkta o gün biri anlatıyordu. Ben çocuğuma sarılıp o şekil uyuyorum eşim geliyor ağzımdan dahil burnumdan dahil sokuyor içeceksin, yapacaksın diye. Ben polise şikâyet ettikten sonra bu kadın ne diyebilir. Alan memnun satan memnun da var, yani korkaklık da var. Yani bu lüks yerlerde de artık öyle,

aman kimse duymasın derlerse karısı karılık mı yapmadı, el ne der. Bu zihniyet bayanlarda çok. Onlar ne bileyim yani, zihniyetimiz çok farklı …[]… Bak mesela hep annemle de ilgili. Mesela babam annemin parmaklarına kadar kırdı, hâlâ annem her gün babamı giydirir, ayak tırnaklarını el tırnaklarını keser, onları zımparalar. Ayaklarını yıkardı mesela o artık bu sene yok. Ben de hep annemden gördüm, eşimle kötü olmadım ama işte tek sorun ödemeler.

Benzer şekilde genç ve bekâr bir kadın olarak Gelincik, TOKİ evlerinde kadınların kadına yönelik şiddetle ilgili şikâyetlerinin arttığını belirtse de "inkâr etme" tutumunun değişmediğini anlatıyor:

Ablam mesela sitede o kadar dayak yese bile, kolu böyle simsiyah olup geliyordu, ama komşular şikâyet etse bile, ablam size ne dedi hep. O zaman da işte çekersin yani. Komşular gecekonduda da duyardı, çok koruyanlar vardı mesela polise haber verirdik, polis gelirdi ama gecekondudayken daha az şikâyet eden olurdu. Kim etti hemen anlaşılır diye korkarlardı ama burada binada daha çok haber veriliyor. Polisi ara, aramamış gibi yapabilirsin sonrasında ama işte kadın inkâr ediyor, size ne diyor.

Sonuç olarak, yoksul kadınların anlatımları, kadına yönelik şiddet konusunun özel alanla ilgili ve gizlenmesi gereken bir konu olduğuna ilişkin algının değişmemesi nedeniyle, kentsel dönüşümle birlikte şiddetsizliğin azalacağına ilişkin umutlar da suya düşüyor. Üstelik TOKİ evlerine geçişle birlikte artan ekonomik borçlar, ev içerisinde huzursuzlukların artmasına neden oluyor. Bu durumda kadınların ev içerisin-

de yaşanan huzursuzluk olarak ele aldıkları konunun çoğu zaman kadına yönelik şiddet olduğunu ve güvenlik sorununu temele alan bir kentleşme projesi kapsamında kadınların ev içinde ve dışında karşı karşıya kalabileceği şiddet riskinin dikkate alınması gerektiğini belirtmek gerek.

Ev İçinde-Ev Dışında Bakım Sorumluluğu ve Korku: "*Diyelim okula gitti gelecek mi geriye?*"

TOKİ evlerinde ya da yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınların ev içinde ve ev dışındaki güvensizlik algısını şekillendiren korkunun bir diğer nedeni, tüm yoksul kadınların bakım sorumlulukları gereği ev dışına çıkan hane üyelerinin güvenliğinden duydukları endişe. Ev dışında değişmeyen güvenlik sorunları, yoksul kadınların çocuklarının, eşlerinin ya da diğer hane üyelerinin güvenliğinden duydukları endişe nedeniyle özel alandaki güvenlik algısını etkiliyor. Örneğin yıkıntı ve harabe haldeki evinde okul öncesi çocuğuyla birlikte yaşayan Nazende'nin "*diyelim okula gitti gelecek mi geriye?*"' diye "*insanın içinde bir korku oluyor*" diyerek ifade ettiği korkuyla TOKİ evlerinde yaşayan ve torun sahibi olan Nergis'in oğlunun işten gelmesini beklerken yaşadığı korku aynı anlama sahip:

> Bura daha güvenli yani burada evin içindesin, oralarda çok olay kavga olurdu. Buralarda da oluyor yani, geçen işte oğlan işten gelecekti. Ben de işte balkona çıkayım dedim. Mutfağa bir geldim şak şakşak. Silahları attılar, oyana buyana koştular. Allahım dedim, oğlan bir gelseydi, yani değişen bir şey olmadı. Ama işte evin içinde olunca burası gecekondu gibi değil, daha güvenli gibi …

[]… Ama buralar senelerdir de pek güvenilir de değildir. Gecekonduda da hep böyle evin içinde otururdum ben, yani orda da hırsızlık olurdu, burada da olur.

Ancak yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınlar, evin güvenlik hissi sağlayan -aile üyelerini dışarıdaki suç ve şiddet olaylarından koruyan- bir mekân olarak kurulması sürecinde, TOKİ evlerinde yaşayan yoksul kadınlara göre çok daha fazla zorlanıyor. Bu nedenle yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınların çoğu -özellikle de genç ve boşanmış kadınlar- haklı olarak, yıkıntı ve harabe evleri güvensiz, TOKİ evlerini ise daha güvenli buluyor. Örneğin yıkıntı ve harabe alanda yaşayan yoksul kadınlar genellikle evin içerisinde tek başına kalmaktan çok korksalar da, çocuklarının karşısında 'en korkmayan'lar olarak davranmak durumunda olduklarını düşünüyorlar. Bu konuda Krizantem, yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaptığım görüşmede, evini çocuklarının eğitim ve eşinin dinlenme ihtiyaçları doğrultusunda düzenlemenin zorluklarından bahsederken bir yandan da "*korkmam ben, ışığı yakarım, kapımızı kitleriz otururuz. Bazen silah sesleri gelir, kız korkar oğlanlar da korkar. Ama ben korkmam ki onlar da korkmasın*" diyor. Yine okul çağında çocuklarıyla yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Sardunya, eşinin çalıştığı zamanlarda geç geldiğini, bu durumda çocuklarının çok korktuğunu belirtiyor ve "*onları oyalasan nasıl oyalayabilirsin şuncacık evde!*" diyerek üstlendiği korkusuz anne rolünün yıkıntı ve harabe evlerde daha zor olduğunu vurguluyor. Genç ve bekâr bir kadın olan Gardenya ise, yıkıntı ve harabe haldeki evinden güvenliği için neredeyse hiç çıkmadığı halde çok korktuğunu anlatırken, "*bir de kardeşimin korkusunu yenmesi için çalışıyorum*" diyor.

Sonuç olarak yoksul kadınların hane üyelerinin bakımı konusunda üstlendiği toplumsal cinsiyet sorumlulukları; kadınların sadece ev içerisinde güvenliğini sağlamak konusunda değil ev dışındaki güvenlik sorunları nedeniyle de endişe duymasına yol açıyor. Dolayısıyla neoliberal kentleşme sürecinde yoksul kadınların ortak alanları günün her saatinde rahat ve korkusuzca kullanabilecekleri koşullar oluşturulmaksızın, kadınlar ister TOKİ evlerinde ister yıkıntı ve harabe haldeki evlerde yaşasınlar kendilerinin ve hane üyelerinin güvenliği konusunda korku duymaya devam ediyorlar. Bu koşulların oluşturulabilmesi ise, yoksul kadınların içerisinde yer aldığı baskıcı ataerkil ilişkilerin dönüşümünü gerektiriyor.

Neoliberal Sosyal Politika ve Yoksul Kadınların Yurttaşlık Halleri

Yurttaşlık genel olarak siyasal iktidar ve devletle ilişkinin kurumsallaşması olarak tanımlandığında, kadınların yurttaşlığını devletle nasıl bir ilişki kurdukları üzerinden tanımlamak gerekir. Kadınların devletle ilişkisi farklı dönemlerde farklı biçimlerde tanımlanmış olmakla birlikte, neoliberal dönemde bu ilişki, yaygın toplumsal cinsiyet rejimi üzerinden kuruluyor. Yaygın toplumsal cinsiyet rejimi, kadınların farklı sosyal politika alanlarında desteklenmesini öngören bir yapıyı işaret ediyor olsa da bu desteklerin kadınların güçlenmesine yarayıp yaramadığı oldukça tartışmalı. Çünkü neoliberal dönemde refah sistemlerinde gerçekleşen değişim, kadınları neredeyse sadece aile içerisindeki bakım rol ve sorumluluklarını gerçekleştirmeleri için destekleyen bir yapıda. Bu açıdan feministler, kadınların yurttaşlığı önündeki en büyük engeli

ataerkil iktidar biçimleri olarak koyuyor ve kadınların sosyal, siyasi ve medeni hakları edinmelerinin yurttaşlık pratikleri açısından tam ve eşit olmaları için yetersiz kaldığını tartışmaya açıyor. Bu çerçevede aile, nüfus, yerleşim, eğitim, sağlık ve cinselliğin denetimi gibi mahrem olan sosyal politika alanlarını da içerecek şekilde devlet aracılığıyla kurulan neomuhafazakâr bir refah rejimi ortaya çıkıyor (Öztan, 2014). Nitekim neoliberal dönemde öne çıkan sosyal politika anlayışıyla biçimlenen bu refah rejiminin "yeni ataerkil reformlar" (Razavi ve Hassim, 2006: 30-39) olarak tanımlandığını görüyoruz. Böylece evin geçiminin esas olarak erkekler tarafından gerçekleştirilmesini destekleyen politikalar ile ev içindeki eşitsiz işbölümünün ya da kadınların kocalarına bağımlılıklarının sürmesini sağlayan muhafazakâr bir aile yapısı destekleniyor (Hobson, 2010: 142).

Benzer şekilde Türkiye'deki neoliberalleşme de, daha çok 1990 sonrasında sayıları giderek artan dini referanslı sivil toplum örgütleri aracılığıyla politika alanına taşınan muhafazakâr değerler üzerinden aileyi destekleyen hizmetlerin artışı biçiminde yaşandı. Böylece Türkiye'de kadınların bakım ve annelik rolleri üzerinden hem devletin refah alanından çekilmesi hem de muhafazakârlaşan devlet gücünün politikleşerek yayılması mümkün oldu (Eder, 2010; Yaraş, 2014). Türkiye siyasetinde her zaman baskın olan aileci politikalar açısından bu dönemin farklılığı, AKP döneminde aileciliğin neoliberal bir yönetim zihniyeti ile Türk-İslamcı muhafazakârlık üzerinden destekleniyor olması (Öztan, 2014). Bu durum, doğal olarak, yerelleşme ve refah hizmetlerinden devletin çekilmesiyle birlikte deneyimlenen neoliberal kentleşme sürecinin de muhafazakârlaşmayla birlikte şekillenmesini doğuruyor (Karaman, 2014). Neoliberal

dönemde kentsel dönüşümü meşrulaştırmak amacıyla kullanılan "çöküntü bölgeleri" ya da "yoksul mahalleler" gibi tanımlar, yoksulluğun ele alınışında dezavantajlılık üzerinden kurulan ve muhafazakâr bir anlayışla geliştirilen sosyal politikalar bunun bir göstergesi. Bu çerçevede kadınların bir yandan sosyal yardımlarla desteklenmesi gereken "mağdurlar" diğer yandan yoksul ailelerin güçlenmesini sağlayacak olan "ideal" yurttaşlar olarak kurulduğunu görüyoruz.

Bu durum muhafazakâr annelik kimliği dışında kalan birçok kadın için ataerkil ve dini birçok sınırlamaya neden olmuş. Bu bölümde kısaca, kadınlar için bir "medeniyet" umudu yaratan Aktaş Mahallesi kentsel dönüşüm projesinin ailecilik üzerinden yoksul kadınların yurttaşlığı açısından ortaya çıkardığı sıkıntıları ele alıyorum. Bu süreç Aktaş Mahallesi'nde başlatılan kentsel dönüşüm projesi ile birlikte yoksul kadınların gündelik yaşamlarında muhafazakârlaşmanın artması ve annelik kimliğinin yüceltilmesiyle kuruluyor.

Annelik ve Bakım Rolünün Kutsanması

Ailecilik normatif aile örüntülerinin merkezi olduğu bir ideoloji ve değer sistemini ifade eder. Bu çerçevede ailecilik, bir yandan refahın örgütlenmesini belirlerken diğer yandan evliliğin maternalist ahlâkın, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün ve belirli yeniden üretim davranışlarının kutsanmasını getirir (Öztan, 2014). Aktaş Mahallesi'ndeki annelik ve bakım rolünü kutsayan ataerkil ve dini ilişkiler de, yoksul kadınların kimliklerini çocukları ve aileleri için didinen, çocukları olunca kendine güvenleri artan "gizli kahraman"lar olarak kurmalarında ve ev dışında bu kimlikle yer almalarında etkili

olmuş. Örneğin TOKİ evinde yaşayan Sıklamen, okul çağındaki çocukları ve ailesi için didinen, bakım veren anne kimliğinin, çocuğunun öğretmeni tarafından "gizli kahraman"lık olarak görülmesinden gurur duyarak şöyle bahsediyor:

> Kızımın öğretmeni hep şey diyor, Sıklamen Hanım sen kaç senedir gizli şey mi oynadın diyor. Mesela sınıf annesi başkasıydı ama ben de iş olunca gider yapar gelirdik. Mesela öğretmen her sene bize para verir, hamur işlerini hep ben yaparım. Öğretmen de hep bunları öbür arkadaş sınıf annesi olan yapar zannedermiş. Arkadaş da demiş ki bir gün, ben bilmiyorum tabi rahatsızım, öğretmenim demiş bunları hep Sıklamen Hanım'la yaptık, onun yardımı hep vardı demiş. Öğretmen de bana sen gizli kahraman mıydın hep dedi. Çocuklara mesela bir şeyler alınacak, hep ben koşarım, çevrem çoktur …[]… Hep derdim şurada şu var burada bu var diye arkadaşlara. O yüzden öğretmen bana öyle der, gizli kahramansın.

Bununla beraber yoksul kadınların bakımından sorumlu oldukları kişiler için evde bakım aylığıyla desteklenmesi, bakım rolünün kutsanmasıyla yakından bağlantılı. Örneğin Gül, TOKİ evlerine geçtikten sonra, evde bakım aylığı almaya başlamış. Ailenin en küçük kızı, bekâr, annesine ve ağabeyine bakıyor. Onları bırakıp evlenmesinin mümkün olmadığını söylerken, kendini değerli hissettiğini de anlatıyor. Çünkü diğer kardeşleri ona "Allah razı olsun senden, sen anneme bakıyorsun, abime bakıyorsun" diye dua ediyorlar. Yine yıkıntı ve harabe haldeki evinde okul öncesi çağdaki çocuğuyla imam nikâhlı olarak yaşayan Reyhan, annelikle birlikte kadının toplumsal statüsünün de arttığını ve resmi nikâhın ancak çocuk sayısının artmasıyla mümkün

olabileceğini "*Yani bizim tabi imamlı kocam da. Daha şimdi 1 çocuk var, 18 yaşındayım ya. Daha çok bilmiyorum öyle şeyleri. Yani olsun derim ama şimdi çok cahilim daha, bir çocuklar artarsa belki*" diyerek ifade ediyor. Torun sahibi olan ve TOKİ evlerinde yaşayan Karanfil de, mahallede var olan ataerkil kültürel kabulün, annelik ve yaşa dayalı hiyerarşiyle şekillendiğini şöyle anlatıyor: "*Burada yani değişiktir âdetler. Kız gelin gider hakları olmaz yani. Anca çocuğu olur da biraz sözü geçer, okula gider, yardıma bakar, dışarı çıkar.*" Ancak yoksul kadınların anlatımlarına kulak verdiğimizde, kentsel dönüşümle birlikte artan yoksulluk ve güvenlik sorunları dolayısıyla, kadınların annelik ve bakım rolleri gereği evin dışına çıkma imkânlarının azaldığını anlıyoruz. Örneğin torun sahibi olan Karanfil, TOKİ evlerine geçişle birlikte yoksulluğun daha yoğun hissedildiğinden bahsederken, "*Marketler pahalı bir de gıdamız geliyor ya alışverişimiz de olmuyor artık*" diyerek, çok fazla dışarı çıkmadığını söylüyor. Benzer şekilde marketlerin pahalı olduğunu her fırsatta belirten ve okul çağındaki çocuklarıyla TOKİ evinde yaşayan Akasya, eskiden hiç olmazsa hava almak için kapı önüne çıkabildiğini, ancak TOKİ evlerine geçişle artık onu da yapamadığını belirtiyor. Yoksul kadınların birçoğu sadece, evlerinin önüne kadar gelen sokak satıcılarından ve "çürükçü"den alışveriş yapıyor, para harcamamak için dışarı çıkmıyor ve ev içerisinde kendilerine göre ekonomi yapmaya çalışıyor.

Daha önce de bahsedildiği gibi TOKİ evlerinde yaşayan çoğu yoksul kadın için bu süreç, eve kapanma ve toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarına sarılma olarak yaşanıyor. Yıkıntı ve harabe evlerinde yaşamaya devam eden yoksul kadınlar için ise, ortak alanların daha az kullanımında komşuluk ilişkilerindeki kaybın yanı sıra artan yoksulluk ve güvenlik

sorunları çok daha etkili oluyor. Nitekim daha önce fatura ödemeye ya da alışverişe komşuları ve akrabalarıyla giden yoksul kadınlar, güvenlik sorunlarının artması ve komşuluk ilişkilerinin kopması nedeniyle, bu işlerin artık eşleri ya da erkek çocukları tarafından üstlenildiğini söylüyorlar. Dolayısıyla hem TOKİ evlerinde hem de yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınlar için, neoliberal kentleşme süreci, ortak alanların daha az kullanılması biçiminde yaşanmış. Ancak yoksulluk koşulları ağırlaştığı ve "erkekler utandığı" ya da "tembel" olduğu için sosyal yardımları ve çocukların eğitimini takip etmeye ilişkin etkinliklerin, hâlâ yoksul kadınların temel sorumluluğu olarak görüldüğünü söylemek mümkün. Bu çerçevede çoğu yoksul kadının senede bir ya da iki kere sosyal yardım kuruluşlarına gittiğini düşündüğümüzde, yoksul kadınların evin dışına çıkmasının en yaygın yolunun çocukları okula götürüp getirmek olduğunu görüyoruz.

Okul ve Çevresinde Muhafazakâr Örgütlenmelerle Bağlantılar

Annelik kimliği üzerinden evin dışına çıkabilen yoksul kadınlar, sosyal hizmetlere, yardımlaşma ilişkilerine ya da kimliklerini şekillendiren yeni fikirlere bu sayede ulaşabiliyorlar. Dolayısıyla okul ve çevresi, yoksul kadınlar için ayrı bir önem taşıyor. Gerçekten de birçok yoksul kadın, evde yaşadığı huzursuzluğu, şiddeti, yoksulluğu, okul ve çevresindeki kurumlarla çözmeye çalışıyor. Bu açıdan okul ya da çocukların eğitimiyle ilgilenmek, yoksul kadınlara evin dışına çıkmanın bir yolunu sunarak güçlendirici ve özgürleştirici olma potansiyeli taşıyor. Ancak okul içerisinde ve çevresinde sosyal hizmetler ya sunulmuyor ya da son de-

rece yetersiz. Buna ek olarak içinde yaşadıkları ataerkil ve muhafazakâr çerçeve, bu potansiyelin gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel. Nitekim görüşülen yoksul kadınlar arasında evin dışına çıkmayı güçlenme ve özgürleşme olarak deneyimleyen kadınların, genellikle ataerkil baskıdan görece sıyrılabilmiş, okul çağında çocuğu olan ya da evde erkeğin bulunmadığı boşanmış, evde bakım ücreti alarak ya da çalışmaya başlayarak evin geçimini üstlenmiş kadınlar olduğunu görüyoruz. Bununla beraber çok az sayıda yoksul kadının okul ve çevresindeki sosyal hizmetlerle ilişki kurabildiğini belirtmek gerekiyor. Bu durum, gerek sosyal hizmetlerdeki yetersizliğin gerekse sosyal hizmetleri sunmakla sorumlu kurumların sayıca az olmasının yarattığı bir dışlanma olarak ele alınabilir. Özellikle sosyal hizmetlerin sunumundan sorumlu kurumların yoksul kadınlara ulaşamaması ya da yoksul kadınlar tarafından bilinmemesi önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkıyor. Bu noktada en çarpıcı örnek, yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden Açelya'nın beraber yaşadığı ve "korunmaya muhtaç çocuk" kapsamına giren torununun eğitim ve yaşam masraflarını karşılayabilmek için sosyal hizmetlere değil dini vakıflara umut bağlaması. Eğitim kurumunun bu durumla ilişkili olarak sosyal hizmetlerle hiçbir bağlantı kurmayıp Açelya ile ilgili bilgileri paylaşmaması da pek çok yoksul kadının sosyal hizmet ihtiyaçlarını neden farklı ağlar üzerinden karşılamaya çalıştığını açıklıyor.

Bu koşullar içerisinde yoksul kadınlar daha çok, içerisinde yer aldıkları dini ve ataerkil normlara uygun olarak okul çevresindeki cami ya da dini vakıfları, çocuklarını okula bıraktıktan sonra gidebilecekleri yakın ve güvenli mekânlar olarak görüyorlar. Kadınların birçoğu, özellikle kış aylarında

çocuklarının okuldan çıkmasını beklerken okulun yakınında bulunan bu mekânlarda ücretsiz kuran kursu ve dini sohbetlere katılarak zamanlarını değerlendiriyor. Çoğu zaman soğuk, bakımsız, eksik ve kötü eşyalarla dolu olan evlerine dönmektense, buralarda zamanlarını geçirmeyi tercih eden yoksul kadınlar, akrabalarıyla, komşularıyla ve okuldaki diğer annelerle buralarda bir araya geliyor. Bu bağlantılar, evlerine döndüklerinde komşularıyla gerçekleştirdikleri kuran toplantıları ve sohbetler biçimini alıyor. Dolayısıyla kent içi yoksul alanların dönüşüm süreciyle bozulan informel kapı önü komşuluk ilişkileri yerini formel kuran ve dini sohbet toplantılarına bırakıyor. Bu toplantılarda küçük yardımlaşma ağları kuruluyor, eşlerle, çocuklarla ve çevreyle ilişkilerde yaşanan sorunlara dini referanslı cevaplar aranıyor… Bu bakımdan, muhafazakâr bir annelik kimliğinin kurulmasında da etkili mekânlar. Bu etkinlik alanları ise, yoksul kadınların geçimlerine ilişkin küçük yardımlaşma ağları kurdukları, eşleri, çocukları ve çevreleriyle ilişkilerinde yaşadıkları sorunlara dini referanslarla cevap aradıkları sosyo-mekânlar olarak, muhafazakâr annelik kimliğinin kurulmasında önemli bir yere sahip.

Gündelik Yaşamda Muhafazakâr Pratikler ve Kıyafetler

Aktaş Mahallesi'ndeki yoksul kadınlarla, en çok camiye, kuran kursuna, dergâha, kuran toplantıları için komşularına, sosyal yardım alabilecekleri kurumlara, muhtara giderken ya da çocuklarını, yaşlı ya da bakımından sorumlu oldukları engellileri parka, hastaneye ve en çok okula götürürken karşılaşılıyor. Evin dışında bulunmak çoğu kadın için korkuyla ve ataerkil/dini sınırlar içinde hareket etme

zorunluluğu olarak tanımlandığından, kadınların ev dışındaki pratikleri ve görünümleri de muhafazakâr özelliklere sahip. Evin dışına yanlarına mutlaka bir akraba, komşu ya da çocuklarını alarak çıkan yoksul kadınlar, genellikle kapalı kıyafetler giyiniyor. Yıkıntı ve harabe evlerin sınırları muhtemelen TOKİ evlerininkinden daha geçirgen, bunun bir etkisi olarak, buralarda yaşayan kadınların ev içinde ve ev dışında giydikleri kıyafetler arasında büyük bir fark yok. Buna karşılık, TOKİ evlerinde yaşayan kadınlar, ev içinde rahat ve modern kıyafetleri tercih etseler de, dışarı çıkarken çok daha muhafazakâr biçimde giyiniyorlar.

> Ben zaten açık biri değilim, türbanlı biriyim. Bol da giyiniyorum yani. Güvende olma değil de, yani hiç değilse dikkat çekmem yani. Ama ister istemez yani birinin yüzüne baktın mıydı hissediyorsun yani, o bakışlar benim üstümdeymiş diyorsun yani. Yani bilmiyorum ya, ben çok nefret ediyorum erkeklerden.

Başka kadınlar da benzer biçimde kendilerini güvende hissetmek ve erkek şiddetinden korunmak için annelik ve bakım rollerine sarıldıklarını, kapalı kıyafetler giydiklerini, izinli/yasaklı mekân sınırlarına dikkat ettiklerini söylüyorlar:

> Hiç yalnız gitmem gideceğim yere, bakkala dahi gitsem alırım kızı ya da komşuyu öyle. Akşam olur 7, kilitleriz kapıyı üzerimize geçip otururuz, başka da ne yapabilirsin. Dışarı çıkarken böyle biraz tesettür gibi kapatırım her yerimi. Zaten para çok almam yanıma, kullanacağım kadarını. Zaten çok da çıkmam da yani çocukları da yalnız bırakamam öyle evde. Ya onlarla giderim, giderken bir komşuma el ederim bakıverir biz gelenceye. O kadar

yani, pek bir çıkmamız da olmaz. (*Okul çağındaki çocuklarıyla yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşayan Sardunya*)

Şu var burada, kadın dediğin akşam ezanı deyince evde olacak. Yanında birisi olursa öyle gezebilir. Bir de evin işleri, elektrik su var, onları da hep kadınlar yapar. Kadın alır yanına çocuğunu komşusunu, yardım yardım koşar durur. Çocuğuna bir ayakkabı için bile 8-24 sokakta olabilir ama öyle kendi için gezemez. (*Okul çağındaki çocuklarıyla TOKİ evinde yaşayan Sümbül*)

Zaten tek başıma çıkamam ben. Biraz bu bizim mahallemiz bozuldu, yani korkarsın mesela tek başına. Bir de hiç alışmamışım, ben hep bacılarımla gider gelirdim. Şimdi de ya onlara haber ederim, ayarlaşırız ya da komşumla kızımla giderim, yani öyle tek başıma pek çıkmam da. Çıkarken bir giyimine dikkat edersin. Hani biraz böyle bir tesettür gibi giyinirsin, kapalı. Yanına çok para almazsın yani öyle. (*Okul çağındaki çocuklarıyla TOKİ evinde yaşayan Fulya*).

Bütün bu anlatılar, bize muhafazakâr kadın kimliğinin ona sahip olan kadınlar açısından kentsel olanaklardan yararlanma ve ev dışına çıkma anlamında sınırlılıklar içerdiğini, bunun yanında, bu kimliğin dışındaki kadınları dışladığını gösteriyor.

Annelik Kimliği Dışında Kalan Kadınlar

Boşanmış, bekâr, yeni evli ya da çocuğu okul öncesi yaşta olan genç kadınlar, ataerkil baskıya karşı daha korunmasız-

lar. Evli ve çocuklu kadınlar için ev dışında belirli bir hareket alanı açan muhafazakâr kimlik, bu kadınlar için tersine işliyor ve onların hareket alanını büsbütün daraltıyor. Bu kadınlar hem ataerkil baskılara daha açıklar hem de ev dışına çıkmaları ve diğer kadınlarla bir araya gelmeleri daha zor. Dolayısıyla TOKİ evlerine geçen genç yoksul kadınlar, yıkıntı ve harabe evlerinde yaşadıkları dışlanma süreçlerinden kurtuldukları için memnun olduklarını belirtirken, hâlâ muhafazakâr annelik üzerinden kurulan ataerkil baskıların varlığından bahsediyorlar. Örneğin okul öncesi çağdaki çocuğuyla TOKİ evlerinde yaşamaya başlayan Lale, yıkıntı ve harabe evinde yaşarken boşanmış bir kadın olarak üzerindeki baskıdan kurtulduğu için mutlu olduğunu ancak TOKİ evlerinde de Kuran toplantılarına katılmaktan ve komşularla yakın ilişki kurmaktan boşanmış olduğu için çekindiğini şöyle anlatıyor:

> Bir de orada [yıkıntı ve harabe evinde] faaliyetlerim yoktu. Gecekonduda çok dedikodu olduğu için hiçbir yere çıkamıyordum …[]…Bir de boşandığım için çok dedikodu olurdu, yani kapıdan şöyle çıksan ismin kötüye çıkıyordu. Aktaş'ı eskiden severdim de şimdi [yıkımlarla] çok kötü oldu. Çok çektim buradaki insanlardan, nefret düzeyine gelmiştim …[]… Yani bu mahalle rezil aslında, ben isterim ki herkes kendi yaşamını yaşasın ama öyle değil. Onlar nasılsa sen de onlar gibi olmanı bekliyorlar …[burada]… Kadının hakkı yoktur. Boşanmak mesela olmaz onlarda, çekecektir kadın. Ben boşandım mesela, hemen bir hatan mı oldu, bakmadın mı kocana derler, hemen kötü gözle bakarlar. Bak mesela ben de toplantılara giderdim, artık gitmesem gitmem …[toplantılarda]… Kuran konuşmaları yaparlar, vaaz veriliyor işte nasıl dav-

ranıcan, kocana ailene diye …[şimdi]…İşte uzaktan uzağa merhaba merhaba. Pek girmiyorum evlere dışarıdan dışarıdan, korkuyorum yine.

Benzer şekilde çocukları okul öncesi çağda olan genç bir anne olarak Orkide ve Reyhan'ın anlatımları, muhafazakâr kadın kimliği dışında kalan yoksul kadınların ev içinde ve ev dışında hissettiği ataerkil baskıya ve yaşadığı dışlanmaya işaret ediyor:

Gecekonduda kız olarak çok zor. Şimdi evlendim eşimden dolayı daha güvendeyim ama gecekonduda dalaşsalar sana sen ağzının payını versen bile baş edemezsin … [Şimdi]… Benim eşim biraz çok kıskanç, o izin vermiyor öyle gezmelere falan. Çevre çok kötü diye düşünüyor, çevreden korkuyor hep, ben de dört duvar arasında kalıyorum işte. (*Okul öncesi çağdaki çocuklarıyla TOKİ evinde yaşamaya başlayan Orkide*)

Genç olduğumdan başıma bir şey gelebilir her an. Her şey yani bıçak sokabilir, içmiştir üstüne atlayabilir yani kadın olarak güçsüzsün, bir şey yapamazsın …[]… İki tane üç tane [çocuğun] oldu mu çıkarsın ya da çocukların büyük oldu mu çıkarsın. Yani başında büyük oldu mu işte. Yani benim teyzemin oğlu oluyor, görücü usulü oldu. Dediler bana bizim âdetlerimiz böyle diye. Yani ben de biliyordum böyle olduğunu. Dedim, ben de XX [etnisitesini belirtiyor] siz de XX'siniz dedim. Yani katlandım. (*Okul öncesi çağdaki tek çocuğuyla yıkıntı ve harabe haldeki evinde kaynanasıyla yaşamaya devam eden Reyhan*)

Henüz bekâr bir genç kadın olarak TOKİ evlerine geçişle kendisini daha özgür hisseden Gelincik'in anlatımı da, genç kadınların içerisinde yer aldığı ataerkil ve dini normlar çerçevesinde yaşadığı baskıyı gösteriyor:

> Büyükler bazen bizi çok kısıtlıyor, yok oraya gitme, bunu yapma, sevdiğin olmayacak, onla gezemezsin, bir şey yapamazsın. Bazıları sevdiğine verir bazıları vermez. Bazen hani açık giyinme, ailene yakışır şekilde giyinmen gerekir diyorlar. Okul konusunda da öyle tabi, bizimkiler ne oldu ki sen okuyup ne olacan diye, yani engeller oluyor hep.

Sonuç olarak neoliberal kentleşme projesiyle artan yoksulluk, güvenlik sorunları ve ataerkil baskı, yoksul kadınların ev dışına belirli sınırlar içinde çıkabilmesini sağlıyor. Ancak kadınlara sunulan sosyal hizmetler son derece yetersiz, buna karşılık ihtiyaçlarına cevap verebilir konumdaki dini vakıflar çok daha ulaşılabilir. Bu çerçevede, muhafazakâr kadın kimliği hem bir fırsat ama aynı zamanda ciddi bir sınırlama anlamına geliyor. Hem bu kimliğe sahip kadınlar açısından hem de "dışarıda" kalmış kadınlar için.

NE YAPMALI?

Aktaş Mahallesi'nde başlatılan kentsel dönüşüm projesinin kadınların yoksulluk ve güvenlik sorunları açısından vaat ettiği olumlu sonuçları yaratamadığı, hatta yeni eşitsizliklere ve baskılara yol açtığı açık. Bunun en önemli nedeni, projenin kadınların içerisinde yer aldığı eşitsizlikleri dikkate almayan bir şekilde yapılanması ve güvenceli barınma hakkı üzerinden gelişebilecek özgürleşme potansiyelini engellemesi. Kadınların çoğu bu nedenle projeyi bir imkânsız medeniyet olarak tanımlıyorlar. Bununla beraber, bu sürecin yoksul kadınların güçlenmesi ve özgürleşmesi için imkânları da içerisinde barındırdığını vurgulamak gerek. Dolayısıyla bu hikâyeler, kent politikası ve feminizm arasında kadınların yurttaşlık hakları üzerinden kurulacak bağlantılara ilişkin önemli ipuçları sunuyor. Bu noktadan

hareketle yoksul kadınlar için '*sıcak yuva*'-'*özgür kent*' arzu ve imkânını yok eden, kadınları çaresizliğe düşüren ve üstlerindeki ataerkil baskıyı arttıran koşullarla mücadelenin, öncelikle yoksul kadınların içerisinde yer aldığı çoklu, eşitsiz ilişkileri kırmayı hedeflemesi gerektiğini söyleyebilirim. Çünkü yoksul kadınlar hem sosyal yardımlardan yararlanmaları açısından devletle paternalist bir ilişki içerisindeler hem de eşitsiz ataerkil ilişkiler içerisinde içselleştirilmiş toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına sahipler. Bu durum yoksul kadınların aile içerisinde bağımlı olduğu ilişkilerden özgürleşebilme ve kendi yaşamıyla ilgili kararlara katılabilme kapasitesini destekleyen sosyal politika ve hizmetlerin yetersizliğiyle birlikte ataerkil baskıyı da arttırıyor. Kadını, aileden bağımsız bir birey olarak ele almanın mümkün olmadığı bu koşullar, yoksul kadınların gündelik yaşam çevrelerine katılımı ile yurttaşlık hakları arasındaki uçurumu da derinleştiriyor. Bu nedenle, Aktaş Mahallesi'nde yaşanan dönüşüm süreci bize kent politikası ve feminizm arasında kadınların yurttaşlık hakları üzerinden kurulacak bir bağlantının, baskı ve ayrımcılık karşıtı bir çerçeveye oturtulması gerektiğini gösteriyor. Çünkü kentsel dönüşüm sürecine ilişkin katılımın yaş, etnik köken, dini inanç gibi farklı özellikteki kadınlar açısından şeffaf olması, gerekli bilgilendirmenin kadınlar için uygun yer ve zamanda yapılması, hak ve sorumlulukların net bir şekilde tanımlanması, yolsuzluğun engellenmesi, sürecin kadın dostu olmasında etkili. Bu çerçevede mülkiyet ve tapu işleriyle ilgilenen yoksul kadınların farklılıkları nedeniyle karşılaşılabileceği ayrımcılıklarla mücadelede etkili olabilecek ve bilinç dönüşümünü sağlayabilecek mekanizmalara ihtiyaç var. Bununla beraber gerçekten yoksullukla ve güvensizlikle mücadeleyi temel alan bir kentsel dönüşüm projesinin, öncelikle kadın-

ların evsizlik ve güvensizlik hallerinde bir dönüşüm yaratmayı amaçlaması gerekiyor.

Bunun en önemli araçlarından biri barınma hakkının kadınlar için güvence altına alınması iken bu hakkın gerçekleşmesi için ise sadece kadınlara yönelik kimi desteklere ihtiyaç var. Barınma hakkının kadınlar için güvence altına alınması sadece kadınları ya da belirli bir grup kadını ilgilendiren bir mesele değil. Ancak kadınların hikâyeleri, kentleşme projesinin tapulu ya da tapusuz olarak dönüşüm alanında yaşayan herkesi -kiracı ve ev/arsa sahiplerini- içermediği sürece, ortaya çıkan haksızlıkların, evsizlik koşullarının ve yoksullaşmanın kadınların üzerindeki ataerkil baskıyı arttırdığını gösteriyor. Bu noktada TOKİ konutlarının ısınma, tamir, su ve elektrik tüketimi açısından masrafsız, ödenebilir niteliklere sahip, ödeme koşulları esnek ve seçenekli olması, yoksul kadınlar için TOKİ evlerinden atılma korkusunu hafifleterek çevrelerini olumlu yönde dönüştürebilmelerinin önünü açabilir. Bunun gerçekleşebilmesi ise güvenceli barınma hakkı üzerinden topluluk düzeyinde savunuculuğu, güçlenmeyi ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetten korunmayı temele alan ya da ev ve çevresinin (ya da daha geniş kapsamda kentin) kadınlar için daha güvenli bir mekân haline getirilmesi için yapılacak çalışmalara bağlı. Örneğin eşitsiz mülkiyet ilişkileri nedeniyle kadınların bu süreçten zarar görmesini engellemeye yönelik olarak mülkiyetin eşit paylaşımını destekleyen vergi indirimlerinin, ödeme kolaylığı ya da ve konut desteği sunmanın etkili adımlar olduğu biliniyor.

Benzer şekilde etkili sosyal yardım ve hizmetlerle bütünleştirilerek Diyarbakır'da kurulan ortak çamaşırhaneler ya

da farklı ülkelerde kurulan ortak mutfak ve ortak bahçelere ilişkin örnekler de fikir açıcı. Çünkü kadınların çocuk, yaşlı, engelli bakımına ilişkin geleneksel rolleri açısından gündelik yaşamlarını kolaylaştıracak hizmetlerin, park, sinema, tiyatro, kütüphane, eğitim merkezi, sağlık ve bakım merkezi gibi mekânlara yakın ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bilinç gelişimine arka çıkacak şekilde sunulması cinsiyet eşitliğini de destekliyor. Tabii ki, kadınların istihdam alanında desteklenmesine yönelik politika ve hizmetlerin bu çerçevede geliştirilmesi gerekiyor. Öncelikle eğitimsiz ya da düşük eğitimli, yeterli beceri ve özgüvene sahip olmayan kadınların katılabileceği kayıtdışı istihdam alanlarının tespit edilerek, bu alanlara yönelik alternatif bir sosyal güvence sisteminin geliştirilmesine ihtiyaç var. Kadınlar için güvenceli istihdam koşullarının yaratılması, mesleki eğitim, girişimcilik, beceri ve özgüven gelişimini sağlayacak hizmetlerin bu çerçevede sunulması, konunun önemli bir başka boyutu. Bu açıdan kadın kooperatifleri ve çalışmak isteyen kadının bu talebini olumsuz karşılayan ataerkil-dini normlarda dönüşüm yaratarak, toplumsal cinsiyete dayalı riskleri azaltacak önlemlerin alınması ciddi bir gereklilik. Bu önlemlerden biri mahallenin kent merkeziyle bağlantısında güvenli bir şekilde kullanılabilecek yaya ve toplu taşım olanaklarının sağlanması olabilir. Nitekim bu tür bir kent hizmetinin kadınların ev ve iş sorumluluklarındaki yükünü hafiflettiği ve yeni yaşama uyumu desteklediği sıklıkla tartışılan bir konu.

Ortak alanların güvenlik hissi yaratan mekânlar haline getirilmesi, öncelikle, taciz eden ya da şiddet uygulayan erkeklere yönelik cezalandırıcı önlemleri ve şiddete maruz kalan kadınlara yönelik birey, grup ve topluluk düzeyinde

geliştirilecek feminist bilinç değişimi çalışmalarını ve koruyucu hizmetleri gerekli kılıyor. Özellikle eğitimli ve çalışabilir konumdaki genç kız ve kadınlar açısından şiddet ve okuldan kopma riski taşıyan durumların tespit edilerek, bu koşullardaki kadın ve kız çocuklarının korunmasına yönelik adımların acilen atılması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan kadınların şiddetten korunmasına yönelik alternatif barınma olanaklarının ve sığınma evi hizmetinin kentleşme projeleri kapsamında güvenceli barınma hakkıyla birlikte ele alınması, kadınların şiddet koşullarından sıyrılarak dönüşüm yaratabilmeleri için fırsat sunabilir.

Yoksul kadınların genellikle özgür bir yurttaş değil de, aileye eklemli bir topluluk üyesi olarak görülmesi, kadınların ortak alanların kullanımında yaşadıkları korkuyla ve karşılaştıkları risklerle mücadelede dikkate alınması gereken bir diğer boyut. Çünkü kadınlar daha çok aileleri -çoğu zaman da çocukları- üzerinden ev dışına çıkmanın yollarını yaratabiliyorlar. Bu açıdan okul ve çevresinin, kadınları güçlendirecek ve eşitsiz ataerkil ilişkilerin dönüşümünü sağlayacak hizmetlerin geliştirilmesi açısından özel bir öneme sahip olduğunu görüyoruz. Danışma birimlerinin, sağlık ve kültür merkezlerinin okul çevresinde bulunması ile kadınlar bu hizmetlere daha kolay ulaşabilir hale gelebilirler. Bununla beraber okulların kendisi, kadınların ataerkil ilişkilerin baskısından kurtulabilmeleri açısından gerek şiddetin tespitinde gerekse önlenmesinde önemli hizmetlerle bütünleştirilebilir. Çünkü okullar, bu tür hizmetlerin sadece anneleri değil, kız çocuklarıyla birlikte erkek çocuklarını da içerecek şekilde planlanabilme imkânı sunan ortak alanlardan biri. Örneğin Amerika'nın yoksul bir semtinde orta öğretim birimlerinde uygulanan "erkek, tecavüzü durdurabilir" ('*Man*

Can Stop Rape') isimli sosyal program, anne ve babaları da içerecek şekilde çocuklarda kadına yönelik şiddete ilişkin bilinç dönüşümünü sağlayacak etkinlikleri içeriyor.

Kaynakça

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2011 yılı sonuçları

Bernt, M. ve Holm, A. (2009). Is it, is not?: The Conceptualisation of Gentrification and Displacement and Its Political Implications in the Case of Berlin-Prenzlaver Berg, City, 13 (2-3), 312-324. doi: 10.1080/13604810902982268.

Benería, L. ve M. S. Floro (2006). Labour Market Informalization, Gender and Social Protection: Reflections on Poor Urban Households in Bolivia and Ecuador. Razavii, S. ve Hassim, S. (ed.), *Gender and Social Policy in a Global Context Uncovering the Gendered Structure of 'the Social'* içinde (ss. 193-216). New York: Palgrave Macmillan.

BM HABITAT (2008). *State of the World's Cities 2008/2009: Harmonious Cities*. Kenya: United Nations Human Settlements,(UNCHS).

Bora A. (2011a). Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası (4. Baskı). Ankara: İletişim Yayınları.

Bora, A. (2011b). "Olmayanın nesini idare edeceksin?": Yoksulluk, Kadınlar ve Hane. A. Bora, K. Can, A. Çiğdem, N. Erdoğan, Ö. Laçiner, E. Ocak ve M. (derl.), Şen, Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri (2. Baskı) içinde, Ankara: İletişim Yayınları.

Cantek, Funda Şenol, Ünlütürk Ulutaş, Çağla ve Çakmak, Sermin. "Evin İçindeki Sokak, Sokağın İçindeki Ev: Kamusal ile Özel 'ara'sında Kalanlar," Kenarın Kitabı: 'Ara'da Kalmak, Çeperde Yaşamak ed. F. Ş. Cantek (Ankara: İletişim Yayınları).

Chant, S. (2007). *Gender, Cities and Milenium Development Goals in the Global Sought*, Gender Institute New Working Paper Series, London: London School of Economics Publication.

Çamur Duyan, G. (2006). Türkiye'de Kadın Yoksulluğu: Altındağ Örneği. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

De Certeau, M. (1984). *The Practice of Every Day Life*, S. Rendall (çev.) London: University of California Press. Erişim: http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/DeCerteau-Practice-Excerpts.pdf.

De Wit, Joop, and Erhard Berner. 2009. "Progressive Patronage: Municipalities, NGOs, CBOs and the Limits to Slum Dwellers' Empowerment." Development and Change 40 (5): 927-947. doi: 10.1111/j.1467-7660.2009.01589.x.

Demir, S. (2003). Kadın ve Yoksulluk. Türkiye İnsan Hakları Konferansı 2002 Bildirileri: Yoksulluk ve İnsan Hakları içinde (derl.) G. Erdost, Ankara: Buluş Matbaacılık.

Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*, London: Palgrave.

Doshi, S. 2013. "The Politics of the Evicted: Redevelopment, Subjectivity, and Difference in Mumbai's Slum Frontier," *Antipode*, 45 (4): 844-865.

Eder, Mine. 2010. "Retreating State? Political Economy of Welfare Regime Change in Turkey." Middle East Law and Governance 2: 152–184. doi: 10.1163/187633710X500739.

Fenster, T. (2005). The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life. Journal of Gendered Studies, 14(3), 217-231. doi: 10.1080/09589230500264109.

Hobson, B. (2006). The Evolution of the Women-friendly State: Opportunities and Constraints in the Swedish Welfare State, Razavii, S. ve Hassim, S. (ed.), *Gender and Social Policy in a Global Context Uncovering the Gendered Structure of 'the Social'* içinde (ss. 151-172). New York: Palgrave Macmillan.

İlik, B. (1992). Yoksulluğun Genel Belirleyicileri. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Jones, B. G. (2012). "'Bankable Slums': The Global Politics of Slum Upgrading." *Third World Quarterly* 33 (5): 769-789.

Kahuri, S. K. (2010). "Engendered Land Administration System: Mysore Slums Upgrading." Master's thesis, University of Twente, Faculty of Geo-Information and Earth Observations (ITC).

Karaman, O. (2013). "Urban Renewal in Istanbul: Reconfigured Spaces, Robotic Lives." *International Journal of Urban and Regional Research* 37 (2), 715-733.

Kassem, F. S. (2012) "Can Women Break Through? Women in Municipalities: Lebanon in Comparative Perspective." Women's Studies International Forum 35: 233- 255.

Kemp, S. P. (2001). Environment Through a Gendered Lens: From Person-in-Environment to Woman-in-Environment. *Affilia*, 16 (7), 7-30.doi: 10.1177/08861090122094118.

Kemp, S. P., J. K. Whittaker ve E. M. Tracy (1997). *Person-environment Practice: The Social Ecology of Interpersonal Helping*. New York: Aldine de Gruyter.

Kern, L. (2010). Selling the 'Scary City': Gendering Freedom, Fear and Condominium Development in The Neoliberal City. *Social & Cultural Geography*, 11 (3), 209-230. Doi: 10.1080/14649361003637174.

Koskela, H. (1997). "Bold walk and breakings": Women's Spatial Confidence versus Fear of Violence. *Gender, Place, and Culture*, 4(3), 301-319. doi: 10.1080/09663699725369.

Lefebvre, H. (1996). The Right to the City, E. Kofman and E. Lebas (eds.) *Writings on Cities* içinde (pp. 63–184), London: Blackwell.

Moser, C. (1993). *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training*. London: Routledge.

Ocak, E. (2011). Yoksulun evi, N. Erdoğan (der.), *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri*, İstanbul: iletişim yayınları.

Öztan, E. (2014). Türkiye'de ailecilik, biyosiyaset ve toplumsal cinsiyet rejimi, *Toplum ve Bilim*, sayı: 139: 176-188.

Pascall, G. (1997). *Social Policy: A New Feminist Analysis*. London: Routledge.

Pritchett, R. (2011). Land Titling as Women's Empowement: Critical Observations from Recife-Brazil. Unpublished Master Thesis of Urban Planning in the Graduate College of the University of Illinoise at Urbana-Cahampaign, Illinois.

Razavii, S. ve Hassim, S. (2006). Gender and Social Policy in a Global Context Uncovering the Gendered Structure of 'the Social'. Razavii, S. ve Hassim, S. (ed.), *Gender and Social Policy in a Global Context Uncovering the Gendered Structure of 'the Social'* içinde (s. 1-43). New York: Palgrave Macmillan.

Roy, A. (2010). Poverty Capital: Microfinance and the Making of Development. New York and London: Routledge.

Roy, A. (2014). "Slum-free Cities of the Asian Century: Post-colonial Government and the Project of Inclusive Growth." *Singapore Journal of Tropical Geography* 35: 136-150. doi: 10.1111/sjtg.12047.

Şengül T. ve M. Ersoy. (2002). Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri, Ankara Örneği. Ankara: ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, Yayın No: 4.

Şenyapılı, T. (1982). Ankara Gecekondularının Ekonomik Profili. Kentsel Bütünleşme içinde (derl.) E. Türköz., Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, Yayın No: 4.

Şenol-Cantek, F. (2001). Fakir/Haneler: Yoksulluğun "Ev Hali". *Toplum Bilim* 89, 102- 131.

Türkyılmaz, S. (2004). The Experiences of Two Generations of Women in Poverty: A Case Study in Çandarlı, Altındağ in Ankara, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Türkiye'de Kadının Durumu Raporu (2012). Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yayını.

Yaraş, S. (2014). Historical Synopsis of Over-feminized Local Governance in Neoliberal Turkey, Turkish Studies, 15 (1): 100-116.

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu (1986)

775 sayılı Gecekondu Kanun (1966)

5393 sayılı Belediye Kanunu (2005)

6360 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun (2012)

Tablo 2: Araştırma Öznelerine İlişkin Bilgiler

	Görüş. Kadın Grubu*	Görüş. Kadın	Medeni Durm.	Eğitim Durm.	Mah. Yaş. Süre	Yararlanılan Sosyal Yardım Türü / Kaynağı**	Hane Geliri*** / Kaynağı	Tapu - Borç durumuna ilişkin bilgi****
Yıkıntı/harabe evinde yaşamaya devam eden ve yıkım bekleyen	+18 yaş bekâr kadın	Gardenya	Bekâr	Lise	18 yıl	Gıda, Ş. Eğit. Yar./SYDV; Kömür, Eğit. Mat. Yar./ BELD.	100 TL/ 2 X Ş. Eğit. Yard. ve Belirsiz gelir/baba-işportacılık	Tapu tahsisli/ babasına tek hisseli/ m²'sini bilmiyor
		Kardelen	Bekâr	İlköğr.	33 yıl	Kömür/SYDV; gıda/ BELD	Belirsiz/baba-işportacılık,	Menderes Tapulu/annesine / 90 m²
	0-6 yaş çocuklu genç anne	Leylak	Resmi N.	İlköğr.	32 yıl	Gıda, kömür ve eğit. mat. Yard./ SYDV; Gıda/BELD.	846 TL/ eşi geçici işler	Menderes tapulu/eşine 3 hisseli/140 m²
		Nazande	Resmi N.	İlköğr.	10 yıl	Gıda/ BELD.; kömür/SYDV	846 TL/ eşi geçici işler	Menderes tapulu/eşine 2 hisseli/60 m²
		Reyhan	İmam N.	İlköğr.	9 yıl	Gıda ve kömür/ SYDV; Yaşl. Ayl.	425TL/ Kaynana Yaşl. Ayl.	Tapu tahsisli/ kaynanasına 3 hisseli/ 70 m²
		Hanımeli	Resmi N.	İlköğr.	42 yıl	Gıda, kömür, Ş.Eğit.Yard./ SYDV	155 TL/ 3X Ş. Eğit. Yard.	Tapu tahsis/eşine 2 hisse/ 35 m²
		Begonya	Resmi N.	Lise	33 yıl	Kömür/SYDV	Belirsiz/eşi hamallık	Tapu tahsis/ annesine 7 hisse/350 m²
		Lavanta	Resmi N.	İlköğr.	19 yıl	Kömür/SYDV; Gıda/BELD.	Belirsiz/eşi şöförlük vb.	Tapu tahsis/kendine 3 hisseli/60 m²
	7-17 yaş çocuklu anne	Krizantem	Resmi N.	Yok	8 yıl	Gıda/SYDV	1200 TL/eşi sezonluk inş.işçisi	Bilmiyor/eşine tek hisseli/ 60 m²
		Sardunya	Resmi N.	İlköğr.	32 yıl	Gıda/SYDV; kömür/ BELD.	1200 TL/eşi sezonluk inş.işçisi	Tapu tahsis/eşine tek hisse/ 50 m²
		Yasemin	Resmi N.		41 yıl	Gıda ve kömür/SYDV	1880 TL/eşi memur	Menderes tapulu/eşine tek hisse/90 m²
		Defne	Resmi N.	İlköğr.	33 yıl	Gıda, kömür, Ş. Eğit.Yard./ SYDV; Eğit. Mat. Yard. /BELD.	155 TL/ 3X Ş. Eğit. Yard. ve Belirsiz/eşi-toner dolum işi	Tapu tahsisli/ dedesine tek hisseli/ 70 m²
		Manolya	Boşanm.	İlköğr.	45 yıl	Gıda, kömür, Ş. Eğit. Yard., Eğit. Mat. Yrd./ SYDV-BELD.;Yaşl. Ayl.	480 TL/ Kaynana Yaşl. Ayl. ve Ş. Eğit. Yard.	Menderes tapulu/kendine tek hisseli/40m²
	Torun sahibi kadın	Açelya	Dul	Yok	64 yıl	Kömür-gıda/ BELD; Dul Yrd./ SYDV	250 TL/Dul Yardımı	Menderes tapulu/ kendine tek hisseli/90m²
		Kasımpatı	Dul	Yok	56 yıl	Kömür, gıda,DulYard./ SYDV	250 TL/Dul Yardımı	Tapu tahsisli/ kendine 7 hisseli/350m²
		Mimoza	Dul	Yok	35 yıl	Gıda ve kömür/SYDV	425 TL/ kendi Yaşl. Ayl.	Menderes tapulu/ kendine tek hisseli/40 m²
		Yenibahar	Resmi N.	İlköğr.	38 yıl	Gıda ve kömür/ BELD.; Evde Bak. Ayl. /SYDV	765 TL/kendi Evde Bak. Ayl.	Menderes tapu/ kendine tek hisseli/120 m²

* Araştırma kapsamında görüşülen kadınlar, sahip oldukları en küçük çocuğun yaş aralığına göre belirlenmiştir.

** Kullanılan kısaltmalar: Ş. Eğit. Yar.: Şartlı Eğitim Yardımı; SYDV: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı; Eğit. Mat. Yar.: Eğitim Materyalleri Yardımı; BELD: Belediye; Evde Bak. Ayl.: Evde Bakım Aylığı; Yaşl. Ayl.: Yaşlılık Aylığı; Dul yard.: Eşi Vefat Etmiş (Dul) Kadınlara Yönelik Yardım; KMÇ yard: Korunmaya Muhtaç Çocuk Yardımı; Dershane Yard.: Dershane Yardımı.

*** Hane geliri, ilgili resmi kurumların asgari ücret, memur maaşları ve yardım tutarlarına ilişkin yaptığı açıklamalar ve görüşülen kadınların anlatımları karşılaştırılarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla tahmini bir tutarı ifade etmektedir. Hesaplamada dini yardım kuruluşları gibi STÖ'lerden alınan yardımlar yer almamaktadır.

**** Tapu durumuna ilişkin bilgiler, kadınların anlatımlarından yola çıkılarak derlenmiştir.

Tablo 2'nin devamı

TOKİ'ye yerleştirilen	+18 yaş bekâr kadın	Gelincik	Bekâr	Lise	19 yıl	Gıda/SYDV	3572 tl/ özürlü memur abi+ düzensiz işçi abi ve abla	Tapu tahsis/annesine tek hisseli 120 m²/ 10 yıl ayda 550 tl borçlu
		Gül	Bekâr	İlköğr.	32 yıl	Gıda, Evde Bak. Ayl. /SYDV	765 tl/ kendi Evde Bak. Ayl.	Tapu tahsis/2 hisse/156 m²/ 10 yıl ayda 265 tl borçlu
		Papatya	Bekâr	Lise	19 yıl	Gıda/SYDV	846 tl/kendisi düzensiz işçi	Menderes/annesine tek hisse/100 m²/12 yıl 375tl borç
	0-6 yaş çocuklu genç anne	Orkide	Resmi N.	İlköğr.	26 yıl	Gıda/SYDV	1000 tl/ eşi düzensiz işçi	Menderes/ eşine tek hisse/90 m²/ 15 yıl 250 tl borçlu
		Lale	Boşanm.	Lise	31 yıl	Gıda ve Ş. Eğit. Yard./ SYDV; KMÇ yard.; annesi Yaşl. Ayl.	905 tl/ annesinin Yaşl. Ayl. ve oğlu için KMÇ yard.	Menderes tapulu/ annesine tek hisseli/ 169 m²/ borçsuz
	7-17 yaş çocuklu anne	Sıklamen	Resmi N.	İlköğr.	40 yıl	Gıda/SYDV	Belirsiz/eşi/tamir, şöför vb.	Tapu tahsis/ kendi 7 hisse/ 375 m²/10 yıl 750tl borç
		Menekşe	Resmi N.	İlköğr.	17 yıl	Gıda; kıyafet; Eğit. Mat. Yard./ SYDV	Belirsiz/eşi işportacılık, hamallık vb.	Menderes tapulu/ eşine tek hisseli/ 90 m²/10 yıl ayda 230 borçlu
		Sümbül	Boşanm.	İlköğr.	35 yıl	Gıda/SYDV ve BELD.; Ş. Eğit. Yard /SYDV; 2 yeğeni için KMÇ yard.	990 tl/ 2 yeğeni için KMÇ yard. ve Ş. Eğit. Yard.	Menderes tapulu/ babasına 5 hisseli/ 279 m²/ 15 yıl ayda 450 tl borçlu
		Akasya	Resmi N.	Yok	16 yıl	Gıda ve Ş. Eğit. Yard. /SYDV ve BELD.	140 tl/ 3 çocuk için Ş. Eğit. Yard.; eşi pazarcı, hamal.	Menderes tapulu/ eşine tek hisseli/ 70 m²/13 yıl ayda 250 tl borçlu
		Fulya	Resmi N.	İlköğr.	37 yıl	Gıda/ BELD. ve SYDV; kaynana Yaşl. Ayl.	450 tl/ KaynanaYaşl.Ayl. ve Belirsiz-eşi boyacılık	Menderes tapulu/ eşine tek hisseli/ 90 m²/10 yıl ayda 375tl borçlu
	Torun sahibi kadın	Zambak	Resmi N.	Yok	37 yıl	Gıda/SYDV	3572 tl/ özürlü memur oğlu+ oğlu ve kızı-işçi	Tapu tahsisli/ kendine 2 hisseli/ 120 m²/10 yıl ayda 550 tl borçlu
		Nergis	Resmi N.	Yok	50 yıl	Gıda/ BELD. ve SYDV	1700 tl/ emekli eş ve işçi oğlu	Tapu tahsis/ eşine 6 hisse/100m²/ 13 yıl 450 tl borç
		Çiğdem	Resmi N.	Yok	42 yıl	Gıda/SYDV ve BELD.; Ş. Eğit. Yard. /SYDV; 2 torunu için KMÇ yard.	990 tl/ 2 torunu için KMÇ yard. ve Ş. Eğit. Yard.	Menderes tapulu/ eşine 3 hisseli/ 279 m²/15 yıl ayda 450 tl borçlu
		Karanfil	Resmi N.	Lise	34 yıl	Gıda,Ş. Eğit.Yard. /SYDV; Dershane Yard./BELD.	55tl/ Ş. Eğit. Yard Belirsiz/eşi inşaat işçisi	Menderes tapulu/ eşine 2 hisseli/ 100 m²/9 yıl ayda 450 tl borçlu
Atılan	0-6 yaş çocuklu anne	Kamelya	Resmi N.	İlköğr.	38 yıl	Gıda/SYDV	800 tl/ eşi düzensiz işçi	Menderes tapulu/ babasına tek hisseli/ 50 m²/ 10 yıl 750 tl borçlu iken atılmış